

VELFERDSFORSKNINGSINSTITUTTET NOVA

Rusinstitusjoner for ungdom

Grensedracting mellom frivillighet, tvang, omsorg og behandling.
Samfunnsvitenskapelig analyse

Tonje Gundersen, Cecilie E.B. Neumann, Ragnhild Fugletveit og Kari S. Jevne

STORBYUNIVERSITETET
VELFERDSFORSKNINGSINSTITUTTET NOVA

NOVA RAPPORT NR 1/24

Rusinstitusjoner for ungdom

Grensedragning mellom frivillighet,
tvang, omsorg og behandling.
Samfunnsvitenskapelig analyse

TONJE GUNDERSEN, CECILIE E.B. NEUMANN,
RAGNHILD FUGLETVEIT OG KARI S. JEVNE

Velferdsforskningsinstituttet NOVA er et forskningsinstitutt ved Senter for velferds- og arbeidslivsforskning (SVA) på OsloMet – storbyuniversitetet.

Instituttet har som formål å drive forskning og utviklingsarbeid som kan bidra til økt kunnskap om sosiale forhold og endringsprosesser. Instituttet skal fokusere på problemstillinger om livsløp, levekår og livskvalitet, samt velferdssamfunnets tiltak og tjenester.

© Velferdsforskningsinstituttet NOVA

OsloMet – storbyuniversitetet 2024

ISBN (trykt utgave): 978-82-7894-854-5

ISBN (elektronisk utgave): 978-82-7894-853-8

ISSN 0808-5013 (trykt)

ISSN 1893-9503 (online)

Illustrasjonsfoto: © colourbox.com

Layout: Aksell AS

Henvendelser vedrørende publikasjoner kan rettes til:

NOVA, OsloMet

Stensberggata 26 · Postboks 4, St. Olavs plass, 0130 Oslo

Telefon: 67 23 50 00

Nettadresse: www.oslomet.no/om/nova

Forord

Denne rapporten omhandler den første store undersøkelsen av rustiltak, og omfatter erfaringene til ungdommer, ansatte og ledere i rustiltak og ansatte i kommunalt og statlig barnevern.

Undersøkelsen gir kunnskap om de ulike aktørenes erfaringer med rustiltak. Ett hovedfunn er at rustiltak synes å kunne være et godt alternativ for ungdom med omfattende utfordringer med rus, og at mange slutter å ruse seg i løpet av oppholdstiden. Samtidig erfarer både ansatte og ungdom at det å finne rett balanse mellom omsorg og tvang kan være utfordrende. Diskusjonen av denne balansegangen står sentralt i denne rapporten.

Tusen takk til ungdom og ansatt i rusinstitusjonene som generøst bidro med sin tid, erfaring og innsikter om hvordan det er å leve og arbeide i rusinstitusjoner. Takk også til ansatte i statlig og kommunalt barnevern som stilte villig opp på intervjuer i en travel hverdag.

En takk til referansegruppen for gode innspill i prosjektets startfase; en særlig takk til Elin Flatebo for nyttige innspill gjennom hele prosjektperioden. Vår oppdragsgiver Bufdir ved Helen Vedeld, Ketil Nordstrand og Åsne Kalland Aarstad har bidratt med støtte og gode innspill underveis.

Vi har et stort intervjumateriale som er transkribert, en takk til alle som har bidratt i dette arbeidet. En særlig takk til våre to forskningsassistenter Mari Sorteberg og Maren Svendsen Folkvord.

En spesiell takk til Elisabeth Backe-Hansen og Marie Louise Seeberg for å ha lest og kommentert hele rapporten i slutfasen. Det var godt å ha erfarne og særlig kompetent fagpersoner til denne jobben. Vår kollega i prosjektet, Dag Ellingsen fra AFI/OsloMet, skal også takkes for å ha bidratt i slutfasen med gode kritiske innspill og forslag til forbedringer. Vi vil også takke Nicole Hennem for kommentarer til rapporten i en tidligere fase.

Prosjektgruppen består av forskere fra OsloMet. Resultatene fra prosjektet består av to rapporter. Denne rapporten inneholder de samfunnsvitenskapelige analysene av systemer rundt, arbeidet i og livet i rusinstitusjoner. Den andre rapporten er en rettsvitenskapelig analyse basert på funnene i denne rapporten (NOVA-rapport 2/2024). Prosjektgruppen bak rapporten er Tonje Gundersen ved NOVA og Cecilie E.B. Neumann, Kari Sjøhelle Jevne og Ragnhild Fugletveit, alle ved Institutt for sosialfag.

Prosjektleder Tonje Gundersen, NOVA

Oslo, desember 2023

Innhold

Sammendrag	7
Kapittel 1 Innledning	15
1.1 Bakgrunn for prosjektet	15
1.2 Kort om rusproblemer og rusavhengighet	17
1.3 Hva er forutsetningene for å kunne gi et godt tilbud, og oppfylles disse?	18
1.4 Presentasjon av de ulike rustiltakene	19
1.5 Begrepsavklaringer	20
1.6 Organisering og ansvarsfordeling – barnevernsinstitusjoner	22
1.7 Studiens begrensninger	24
1.8 Gangen i rapporten	24
Kapittel 2 Rustiltak – bakgrunn og kunnskapsoversikt	25
2.1 Perspektiver på institusjoner	25
2.2 Kort om det rettslige grunnlaget	27
2.2 Ruskollektivene	29
2.3 LBR-institusjonene	31
2.4 Kritikken mot ruskollektivene og Bufdirs tolkningsuttalelse i 2019	32
2.5 Sivilombudets besøk på Jong ungdoms- og familiesenter	34
Kapittel 3 Metode	35
3.1 Generelt om studiens metoder	35
3.2 Rekruttering og utvalg	36
3.3 Gjennomføring av intervjuene	40
3.4 Analytisk tilnærming	44
3.5 En viktig kontekst for studien	46
3.6 Etske refleksjoner rundt forskningsprosessen	46
3.7 Oppsummering av metode	48
Kapittel 4 Beslutningsprosessen rundt rustiltak: Erfaringer til ansatte i det kommunale barnevernet og ansatte i Bufetat og BFE	49
4.1 Prosessene ved valg av institusjon for ungdommer på rusinstitusjon	49
4.2 Beslutningstakernes perspektiver på ungdommenes medvirkning i praksis	62
4.3 Beslutningstakernes oppfølging etter plassering: vurderinger av behandling, omsorg og tvang	65
4.4 Rammer for oppfølging av de unge etter at tiltaket er avsluttet	68
4.5 Oppsummering	69
Innledning til kapittel 5 og 6: Å jobbe i rustiltak – ansatte og lederes erfaringer	71
Kapittel 5 Ledere og ansatte i ruskollektivene	73
5.1 Ansatte og lederes erfaringer med ulike aspekter ved sin arbeidssituasjon	74
5.2 Arbeidet med ungdommene i hverdagen på ruskollektivene	89
5.3 Oppsummering	97

Kapittel 6 Ledere og ansatte i LBR-institusjonene	99
6.1 Læringsbasert rusbehandling – behandlingsmetoden og arbeidsbetingelser	99
6.2 Arbeidet med ungdommene i det daglige	113
6.3 Oppsummering	119
Kapittel 7 Ungdommene i ruskollektiver og LBR-institusjoner	120
7.1 Når startet ungdommene å ruse seg, og hva har de ruset seg på?	120
7.2 Plasseringsgrunnlaget, frivillighet og tvang	122
7.3 Skolegang og dagtilbud	126
7.4 Kravet til deltakelse på dagaktiviteter – forskjeller mellom kollektivene og LBR-institusjonene	130
7.5 Behandlingsmetodene på ruskollektivene og LBR-institusjonene	138
7.6 Rømning og rusing på institusjonene og konsekvenser	150
7.7 Kjennskap til rettighetsforskriften og klage til statsforvalter	154
7.8 Institusjonenes geografiske plassering	154
7.9 Ungdommenes helsetilbud	155
7.10 Veien ut av institusjonen og planlegging av denne	155
7.11 Oppsummering	156
Kapittel 8 Oppsummering og drøfting	159
8.1 Ungdommens rusbruk er omfattende og mangeartet	159
8.2 Om valg av ruskollektiv eller LBR-institusjon som tiltak for den enkelte ungdommen	160
8.3 Utdfordringer med rusinstitusjonenes geografiske beliggenhet og regionale forskjeller	160
8.4 Medvirkning og arbeid med planer	162
8.5 Oppholdstiden i rustiltak	163
8.6 Differensiert rusbehandlingstilbud som også involverer somatisk og psykisk helse?	163
8.7 Ulike metodiske tilnærminger i rusinstitusjonene: autonomi, støtte og kontroll .	164
8.8 Om tiltakenes begrunnelser	166
8.9 Skole og dagtilbud	167
8.10 Familie og fritid	168
8.11 Ettervern må styrkes	168
8.12 De vanskelige grensedragningene mellom frivillighet, tvang og omsorg	169
8.13 Sluttrefleksjoner	171
Summary	173
Litteratur og kilder	180
Vedlegg 1. Intervjuguide Ansatte	186
Vedlegg 2. Intervjuguide Ungdommer	189
Vedlegg 3. Bufetat, BFE og kommunalt barnevern Intervjuguide	192

Sammendrag

Det overordnede målet med forskningsprosjektet er å gi kunnskap som setter tiltaksapparatet i stand til å utføre sitt arbeid på mest mulig ivaretagende måter overfor unge som vurderes å ha behov for rustiltak.

På oppdrag fra Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) har vi belyst hva som kjennetegner de to rustiltakene *ruskollektiver* og *læringsbasert rusbehandling* (LBR-institusjoner). Ruskollektivene og LBR-institusjonene er en del av det statlige barnevernets tiltakspakke for ungdom med alvorlige rusproblemer. Det vil si at de bruker rus flere ganger i uken og på en måte som kan skade deres fysiske og psykiske helse, og som oppfattes som problematisk av omgivelsene. De seks tiltakene som er inkludert i studien, er fire ruskollektiver, Skjerfheim¹, Klokkergården, Fossum og Hiimsmoen, og to LBR-institusjoner, Jong ungdoms- og familiesenter og Bjørgvin ungdomssenter. Utvalget representerer samtlige rustiltak i barnevernet i perioden som prosjektet har pågått.

Metodisk fremgangsmåte

Studien bygger på kvalitativ forskningsmetode. Vi har gjennomført intervjuer med 90 informanter som på ulike måter har befatning med rusinstitusjoner. Rapporten er særlig basert på ungdommenes egne fortellinger om hvordan det er å bo og være i rustiltak, og de ansattes erfaringer med å arbeide med disse ungdommene. På det tidspunktet vi gjennomførte datainnsamlingen, bodde det 26 ungdommer på ruskollektivene, hvorav vi intervjuet 17. På LBR-institusjonene bodde det 6 ungdommer, og vi intervjuet 3 av disse. Ungdommene vi intervjuet, var i aldersgruppen 15–20 år. Vi intervjuet også 3 ungdommer som tidligere hadde bodd i ruskollektiv. Til sammen har vi intervjuet 37 ansatte, 25 i ruskollektivene og 17 i LBR-institusjonene. For å belyse vurderinger av beslutningsprosesser og oppfølging av ungdommer som bor i rustiltak, har vi i tillegg intervjuet 12 ansatte i den kommunale barnevernstjenesten samt 18 ansatte i Bufetats 5 regioner og Barne- og familieetaten i Oslo kommune (BFE). Datainnsamlingen ble gjennomført i 2021 og 2022.

Hva undersøkelsen omhandler

Vi har undersøkt hva som er innholdet i de to rustiltakstypene, og hvordan ungdommene opplever det å være i rustiltak. Vi har undersøkt hva de ansatte tenker om arbeidet med ungdommene, på hvilke metoder de baserer det miljøterapeutiske arbeidet, hva slags turnusordninger de har, og sammenhengen mellom turnusordninger og rustiltakstype. Vi har også undersøkt om og hvordan

¹ Vi besøkte Skjerfheim våren 2022, senere dette året ble det besluttet å avvikle Skjerfheim som ruskollektiv og reåpne, men da som LBR-institusjon. Institusjonen heter i dag Skjerven.

rustiltakene følger opp ungdommenes behov for helsetjenester og rett til skole- og dagtilbud. Med til dette hører vurderinger av om rustiltakene er forsvarlige, og hvorvidt de ivaretar ungdommene på gode måter. Spørsmålet om ungdommenes utvikling og endringsarbeid kommer blant annet til syne i forbindelse med rustiltakenes bruk av grensesetting (tvang) og begrunnelsene for dette. Vi ble bedt om å undersøke om bruk av motivasjonsturer gjennomføres frivillig, jf. Bufdirs tolkningsuttalelse 2019-03-31, 55424-3/2018. Bakgrunnen for tolkningsuttalelsen var at Sivilombudets forebyggingsenhet rettet kraftig kritikk mot to ruskollektivs praksiser i 2017 og 2018. Særlig handlet kritikken om at ruskollektivene gjennomførte rutinemessig tvang ved inntaksturer, tok ungdom med på såkalte motivasjonsturer som reaksjon på rusing og rømning, mot ungdommens vilje, og benyttet såkalt husarrest, for eksempel ved forsentkomning til frokost. Sivilombudets forebyggingsenhet pekte også på at dokumentasjonen ved inngrep var for dårlig. En av LBR-institusjonene ble av Sivilombudets forebyggingsenhet kritisert for noe av det samme i 2019. Denne kritikken fikk, sammen med tolkningsuttalelsen, store konsekvenser særlig for ruskollektivenes praksiser. Vi gir en samlet fremstilling av dette i rapportens kapittel 2.

Forskjeller og likheter mellom ruskollektiver og LBR-institusjoner: behandlingsopplegg og turnus

Rapporten har et sammenlignende perspektiv gjennom at vi ser ruskollektivene og LBR-institusjonene opp mot hverandre gjennom å belyse hvordan de er organisert og arbeider ulikt. Vi konsentrerer oss særlig om beskrivelser av tiltakenes egenart, turnusordninger, behandlingsopplegg og tenkningen rundt behandling.

Ruskollektivene og LBR-institusjonene bygger på ulike forståelsesgrunnlag og metoder. En viktig forskjell er at det miljøterapeutiske arbeidet i ruskollektivene skjer i og gjennom «gruppen» og er innrettet mot et langvarig arbeid med å få ungdommene til å forstå og bearbeide ulike sosiale, kulturelle og individuelle forhold som har utløst behovet for rus. Behandlingsopplegget i LBR-institusjonene er organisert rundt den enkelte ungdommen og tilbyr en mer individuelt orientert behandling av rusatferd og rusavhengighet, som i utgangspunktet skal ha et kortere behandlingsforløp, inntil ett år. Til forskjell fra LBR-institusjonene oppfatter de ansatte i ruskollektivene det som mer problematisk når de ofte ikke får anledning til å behandle ungdom i mer enn ett år.

En forskjell mellom de to tiltakstypene dreier seg om hjemmebase. LBR-institusjonene skal være et trygt sted, men ikke et hjem. Når ungdom er i LBR-institusjoner, forutsettes det at de har en hjemmebase et annet sted enn ved rustiltaket – enten en allerede eksisterende hjemmebase eller ved at det etableres en hjemmebase dersom den ikke allerede finnes. Ruskollektivene legger derimot opp til at kollektivet skal være ungdommenes hjem i den perioden de er der, og at kollektivet skal være tilgjengelig i ungdommenes liv etter endt opphold. Samlet kan vi derfor anta at ungdommene som får behandling i LBR-institusjonene, befinner seg i en sosial situasjon som fungerer

noe bedre enn det som er tilfellet for ungdommene i ruskollektivene, men dette bildet er, som vi skal se, ikke helt entydig.

Som vi viser i denne rapporten, arbeider de ansatte i ruskollektivene og LBR-institusjonene etter mange av de samme metodene, og de må forholde seg til det samme lovverket. Traumebevisst omsorg, motiverende intervju og vektleggingen av å danne gode relasjoner til ungdommene er felles for de ansatte. Alle er opptatt av at ungdommene skal ha et meningsfylt dagtilbud, at ungdommene skal stå opp om morgenen, være med på felles måltider og ha en struktur på dagen. Et fellestrekk for alle ansatte i ruskollektiver og LBR-institusjoner er at de mottar regelmessig veiledning fra ledere og psykolog ved behov. Begge tiltakstypene legger opp til å følge standardisert forløp, og begge tiltakstypene legger vekt på dokumentasjon.

Samtidig arbeider de to rustiltakene etter ulike metodikker når det gjelder innrammingen av tiltaket. Ved LBR-institusjonene er struktur ved måltider, individuell behandling samt skole og dagtilbud tydeligere definert. Ungdom som ikke følger strukturen, sanksjoneres med tap av poeng og dermed privilegier. Opparbeidede poeng kan for eksempel gi en ekstra tur på kino, innkjøp av sminke eller noe annet ungdommen har lyst på eller trenger. Til forskjell fra ruskollektivene gjennomfører LBR-institusjonene rutinemessig kontroll av om ungdommene har brukt rusmidler. Det vil si at det foretas hyppige urinprøvekontroller uten at det på forhånd foreligger en konkret mistanke, og ansatte kan dermed oppdage om en ungdom har brukt rusmidler. Ved brudd på regler om for eksempel rusing og rømning eller ved at ungdommen nekter å avlegge urinprøve, vil ungdommene i LBR-institusjonene miste poeng, få mindre frihet, få rommet sitt ransaket, bli kroppsvisitert, få mobiltelefonen inndratt osv. Også ved ruskollektivene forventes det at kollektivets struktur skal følges, og at ungdommene skal være rusfrie. Til forskjell fra LBR-institusjonene sanksjonerer ikke ruskollektivene med tap av poeng og privilegier dersom en ungdom kommer for sent til frokost eller ikke vil være med i et dagtilbud eller gå på skole. I ruskollektivene gjennomføres urinprøver og kroppsvisitasjon kun ved konkret mistanke om at en ungdom har brukt rusmidler. Denne forskjellen mellom at urinprøver ilegges rutinemessig, og at urinprøver bare ilegges ved konkret mistanke, handler, som vi skal vise i denne rapporten, blant annet om at ruskollektivene og LBR-institusjonene tolker rettighetsforskriften, og dermed sitt handlingsrom for grensesetting i omsorgsøyemed, ulikt.

En annen viktig forskjell er organiseringen av de ansattes turnus. I LBR-institusjonene arbeider de ansatte i todelt turnus, mens ruskollektivene har ulike former for medlevertturnus, og ved ett kollektiv er det en kombinasjon av medlevertturnus og levefellesskap. Levefellesskap og medlevertturnus skiller seg fra todelt turnus gjennom at institusjonen er hjemmet til mange av de ansatte. Dette betyr at ungdom som kommer til ruskollektivene, inviteres inn i et fellesskap, på et sted som allerede er noens hjem, hvilket er noe annet enn ved institusjoner hvor institusjonen er ungdommenes hjem og de ansattes arbeidsplass.

Kollektivene som har ansatte i medleverskap og levefellesskap, preges av hjemlighet og kontinuitet, med ansatte som ikke drar hjem, men er hjemme. De ansatte ved LBR-institusjoner som har todelt turnus, har et liv og et hjem utenfor institusjonen, men også LBR-institusjonene fremstår som hyggelige. Både ansatte og ledere i ruskollektivene og LBR-institusjonene mener at ulike former for medleverturnus er det beste for ungdommene, fordi det gir større ro og stabilitet i behandlingen.

Terskelen for å be om rustiltak i barnevernet kan være for høy

Spørsmålet om rusbrukens alvorlighetsgrad er noe ansatte i Bufetat, BFE og kommunalt barnevern er opptatt av, og plassering i rustiltak anses som noe som kan være problematisk, og som velges som «siste utvei». Barnevernskonsulentene fremhever jevnt over at *terskelen er høy* for å be om rustiltak i barnevernsinstitusjon. Rustiltak ser ut til å være en siste utvei når lokale, forebyggende tiltak er prøvd ut, rusen har et omfang eller uttrykk som er skadelig for ungdommens liv og helse, foreldrene ikke klarer å håndtere situasjonen, og man har tro på at behandlingen kan ha effekt. Et flertall av informantene i denne undersøkelsen peker på betydningen av ungdommens *alder* for effekter av tiltaket, og flere stiller spørsmål om rustiltak i institusjon kommer for sent.

Regionale forskjeller i tilbud om rustiltak

Barnevernskonsulenter og tiltaksrådgivere på tvers av regioner poengterer at det, sammenlignet med andre atferdsplasseringer, jevnt over er få rusplasseringer. Det er for øvrig regionale forskjeller på hva slags rusinstitusjoner ungdommer har tilgang til. Alle regioner, inkludert Oslo, har tilgang til å søke ungdom inn på ruskollektiver, mens dette ikke er tilfelle for LBR-institusjoner.

Ungdommers mulighet til å få tilgang til LBR-institusjoner avhenger derfor av hvor i landet ungdommen bor. *Geografisk beliggenhet og regional tilknytning* har en vesentlig betydning for hvilket rustilbud en ungdom får. Dette er problematisk fordi tilbudet til ungdom med rusutfordringer blir ulikt vurdert alt etter hvor i landet de bor, og fordi ungdommene er forskjellige og kan ha behov for ulike typer institusjonstilbud.

Ungdommenes rusbruk

Mange av ungdommene i denne studien hadde hatt kontakt med barnevernet i oppveksten, og noen hadde vært på andre typer institusjoner før det ble oppdaget at de hadde et rusproblem. Flere av ungdommene fortalte at andre forebyggende tiltak var forsøkt før de fikk opphold på rusinstitusjon. De fleste av ungdommene vi har intervjuet, og som bodde i rustiltak, begynte å ruse seg da de var mellom 12 og 14 år. Grunnen til at de begynte å ruse seg, handlet om forhold som opplevelse av utenforskap og eksponering for vold og overgrep av foreldre og for foreldre som selv bruker rus. I både LBR-institusjonene og ruskollektivene synes rusbruken hos ungdommene å reduseres i løpet av

oppholdet, og noen ungdommer fortalte ved tidspunktet for intervjuet at de hadde sluttet.

Motvilje mot rusbehandling

På tvers av informantgruppene gis det et bilde av at ungdom kommer motvillig inn på rustiltak. Mange av ungdommene fortalte at de selv ikke syntes de hadde et rusproblem da de kom til institusjonene, men at erkjennelsen av at de hadde hatt et problematisk forhold til rus, hadde blitt tydelig for dem etter hvert. Ungdommenes motvillighet og motstand mot å bli plassert i ruskollektiv og ved LBR-institusjon er altså forbundet med at de ikke selv synes de har noen utfordring med rus. For flere ungdommer varer denne motstanden relativt lenge, opp mot et halvt år. Mange forsøker å rømme, og flere ruser seg i løpet av denne perioden. Dette gjelder begge tiltakstypene.

Skole og dagtilbud

Begge de skisserte tiltaksordningene har som mål å få ungdommene inn i dagaktiviteter, og i begge typene tiltak er det krevende å motivere ungdommene til å gå på skolen eller engasjere seg i et dagtilbud. Det er gode muligheter for å ta opp skolegang, men ikke alle er interessert. Majoriteten av ungdommene i vårt utvalg manglet vurdering i flere fag fra grunnskolen, noen hadde begynt på videregående, men hadde hatt stort fravær. Det vil si at de måtte ta opp fag eller begynne på videregående på nytt. Noen få fortsatte der de avsluttet før de flyttet til institusjonen.

Fordi mange har dårlige erfaringer fra tidligere skolegang og kan være lite motivert, strekker institusjonene seg langt for å tilrettelegge for at ungdommene skal gå på skole, noen hver dag, andre noen timer i uken. Ungdommene fikk undervisning på institusjonen, enkelte over nettet med skolen på hjemstedet, og de ble kjørt av miljøpersonalet til skolen dersom de ønsket det. Hvis ungdommene ikke ønsket å gå på skole, ble det tilrettelagt for at de kunne få praksisplass hos lokale arbeidsgivere. For ungdommene i rusinstitusjoner vil det å begynne på skole eller i arbeid kunne være en lengre prosess, fordi mange av dem har tapserfaringer knyttet til skolegang. Ansatte i ruskollektivene mener derfor at kolleger som ikke er profesjonsutdannede, men har bakgrunn som elektriker, bilmekaniker osv., kan representere verdifulle tilskudd i ruskollektivenes bestrebelser med å få ungdommene i gang med noe de interesserer seg for.

Familie og fritid

I både LBR-institusjonene og i ruskollektivene legges det vekt på at ungdommene har kontakt med familien. På ruskollektivene ble foreldre og søsken invitert på besøk. I begge tiltakstypene var man opptatt av å inkludere foreldrene, selv der ungdommen selv ikke ønsket kontakt. Ungdommene har også løpende kontakt med foreldre gjennom ansvarsgruppemøter, og de ungdommene som hadde kontakt med familien, fikk reise hjem på besøk. Der

ungdommene hadde en dårlig relasjon til foreldrene, ofte på grunn av omsorgs-
svikt eller foreldrenes rusmisbruk, arbeidet man med å finne alternative nett-
verk. Ved to ruskollektiver åpnet man i slike tilfeller for at en nær relasjon
mellom en ansatt og ungdommen kunne utvikles, dersom ungdommen og den
ansatte ønsket det. Ved disse to ruskollektivene ble skillet mellom det private og
det personlige sett som mindre relevant enn det vi kjenner fra annen forskning
om barnevernsinstitusjoner (Sommerfeldt, 2023), fordi de ansatte arbeidet i
lange medlevertturnuser fra to til seks uker, og kollektivene var innrettet som et
stort fosterhjem hvor ansatte og ungdom ble svært godt kjent med hverandre.

Ettervern

Både ruskollektivene og LBR-institusjonene er opptatt av ettervern. I begge
tiltakstypene begynner man å tenke ettervern ved innkomst, men dette gjelder
spesielt for LBR-institusjonene. Flere ansatte både i LBR-institusjonene og i
ruskollektivene sier imidlertid at det tar noen måneder før de ansatte begynner
å arbeide aktivt med ettervern. Ved tre ruskollektiver ble det lagt til rette for at
ungdommene etter avsluttet opphold når som helst kunne ringe ansatte for å få
hjelp med å orientere seg på boligmarkedet, ved behov for helsetjenester og i
arbeidslivet. Tidligere beboere ble også invitert til store fester for å markere
høytider og årstidsskifter.

Ungdomstiden er en livsfase hvor balansen mellom det å klare seg selv og det
å søke støtte hos andre er vekslende, noe som også er sterkt til stede hos
ungdommene vi har intervjuet. Dette er en overgang som bør prioriteres og
følges opp med ettervernstiltak uavhengig av hjemkommunenes budsjett.

Helse og tilgang til psykolog

Rustiltakene har avtale med lege og tannlege, og alle som ikke nylig hadde fått
et slikt tilbud før de kom til tiltaket, fikk det da de kom dit.

Da undersøkelsen fant sted, hadde de fleste tiltakene psykolog tilknyttet institu-
sjonen, et tilbud ungdommer kunne bruke, og som flere var godt fornøyde med.
Ved et par rusinstitusjoner ble vi fortalt at dette tilbudet hadde blitt begrenset i
løpet av denne studien, fordi kontraktsavdelingen i Bufetat mente institusjonene
skulle benytte spesialisthelsetjenestene i kommunen.

Både LBR-institusjonene og ruskollektivene erfarer at det kan være vanskelig å
få assistanse fra BUP for ungdommer som trenger terapeutisk behandling.

Ungdom om bruk av tvang og inngrep

Ungdom utsettes for tvangsinngrep ved rømning og rusing. Stort sett uttrykker
ungdommene i ruskollektivene forståelse for at inngrepene iverksettes. De tre
ungdommene vi intervjuet i LBR-institusjonene, sier samtidig at de ikke blir vant
til for eksempel urinprøvetesting og kroppsvisitasjon. De gir også uttrykk for at
det blir mange regler og rutiner i forbindelse med måltider, innetider og

dagaktiviteter, regler og rutiner som de opplevde kunne komme på tvers for eksempel av ønsket om å være sammen med venner. I og med at det bare var tre av seks ungdommer i LBR-institusjonene som ville snakke med oss, kan vi ikke vite om disse erfaringene vil gjelde andre ungdommer med erfaring fra LBR-institusjoner.

Ungdommenes erfaringer i henholdsvis ruskollektiver og LBR-institusjoner

Når vi ser ruskollektiver og LBR-institusjoner i sammenheng, kan det synes som at metodene som benyttes, er basert på ulike antakelser om hva slags behandling som kan passe til ungdommer med problematisk rusbruk. I tenkningen som ligger til grunn for LBR-institusjonenes praksiser, forutsettes det at unge kan bli motivert av belønningssystemer og ilegging av konsekvenser ved brudd på regler om rusfrihet. I tenkningen som ligger til grunn for ruskollektivenes praksiser, ligger en oppfatning av at gruppen er viktig for ungdom som strever med rus, og at fellesskapet som miljøterapeutisk metode vil bidra til bevisstgjøring og muligheter for endring av egen rusatferd, blant annet gjennom gjennkjennelse i andres strev og gjensidig støtte. Overordnet legges det større vekt på kontroll i LBR-institusjonene og tilsvarende mindre vekt på kontroll i ruskollektivene. Mens en del av ungdommene i ruskollektivene etterlyser strammere rammer og flere regler og konsekvenser, etterlyser et par av ungdommene på LBR-institusjonene mer spontanitet og alternative mestringsarenaer.

Medvirkning

Ungdommene synes å ha gode muligheter til å kunne medvirke i det daglige og med sin egen plan, men mange velger å ikke medvirke. Rettighetsforskriften² var gjennomgått, og ungdommene kjente til klageadgangen. Noen hadde benyttet seg av denne, mens andre ikke ønsket det. Når det gjelder valg av rustiltak, fortalte noen av ungdommene at de hadde fått et valg, men de fleste hadde ikke blitt involvert i beslutningen om hvor de skulle bo. Det vil si at ungdommene i liten grad hadde hatt innflytelse på hvilket rustiltak som ble valgt. En mulig forklaring kan være at det ikke foreligger flere alternativer, slik det går frem av intervjuene med ansatte i Bufetat/BFE.

Vi vet ikke for hvem og hvorfor behandlingen virker på kort og lang sikt

Spørsmålet om de to rusinstitusjonene er tilpasset barn med ulike behov for behandling, kan vi med våre data ikke besvare. Vår studie er heller ikke egnet til å konkludere om virkningen av rusbehandlingen i de to tiltakene. Det generelle inntrykket er at det tar tid før ungdommene som bor i tiltakene, endrer innstilling til å bo der, og at mange er i motstand og fortsetter å ruse seg – både når de har rømt fra institusjonen, og når de er der, det første halve året. Hoved-

² Rettighetsforskriften er nå blitt en del av den nye barnevernsloven og handler om hvilke rettigheter ungdommene har, og om hvilken adgang tiltaket har til å begrense og gjøre inngrep i deres rettigheter.

inntrykket, basert på intervjuer med ungdommene i denne studien, er at de fleste etter hvert enten reduserer rusingen sterkt eller slutter helt å ruse seg mens de bor i tiltaket. Vi har også data som viser at noen starter å ruse seg igjen når de flytter ut av tiltaket. Det å ha vært igjennom behandling og ha erfart at det å leve uten rus er mulig, synes å kunne bidra til at de igjen starter med behandling på eget initiativ. I tråd med annen forskning er også inntrykket fra intervjuene med de tre ungdommene som hadde avsluttet oppholdet på ruskollektiv, at de har klart å holde seg rusfrie fordi de har fått støtte i etterkant. Dette var støtte i form av løpende oppfølging fra ruskollektivene, både gjennom fysisk møte med ansatte og eldre ungdom og gjennom mulighet til å ta kontakt med ansatte ved behov.

Kapittel 1 Innledning

1.1 Bakgrunn for prosjektet

OsloMet – storbyuniversitetet ved NOVA, AFI og Institutt for sosialfag har på oppdrag fra Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) gjennomført en studie om rustiltak i barnevernet. Undersøkelsen om rustiltak er del av et større prosjekt som også inkluderer et forskningsprosjekt om barn og unge som bor alene på institusjon (Gundersen et al. 2023). Det overordnede målet med forskningsprosjektet er å gi kunnskap som setter tiltaksapparatet i stand til å utføre sitt arbeid på mest mulig ivaretagende måter overfor unge som vurderes å ha behov for rustiltak. Bakgrunnen for prosjektet er et behov for kunnskap om hvorvidt rustiltak er forsvarlige og i tråd med regelverk, samt om de bidrar til ønsket resultat i form av å avhjelpe de unges rusproblem.

Rustiltak i barnevernet er en samlebetegnelse for ruskollektiver og institusjoner med læringsbasert rusbehandling (LBR-institusjoner/LBR-tiltak). Norge har seks tiltak som tilbyr behandling til unge som har utviklet et alvorlig rusproblem, og i Bufdirs oppdrag er vi bedt om å inkludere alle tiltakene i studien: ett statlig og tre ideelle ruskollektiver, Skjerfheim³, Klokkergården, Fossum og Hiimsmoen, og to statlige LBR-institusjoner, Jong ungdoms- og familiesenter og Bjørgvin ungdomssenter. Siden studien ble gjennomført, er ett kollektiv omgjort til LBR-tiltak, slik at det i dag er tre statlige behandlingsinstitusjoner basert på læringsbasert rusbehandling (LBR) og tre er ideelle ruskollektiver (NOU 2023: 24). Rustiltak skal kunne behandle unge med alvorlige utfordringer knyttet til rus. Også andre institusjoner kan ha plassert ungdom med rusproblematikk og vil kunne arbeide med ungdommens rusproblem, men slike tiltak omfattes ikke av denne studien. Ungdom som bor i rustiltak, bor der som atferdstiltak etter reglene i barnevernslovens kapittel 6, enten etter eget samtykke, jf. bvl. § 6-1 (tidligere bvl. § 4-26), eller på grunnlag av tvangsvedtak etter bvl. § 6-2 (tidligere bvl. § 4-24).

Et viktig spørsmål her har vært å undersøke hvilke ungdommer som tilbys det ene eller andre rustiltaket, og om tilbudet er tilpasset ungdommer med ulike behov for behandling.

Sentrale problemstillinger i prosjektet har vært å belyse situasjonen til unge med rusproblemer fra ulike aktørers ståsteder. Gjennom intervjuer med ungdommer har målet vært å få innsikt i grunnene til at de bor i rustiltak og hvordan de opplever det å bo på rusinstitusjon: Hvordan arter medvirkning seg det daglige livet på institusjonen? Har de et dagtilbud? Hvordan blir de fulgt opp

³ Vi besøkte Skjerfheim våren 2022, senere dette året ble det besluttet å avvikle Skjerfheim som ruskollektiv og reåpne, men da som LBR-institusjon. Institusjonen heter i dag Skjerven.

av ansatte på institusjonen, av barnevernet og helsetjenesten? Kjenner de til sine rettigheter og har de opplevd tvangssituasjoner? Har de kontakt med venner og familie?

Gjennom intervjuer med ansatte og ledere i rusinstitusjonene har vi hatt som mål å belyse de ansattes beskrivelser av sitt miljøterapeutiske arbeid med ungdom med rusproblematikk. Det innebærer hvordan de beskriver arbeidsmetodene til institusjonen og hvordan de opplever sin arbeidshverdag. Andre sentrale spørsmål har handlet om deres erfaringer med institusjonenes turnus og tiltaket som sådan, og hvordan de samarbeider med andre tjenester og ungdommenes familie under oppholdet og når oppholdet skal avsluttes. Når det gjelder det daglige arbeidet i institusjonene har vi stilt spørsmål om hvordan institusjonene tilrettelegger for dagtilbud til ungdommen, tvangsbruk, hvordan de håndterer ungdommenes uttrykk og hvordan det tilrettelegges for medvirkning.

Intervjuer med beslutningstakere på ulike nivåer i barnevernssystemet (Bufetat, Barne- og familieetaten og ansatte i kommunal barneverntjeneste) har hatt som mål å undersøke deres erfaringer med og synspunkter på rusinstitusjoner for ungdom. Hva kjennetegner ungdom som de vurderer skal bo på rusinstitusjon? Hvordan utredes ungdommene før beslutningen om at de skal bo i rustiltak? Hva er deres erfaringer med flyttinger, ettervern og samarbeid med institusjonene og andre relevante samarbeidspartnere?

Empirisk bygger rapporten på et omfattende kvalitativt datamateriale, med til sammen 90 informanter. Vi har gjennomført intervjuer ved 6 rustiltak med underavdelinger, til sammen 10 avdelinger. For å innhente ungdommers og ansattes erfaringer har vi gjort kvalitative intervjuer med 23 ungdommer (20 med erfaring fra ruskollektiv og 3 med erfaring fra LBR-institusjon), 37 ansatte og ledere i institusjoner (25 på ruskollektiv og 12 på LBR-institusjon). Vi har videre intervjuet 12 ansatte i kommunale barnevernstjenester, 15 ansatte i Bufetats 5 regioner og 3 ansatte i Barne- og familieetaten (BFE) i Oslo kommune for å innhente informasjon om hvordan de arbeider med valg av rustiltak og oppfølging av ungdom i rustiltak. Det er gjort både individuelle intervjuer og gruppeintervjuer. Vi har vært fysisk til stede på alle institusjonene som inngår i studien, slik at vi har erfart institusjonenes materielle utforming og geografiske plassering. Intervjuene ble gjennomført i 2021 og 2022.

Barnevernsloven av 2021 trådte først i kraft 1. januar 2023. Det var derfor lov om barneverntjenester av 1992 som var gjeldende på tidspunktet for våre undersøkelser. Den største endringen av betydning for atferdstiltakene er at muligheten til å opprettholde tvangsplasseringer utover 18-årsdagen er opphørt, og at barns rettigheter og institusjonenes adgang til å begrense og gjøre inngrep i rettighetene er flyttet fra den tidligere forskriften til bvl. (1992) § 5-9 (rettighetsforskriften av 2011) til barnevernslovens kapittel 10. Fylkesnemnda skiftet navn til barneverns- og helsenemnda fra samme tidspunkt. I rapporten vil

vi imidlertid være tett på informantenes begrepsbruk når de for eksempel viser til rettighetsforskriften eller fylkesnemnda, vel vitende om lovendringen.

1.2 Kort om rusproblemer og rusavhengighet

Studien handler om barnevernstiltak som skal kunne behandle unge med alvorlige utfordringer knyttet til rus. Rusmidler omfatter alkohol, vanedannende legemidler og illegale rusmidler (narkotika). Rusmiddelproblemer og avhengighet forstås av både Verdens helseorganisasjon og norske helsemyndigheter som et samspill mellom biologiske faktorer, psykologiske prosesser, sosiale og økonomiske forhold og kulturelle normer (Wangensteen & Jansen, 2021). Barn og unge som sliter med alvorlige rusproblemer, har ofte sammensatte problemer når det gjelder helse og sosiale og relasjonelle utfordringer – ofte som resultat av en rekke utfordringer med psykisk helse, familiestrukturer, foreldreproblemer, dårlige vennerelasjoner, sosioøkonomisk status og skolevansker (Bufdir, 2014). Rusproblemer og avhengighet blant unge som er i kontakt med barnevernet, kan derfor også forstås som former for selvmedisinering.

Skadeomfanget ved eskalering av rusproblemer kan føre til alvorlige psykososiale konsekvenser som for eksempel høy risiko for overdose, kriminalitet og alvorlig somatisk og psykisk uhelse. Det er med andre ord all grunn til å ta barn og unges rusproblemer på alvor ved å utvikle tjenester som fanger opp, behandler og reduserer risikoen for rusavhengighet.

I Bufdirs kravspesifikasjon for dette forskningsprosjektet beskrives rusmiddelavhengighet på følgende måte:

«Rusmiddelavhengighet blir ofte delt inn etter hvor hyppig og risikofyllt bruken er. Ungdom som ikke greier å begrense bruken og inntar rusen hyppigere og på en risikofyllt måte samt trenger hjelp, både behandling for å greie å slutte og for å fungere i dagliglivet, kalles høyrisikobrukere. Dette fordi risikoen for sosial eksklusjon, sykdommer og død vil være høyere enn ved mer begrenset bruk.

EUs narkotikabyrå, EMCDDA13, reviderte i 2012 sin definisjon av høyrisiko narkotikabruk (high risk drug use). Definisjonen, eller begrepet, skal omfatte «stadig tilbakevendende narkotikabruk som forårsaker faktisk skade (negative konsekvenser) for personen (inkluderte avhengighet, men også problemer med somatisk og psykisk helse/ sosiale problemer) eller setter personen i en situasjon med høy sannsynlighet/risiko for å bli plaget av slike skader» (Skretting et al. 2016)

Alvorlige rusproblemer og rusmiddelavhengighet knyttes altså først og fremst til hyppighet, mengde og risiko for skader. Definisjonene danner et bakteppe for å forstå hva slags rusproblemer ungdom på rusinstitusjoner kan ha. Forskning viser at barn og unge som er plassert på rustiltak i barnevernet, kjennetegnes

av at det er høyere andel gutter, høyere gjennomsnittsalder (17,2 år), høyere andel som har samtykket (§ 6-1) og høyere andel unge uten innvandringsbakgrunn, sammenlignet med barn som bor i barnevernsinstitusjoner av andre årsaker (Drange et al., 2022). Hvilke vurderinger som gjøres ved plassering av barn og ungdom på rusinstitusjon, kommer vi tilbake til i kapittel 4.

1.3 Hva er forutsetningene for å kunne gi et godt tilbud, og oppfylles disse?

Tiltakenes muligheter til å yte forsvarlig omsorg og behandling tilpasset det enkelte barns behov avhenger av en rekke faktorer. Først og fremst må barnet utredes godt i forkant for å sikre riktig tiltak med tilpasset bemanning. Det er videre mange forhold som må være ivaretatt på en tilfredsstillende måte for at barn og unges behov og rettigheter skal bli godt nok ivaretatt mens de er i institusjonen. Det foreligger en del forskning både om hva som ikke fungerer, og hvordan institusjoner bør være for at de skal fungere bra for sine målgrupper. Blant annet har Ulset og Tjelflaat (2012) funnet at barnevernsinstitusjoner som er mer opptatt av regler og rutiner enn av å møte det enkelte barnet eller ungdommen der de er, i sin spesifisitet, bidrar til at ungdommene ikke trives, og at de yter motstand mot institusjonenes rutiner og regler. I deres studie fra 2012 rapporteres det om mye bruk av tvang i betydningen inndragelse av eiendeler som mobiltelefon, fysisk tilbakeholding for å hindre rømning og holding i det ansatte beskriver som akutte faresituasjoner. Slike situasjoner kunne handle om å hindre rømning og fysiske sinneutbrudd der ungdommene satte seg selv og/eller andre i fare.

I tillegg til kjennetegn ved institusjonene har vi undersøkt forhold knyttet til ivaretagelsen av den enkelte ungdommen. Vi har undersøkt prosessene og vurderingene som ligger bak valg av rustiltak, gjennom intervjuer med ansatte i barnevernstjenesten, tiltaksrådgivere i Bufetat og BFE. Vi har særlig sett på hvordan henholdsvis læringsbasert rusbehandling og behandlingen som gis i ruskollektivene, påvirker trivsel, utvikling og fungering i løpet av institusjonsoppholdet. Vi har også undersøkt hvordan avslutningen av oppholdet planlegges. Dette har vi undersøkt gjennom intervjuer med ungdommene, som bor i henholdsvis LBR-institusjoner og ruskollektiver, og ved å intervjuer de ansatte på disse institusjonene om institusjonenes faglige fundament, hverdagen på institusjonene og de vurderingene som gjøres rundt omsorg, grensesetting og tvang. Vi har videre undersøkt hvordan kollektivene forstår og praktiserer mulighetene for å gjennomføre behandlingsrelaterte turer (motivasjonsturer), og hvorvidt bruk av motivasjonsturer gjennomføres frivillig, jf. tolkningsuttalelse 2019-03-31, 55424-3/2018.

I vår studie har spørsmål som angår barn og unges opplevelse av oppholdet på institusjonen, vært viktige. Det vil si om de får dekket sine behov for trygghet, læring og skolegang, sosial omgang med venner og familie og fritidsaktiviteter, og om de opplever å få medvirke tilstrekkelig i beslutninger som angår dem.

Andre viktige spørsmål er hvorvidt og i så fall hvordan barn og unge opplever begrensninger i rettigheter om de utsettes for tvang. Videre har vi undersøkt om de har fått tilstrekkelig informasjon om sine rettigheter (rettighetsforskriften), institusjonens adgang til å begrense og gjøre inngrep i rettighetene, samt om de visste at de hadde klageadgang til fylkesmannen, om de har benyttet seg av denne muligheten, og hvorfor de eventuelt ikke har gjort det.

Av interesse for prosjektet er også å undersøke nærmere i hvor stor grad det skjer en systematisk planlegging og oppfølging av ungdommenes retur til familie / annen omsorgsordning etter oppholdet i tiltaket.

I det følgende skal vi først gi en oversikt over de ulike rustiltakene, dernest presentere sentrale begreper, før vi gir en oversikt over organisering av og ansvarsfordeling mellom ulike statlige etater for barnevernsinstitusjoner.

1.4 Presentasjon av de ulike rustiltakene

Alle kollektivene tilbyr plass etter barnevernsloven § 6-1 eller 6-2 og gir et tilbud til ungdom med alvorlige rus- og/eller atferdsproblemer. Flere gir også tilbud om frivillig opphold etter avsluttet tvangsplassering.

Skjerfheim var et statlig behandlingsskolektiv for ungdommer i alderen 15–18 år med alvorlige rusproblemer. Kollektivet var en avdeling under Buskerud, Vestfold og Telemark behandling ungdom, som eies av Barne-, ungdoms- og familieetaten (Bufetat). Skjerfheim har fra 2023 byttet navn til Skjerven og sluttet med kollektivmodellen.

Stiftelsen Klokkergården/Måløykollektivet er en ideell, livssynsnøytral og politisk uavhengig stiftelse. Den består i dag av 3 kollektiver med beliggenhet i Måløy i Nordfjord i Vestland fylke. Driften ble startet i 1980 som Stiftelsen Klokkergården. Hovedmålgruppen er ungdom i alderen 13–18 (20) år med rus- og atferdsproblematikk, og de har 16 plasser.

Stiftelsen Fossumkollektivet er et bo- og behandlingstilbud for unge med et rusmiddelproblem. Hovedmålgruppen er i alderen 15–30 år, men de har nå også etablert en avdeling som behandler barn ned til 12 år. De ble etablert i 1983. Avdelingene som har barnevern som målgruppe, holder til i to fylker, Viken og Innlandet. Målgruppen er ungdom med rusmiddelrelaterede problemer/avhengighet og med samtidig rusmiddelproblem og psykiske lidelser.

Hiismoenkollektivet er en privat ideell stiftelse som ble etablert i 1982. De har virksomhet både i Suldal og Stavanger. Stiftelsen Hiismoenkollektivet tilbyr behandling til ungdommer i alderen 14–20 år med et rusmisbruk som betegnes som omfattende i tid og omfang. Hiismoenkollektivet er organisert som et kollektiv med bo- og levefellesskap. Bofellesskapet er de ansattes primære hjem. De er godkjent for 16 plasseringer.

Ruskollektivene tar altså imot ungdom i aldersgruppen 12 til 18 (20) år. Verken ruskollektivene eller LBR-institusjonene hadde fullt belegg da vi gjennomførte vår studie vår og høst 2021–vår 2022.

Læringsbasert rusbehandling (LBR) har vært tilbudt ved to institusjoner i Norge siden høsten 2011: en i region øst, *Jong ungdoms- og familiesenter*, som geografisk er plassert i Bærum like utenfor Oslo, og en i region vest, *Bjørgvin ungdomssenter*, som ligger like utenfor Bergen sentrum. Institusjonene har samlet sett kapasitet til 13 unge: 5 plasser på Jong ungdoms- og familiesenter og 8 plasser på Bjørgvin familiesenter, med 4 ungdommer i hvert hus, med ca. 1 kilometer mellom husene. Da vi gjorde datainnsamlingen, var det til sammen 6 ungdommer som bodde på institusjonene. Institusjonene tar imot unge mellom 13 og 18 år med rus- og atferdsvansker, basert på barnevernsloven §§ 6-1 og 6-2, med varighet inntil 12 måneder, med muligheter for en avgrenset oppfølgingsperiode som gjøres i samarbeid med barnevernstjenesten i etterkant av behandlingen. Gjennomsnittstiden for ungdommene i LBR-behandling er cirka 9 måneder.

1.5 Begrepsavklaringer

Inntaksturer

Inntaksturer er turer som tilbys ungdommen før hen flytter inn i kollektivet. Dette er del av forberedelsesfasen med tur utenfor kollektivet på 1 – 3 uker (Kolltveit & Lange-Nielsen, 2013). Inntaksturene gir de ansatte anledning til å bli kjent med ungdommen og gi ungdommen trygghet, og til å forberede ungdommen på hva som skal skje i kollektivet.

Motivasjonsturer

Motivasjonsturer viser til turer utenfor kollektivet som reaksjon på rusing og rømming. Hovedmålsettingen er å stoppe eller forebygge destruktiv atferd og gi ungdommen ny innsikt i egen situasjon og egne atferdsmønstre (Kolltveit & Lange-Nielsen, 2013). Turene er ment å gi ungdommen og de ansatte anledning til å debriefe med om hva som var grunnen til at ungdommen hadde brukt rus, eller rømt. Ungdommen og to ansatte drar til et sted utenfor ruskollektivet og blir der i en til to uker.

Traumebevisst omsorg

Traumebevisst omsorg (TBO) inkluderer bestemte tenkemåter og behandlingsprinsipper, det vil si kunnskaper om og holdninger til arbeid med barn og unge som er i sårbare situasjoner.

Denne typen omsorg tar nettopp utgangspunkt i forskning om hvordan krenkelser og traumatiske opplevelser påvirker barn og unges utvikling og fungering. Det handler om biologiske, emosjonelle, kognitive og sosiale følger av traumatisering (Jørgensen & Steinkopf, 2013). Traumebevisst omsorg har tre

grunnpilarer: *trygghet, relasjon og følelsesregulering/affektregulering* (Thommessen & Neumann, 2019).

I begrepet 'trygghet' ligger barnets behov for både fysisk og emosjonell trygghet. Dette inkluderer blant annet at barnets behov for forutsigbarhet, tilgjengelighet, ærlighet og åpenhet ivaretas av den voksne. I trygghetsbegrepet ligger også det at barnet føler at det har en viss medbestemmelsesrett i eget liv og innsikt i prosesser som gjelder en selv. Det er barnets *opplevelse* av trygghet som er det viktigste for omsorgspersonene å fokusere på, som ikke nødvendigvis er det samme som fysisk trygghet.

Med 'relasjon' menes det å skape en trygg kontakt mellom det traumatiserte barnet (mennesket) og personene rundt det som skal gi omsorg eller støtte. Fordi mange barn som er traumatiserte, har dårlig erfaring med voksenrelasjoner fra tidligere, er det hjelperens oppgave å bidra til at disse følelsene endrer seg gjennom at hjelperen eller støttepersonen er åpen og tydelig og klarer å skape tillit.

Det finnes ulike tilnærminger til hvordan en hjelper kan bidra til å bistå barnet med 'følelsesregulering'. Mange traumatiserte barn og unge har hatt voksne rundt seg som ikke har vært i stand til å regulere verken sine egne eller barnets følelser.

TBO handler om at den som skal hjelpe, skal forsøke å se bak handlingen og innstille seg på at barnet trenger støtte og hjelp til å regulere følelsene sine. En slik reguleringshjelpende måte å møte barnet på representerer et brudd med tanken om at uønskede og brysomme handlinger, som aggresjon eller isolasjon og avvising, skal møtes med konsekvenser, oppdragelse og straff (Neumann, 2017).

Motiverende Intervju

Motiverende intervju er en samtaleteknikk som har aktiv lytting som utgangspunkt. Miljøterapeuten bestreber seg på å stille åpne spørsmål, og på den måten bidra til at en ungdom kan reflektere over en hendelse eller situasjon, uten at miljøterapeuten legger for sterke føringer på samtalen ved for eksempel å styre den, eller lukke den.

Familiebasert tilnærming

Med familiebasert tilnærming mener vi LBR-institusjonenes vekt på at ungdommene i LBR behandling skal ha en familiebase utenfor institusjonen. I de tilfellene hvor ungdommen ikke har en familie som kan fungere som base, arbeider LRB-institusjonene med ungdommens nettverk for å etablere en slik base.

1.6 Organisering og ansvarsfordeling – barnevernsinstitusjoner

Kommunalt barnevern. Alle kommuner skal ha en barnevernstjeneste som forvalter barnevernsfeltet etter barnevernslovens regler. Avgjørelsesmyndighet etter barnevernsloven er delt mellom den kommunale barnevernstjenesten og Barneverns- og helsenemnda. Den kommunale barnevernstjenestens oppgaver og ansvarsområder er regulert i barnevernsloven av 2021, kapittel 15.

Den statlige barnevernsmyndigheten består av departementet, Barne-, ungdoms- og familieetaten og statsforvalterne. De statlige barnevernsmyndighetene ledes av departementet. Statlig barnevernsmyndighet er regulert i barnevernsloven kapittel 16.

Barne-, ungdoms- og familieetaten (Bufetat) er inndelt i sentralt, regionalt og lokalt nivå. Etatens sentrale nivå leder etatens virksomhet. Enhver institusjon skal være godkjent av Barne-, ungdoms- og familieetaten (bvl. § 10-15 og § 10-17). Bufetat består av fem regionale barnevernsmyndigheter og en sentral barnevernsmyndighet og fagdirektorat, Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir). Bufetat har ansvar for

- etablering og drift av institusjoner
- godkjenning av private og kommunale institusjoner som benyttes etter barnevernsloven
- å bistå barnevernstjenesten i kommunene med plassering av barn utenfor hjemmet

Bistandsplikten innebærer at Bufetat alltid skal gjøre en selvstendig vurdering av om tiltaket de tilbyr, kan gi barnet den omsorgen og hjelpen det trenger.

Bufetat har ansvar for at det finnes et tilstrekkelig antall differensierte plasser, og plikt til å bistå barnevernstjenestene i kommunene når barn trenger institusjonsopphold. Unntaket er Oslo kommune, hvor tilsvarende ansvar er lagt til Barne- og familieetaten (BFE).

Nasjonal enhet for behandlingstiltak (NABE) (tidligere Nasjonalt Inntaksteam, NIT). NABE er en enhet med nasjonale oppgaver i Bufetat. Hovedoppgaven til avdeling *kartlegging* er å bistå med kartlegging og målgruppedifferensiering av alle ungdommer der kommunalt barnevern henviser til behandling i institusjon etter barnevernsloven § 6-1 og § 6-2. NABE bistår i prosessen med å sikre riktig behandlingstilbud gjennom målgruppevurdering og kartlegging av barns/ungdoms risikofaktorer, styrker og behov. NABE skal også ha nasjonal oversikt over alle felles rus- og atferdsplasser.

Målgruppevurderingen utføres av en psykolog ved hjelp av risikovurderingsverktøyet Youth Level Score /YLS (Larsen, 2022). Dette verktøyet kartlegger sannsynligheten for varige atferdsvansker inn i voksen alder og gir en YLS-skåre. Målet er å differensiere ungdommenes samlede utfordringsbilde, og finne ut om det rus eller et annet problemområde som er

hovedutfordringen for den enkelte ungdommen. Vurderingen gjøres på bakgrunn av innsendte dokumenter og rapporter om det enkelte barn. Ved plassering i rusinstitusjon vurderes det altså slik at en ungdoms rusutfordringer oppfattes som det mest sentrale for ungdommen å arbeide med. NABE skal også foreta en ny kartlegging av ungdommen når de flytter ut av institusjonen.

Barneverns- og helsenemnda (tidligere: Fylkesnemnda for barnevern og sosiale saker) er et uavhengig forvaltningsorgan (bvl. kap. 14) som har avgjørelsesmyndighet blant annet i saker om omsorgsovertakelse etter bvl. § 5-1 (tidligere bvl. § 4-12) og ved atferdstiltak mot barn uten eget samtykke (bvl. § 6-2, tidligere bvl. § 4-24). Nemnda er også klageinstans for vedtak om flyttinger (bvl. § 5-5) og klageinstans for akuttvedtak (bvl. § 14-23).

Statsforvalteren (tidligere Fylkesmannen) har ansvar for å føre tilsyn med at barn på barnevernsinstitusjoner får forsvarlig omsorg og god behandling (bvl. kap. 17, jf. bvl. § 16-7). Det statlige tilsynets formål er å bidra til å styrke kvaliteten i barnevernet og til at barnevernsmyndighetene ivaretar barn og foreldres rettssikkerhet og yter forsvarlige tjenester og tiltak (bvl. § 17-1).

Statens helsetilsyn har det overordnede faglige tilsynet med barnevernsvirksomheten i de enkelte kommuner, og med barnevernsinstitusjoner, sentre for foreldre og barn og omsorgssentre for enslige mindreårige asylsøkere, samt med andre statlige tjenester og tiltak etter barnevernsloven (bvl. § 17-2).

Sivilombudet er Stortingets ombud for forvaltningen og har som mandat å føre kontroll med den offentlige forvaltningen og alle i dens tjenester for å hindre at det øves urett mot den enkelte, og for å bidra til at forvaltningen respekterer og sikrer menneskerettighetene (sivilombudsloven § 1). Sivilombudet kan undersøke og uttale sin mening om klager mot forvaltningen, jf. kapittel 2. Ombudet kan også selv ta opp forhold den mener forvaltningen må endre, jf. kapittel 3.

Sivilombudets forebyggingsenhet. Ved en lovendring i 2013 ble Sivilombudets mandat utvidet til også å gjelde undersøkelser og uttalelser hvor individ kan være underlagt offentlig frihetsberøvelse (sivilombudsloven kap. 4). Formålet er å forebygge tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff og er en del av Norges forpliktelse etter torturforebyggingskonvensjonen (OPCAT). Enheten besøker også barnevernsinstitusjoner og avgir rapporter etter slike besøk. Rapportene publiseres offentlig på Sivilombudets hjemmeside.

Riksrevisjonen er Stortingets største og eldste kontrollorgan. Gjennom revisjon av regnskap og undersøkelser sjekker de hvordan regjeringen og statsforvaltningen gjør jobben sin. Riksrevisjonen gjennomfører kontroller og undersøkelser (revisjoner) av departementene, andre statlige virksomheter og statens eierinteresser i selskaper. Gjennom forvaltningsrevisjon gjør de større, systematiske undersøkelser, der målet er å vise hvordan regjeringen og statsforvaltningen gjennomfører det Stortinget har bestemt, og hvilke virkninger

offentlige tiltak har hatt. De har gjort flere revisjoner på barnevernsfeltet, som er publisert i rapporter med kritikk og anbefalinger til statsforvaltningen.

1.7 Studiens begrensninger

For å gjøre en vurdering av hvordan tiltakene virker etter en tid, var planen at ungdommene skulle intervjues to ganger, andre gang etter cirka ett år. Det viste seg å være vanskelig å gjennomføre. Grunnen til dette var at de i mellomtiden hadde flyttet fra institusjonen, hadde byttet telefonnummer eller av andre grunner ikke ville snakke med oss. Når det gjelder ungdom som har bodd i ruskollektiv, har vi forsøkt å bøte på dette ved å intervju tre unge voksne som har bodd i ruskollektiv tidligere. Vi fikk også intervjuet to unge med ett års mellomrom hvorav den ene fortsatt bodde på kollektivet og den andre hadde flyttet for seg selv. Vi kan med dette datagrunnlaget imidlertid ikke gi en utfyllende beskrivelse av hvordan det går med ungdommene etter at de har avsluttet oppholdet, og vi kan heller ikke si noe om de opplevde virkningene av de ulike behandlingsformene i henholdsvis ruskollektiver og LBR-institusjoner.

Det er videre forskjeller i antall informanter fra de ulike institusjonstypene. Vi har 15 informanter fra LBR-tiltak (3 ungdommer og 12 ansatte) og 45 informanter fra ruskollektivene (20 ungdommer og 25 ansatte). Selv om det er forskjeller i rekrutteringsgrunnlaget, vil særlig det skjeve datagrunnlaget for ungdommer gjøre at det er vanskelig å gjøre entydige sammenligninger mellom disse to institusjonstypene. Våre tolkninger av eventuelle ulikheter mellom tiltakene må derfor ha dette metodiske forbeholdet. Vi kommer tilbake til en mer utførlig drøfting av begrensningene ved studiens utvalg i metodedelen.

1.8 Gangen i rapporten

Rapporten består, foruten dette innledningskapittelet og sammendraget, av følgende kapitler: I kapittel 2 presenteres foreliggende kunnskap om henholdsvis ruskollektiver og LBR-institusjoner. Her legger vi også frem kritikken som ble rettet mot rusinstitusjonene fra Sivilombudets forebyggingsenhet, og tolkningsuttalelsen som kom fra Bufdir i 2019 i kjølvannet av denne kritikken. I kapittel 3 redegjør vi for datainnsamlingen, datamaterialet og prosjektets forskningsetiske vurderinger.

I kapitlene 4 til 7 presenteres resultatene av undersøkelsen. Kapittel 4 handler om beslutningsprosessen rundt rustiltak og oppfølgingen av ungdom på tiltak med utgangspunkt i intervjuer med ansatte i det kommunale barnevernet og ansatte i Bufetat og Barne- og familieetaten i Oslo kommune (BFE). Kapittel 5 og 6 handler om hvordan henholdsvis ansatte i ruskollektiver og LBR-institusjoner beskriver sitt arbeid og handlingsrom, mens ungdommenes erfaringer med å bo i rustiltak presenteres i kapittel 7. I kapittel 8 presenteres og drøftes studiens hovedkonklusjoner. På bakgrunn av disse konklusjonene gir vi også noen anbefalinger til oppfølging og videre undersøkelser.

Kapittel 2 Rustiltak – bakgrunn og kunnskapsoversikt

I dette kapittelet først del gis en presentasjon av ulike perspektiver på institusjoner og foreliggende norsk kunnskap om ungdoms erfaringer fra rusinstitusjoner. I andre del presenteres det rettslige grunnlaget, før vi i tredje og fjerde del gir en nærmere beskrivelse av henholdsvis ruskollektivene og LBR-institusjonenes metodiske grunnlag. Til slutt i kapitlet gir vi en redegjørelse for Sivilombudets forebyggingsenhet sin kritikk av rustiltakene og den etterfølgende tolkningsuttalelsen fra Bufdir

2.1 Perspektiver på institusjoner

Denne studien om rusinstitusjoner må ses i sammenheng med kunnskapsfeltet knyttet til institusjoner generelt og barnevernsinstitusjoner spesielt. Vi vil derfor kort gjøre rede for noen perspektiver fra disse kunnskapsfeltene vi mener er relevant kontekst for vår studie om rustiltak.

Den store fortellingen som er frembrakt av sosiologer og kriminologer om institusjoner som fengsler, psykiatriske sykehus, institusjoner for ungdom og personer med nedsatt funksjonsevne, er at de, tross sitt formål om å endre, rehabilitere eller dyktiggjøre mennesker, gjerne fremstår som repressive organisasjoner som gjennom kontroll, regler, rutiner og arbeidstidsordninger direkte eller indirekte undergraver formålet, for eksempel om å sette mennesker i stand til å delta i samfunnet etter endt soning eller opphold i institusjon (Christie, 1982; Mathiesen, 2007, Hammerlin, 2021). Siden Goffman (1961) skrev sitt banebrytende arbeid om et psykiatrisk sykehus, der han blant annet studerte den makten som utspilte seg i institusjonene, og spesielt krenkelsene som spilte seg ut i relasjonene mellom pleiere og pasienter, har flere arbeider med lignende maktkritiske innramminger blitt produsert, også med utgangspunkt i barnevernsinstitusjoner for eksempel i Norge og England (se Calheiro et al. 2015; Hayden, 2010; Stevens & Furnivall, 2008; Ulset, 2010; Ulset & Tjelflaat, 2012). I besøksrapportene som Sivilombudets forebyggingsenhet utarbeider etter besøkene de utfører, blant annet i barnevernets rusinstitusjoner i 2017, 2018 og 2019, settes det også et kritisk søkelys på noen av de praksisene som eksisterer, som rutinemessig bruk av tvang og mangel på frivillighet når miljøterapeutiske tiltak iverksettes overfor ungdom.

I en nå ti år gammel rapport om bruk av tvang i norske barnevernsinstitusjoner skriver Gro Ulset og Torill Tjelflaat (2012), om mange av de krenkelsene ungdommene på barnevernsinstitusjoner opplever at de blir utsatt for når de blir sinte, når de forsøker å rømme, eller ved mistanke om at de ruser seg. Diskusjoner om regler, rettferdighet og kvaliteten på omsorgen de blir gitt, kan,

sett fra disse ungdommenes side, oppleves som formalistiske og urettferdige praksiser som bedrives av urimelige voksne, som er ute etter å provosere eller skade dem (Ulset & Tjelflaat, 2012, s. 24). Tilsvarende beskrivelser av fanger, om deres opplevelser av sin relasjon til fengselsbetjenter og fengselsbetjentes handlinger er også vanlige (Ugelvik, 2012). En vanlig kritikk fra ungdommer med erfaringer fra atferdstiltak er at regler, og måten regler følges på, er der for de voksne og for at deres arbeid skal bli lettere (Ulset, 2010), og ikke at de er der for ivaretagelse av barna.

Samtidig kan det se ut til at denne fortellingen om barnevernsinstitusjoner er i ferd med å endres. I en stor internasjonal og komparativ studie av barnevernsinstitusjoner i 16 land, inkludert Danmark, Finland og England, er den samlede konklusjonen at barnevernsinstitusjoner er nødvendige for noen barn (Whittaker et al., 2023; se også Backe-Hansen et al., 2017). Redaktørene av rapporteringen fra den internasjonale studien argumenterer for at en i tillegg til å rette et kritisk søkelys mot praksiser som kan bli bedre i barnevernsinstitusjoner, bør være opptatt av å løfte fram praksiser som er gode, og som kan styrkes. Sigrid James, en av redaktørene, skriver følgende:

Given the undoubtedly complex psychosocial needs of youth in residential care, all residential care should have sound pedagogical and/or therapeutic goals [...]. Yet, as the editors of this volume believe, residential care should not be de facto inpatient psychiatric treatment, merely focused on the reduction of clinically significant symptoms. This volume will highlight differences in how residential care is conceptualized as a setting and milieu where children live and learn and where it is limited to a stop-gap option only (James, 2023, s. 34).

Det som løftes fram er med andre ord at institusjonene er steder som i tidsavgrensede perioder gir de unge mulighet til å leve og lære i et miljø med voksne som gir trygghet og har nødvendig pedagogisk kompetanse.

Når det gjelder relasjonen mellom ansatte og ungdom, viser to nye kvalitative studier på barnevernsinstitusjoner at mange ungdommer opplever at ansatte bryr seg om dem, er tilgjengelige og til å stole på, snakker med dem og forsøker å løse problemer (Slaatto et al. 2022; Slaatto et al. 2023; Sommerfeldt, 2023). Samtidig er spørsmål om ungdoms medvirkning et viktig tema i mye norsk og internasjonal barnevernsforskning, og forholdet mellom ivaretagelsen av medvirkning som en rettighet og medvirkning som en integrert del av dagliglivet på en barnevernsinstitusjon ser fortsatt ut til å by på utfordringer for praksis (sml. Gundersen et al. 2023). Slaatto et al. (2022) konkluderer for eksempel med at ungdommene i stor grad ikke opplever reell medvirkning, og at det er mangler både knyttet til hvilken informasjon ungdommen får og hvorvidt de opplever å bli hørt. Flere av ungdommene uttrykte at det kunne det være personavhengig om meningene de uttrykte hadde noen betydning. Studien tyder på at de ansatte hadde et noe standardisert og formalisert tilnærming til medvirkning med fokus på byråkratiske retningslinjer og strukturer, noe som

kunne føre til at ungdommen ikke opplevde å bli rommet i utfordrende situasjoner (Slaatto et al., 2023). Studien viser videre at ungdommene gir uttrykk for at deres liv var på vent og at de ikke vet hva som vil skje med dem videre. For noen var dette knyttet til et hverdagsliv uten daglige aktiviteter som jobb, skole eller en ukeplan. Ungdommens opplevelser av trygghet er relatert til fysiske omgivelser, særlig deres egne rom. I tillegg er opplevelsen av trygghet knyttet til opplevelsen av i hvilken grad de ansatte bryr seg om de og snakker med dem. Få ungdommer sa imidlertid at de følte seg utrygge eller redde på institusjonen, selv om det ble nevnt trusler fra andre ungdommer og uro rundt å være vitne til konfliktsituasjoner (Slaatto et al., 2022).

Studien til Sommerfeldt (2023), som var fra omsorgsinstitusjoner, viser at ungdommen er klar over at de institusjonelle og organisatoriske rammebetingelsene som omgir de ansattes arbeid og deres egne liv i institusjonene, setter grenser for hvor nære relasjoner de kan ha til de ansatte (Sommerfeldt, 2023). I Sommerfeldts studie er det flere ungdommer som gir uttrykk for at de, til tross for disse begrensningene ved mulighetene for nærhet, finner voksne de liker, og som de knytter seg til. Det er med andre ord viktig å få frem at til tross for hardtslående kritikker av barnevernsinstitusjoner, er det også barn som har det bra i institusjon, og som mottar det vi kan kalle god omsorg (Neumann, 2017; Backe-Hansen et al., 2017; Gundersen et al., 2023). Hvorvidt ungdom, ansatte og forskere ser en hendelse hvor voksne setter grenser for ungdom, som noe som har med henholdsvis omsorg eller tvang å gjøre, vil også ha sammenheng med det stedet man ser fra, og den posisjonen man har i et system (Ericsson, 1995).

Til sammen vil disse perspektivene på barnevernsinstitusjoner ha betydning for hvordan vi forstår rusinstitusjonenes overordnede utfordringer og dilemmaer, i arbeidet med å behandle ungdom som bruker rus.

Vi skal i det følgende se på de ulike metodiske innretningene til henholdsvis ruskollektivene og LBR-institusjonene, før vi kort presenterer bakgrunnen for den nevnte tolkningsuttalelsen fra Bufdir i 2019, nemlig Sivilombudets forebyggingsenhets kritikk av praksisene ved to ruskollektiver og én LBR-institusjon. Aller først skal vi imidlertid se kort på det rettslige regelverket for plassering i atferdstiltak.

2.2 Kort om det rettslige grunnlaget

Rustiltak som atferdstiltak etter barnevernsloven kapittel 6

For at det skal kunne treffes vedtak om atferdstiltak, må barnet ha vist «alvorlige atferdsvansker» gjennom «vedvarende problematisk bruk av rusmidler», jf. bvl. § 6-2 og 6-1.

Barnevernsloven krever at institusjonen må være «faglig og materielt i stand til å tilby barnet forsvarlig hjelp», jf. bvl. § 6-2 tredje ledd.

For at det skal kunne treffes vedtak om atferdstiltak, både etter samtykke og ved tvangsvedtak, skal det ha vært vurdert om barnets behov kan ivaretas ved hjelpetiltak etter kapittel 3, jf. bvl. § 6-2 siste ledd. En tvangsplassering kan ha varighet opptil 2 år.

Barn kan kun bo i atferdstiltak i 2 år, men tvangsvedtak kan kun vedtas for inntil 1 år av gangen. Dersom vedtaket skal kunne forlenges med inntil 1 år til, må det foreligge spesielle forhold som tilsier dette. En tvangsplassering kan ha varighet opptil 2 år. I den totale lengden skal også eventuelle akutttiltak etter bvl. § 4-4 medregnes.

Atferdstiltak etter bvl. § 6-2 må etter ny barnevernslov opphøre på 18-årsdagen.

Barnevernsinstitusjoner er ikke lukkede institusjoner

Norske barnevernsinstitusjoner er ikke lukkede institusjoner, i betydningen at barna er låst inne på institusjon og blir forhindret fra å dra derfra. Dette gjelder også for rustiltakene. Institusjonene er åpne, og barna skal som hovedregel få bevege seg fritt innenfor og utenfor institusjonens område (bvl. § 10-2).

Barns rettigheter inne i institusjonene etter barnevernslovens kapittel 10

Barns rettigheter i institusjoner ble ved vedtakelsen av ny barnevernslov flyttet fra rettighetsforskriften til barnevernslovens kapittel 10. Dette er for en stor del en videreføring av regelen i 1992-lovens § 5-9, med den tilhørende rettighetsforskriften.

Departementet har så, med hjemmel de ulike bestemmelsene i kapittel 10, gitt en ny forskrift om barns rettigheter i institusjon (FOR-2022-12-20-2358).

Nye kompetanseregler for ansatte i barnevernsinstitusjoner

Det er også skjedd den endring at det stilles lovpålagte krav til kompetanse til dem som ansettes i barnevernsinstitusjoner (bvl. § 10-16). Denne endringen trådte i kraft 1. januar 2022 og gjelder alle nyansettelser av miljøpersonale. For ledere vil kravet gjelde med overgangsregler frem til 2031.

Institusjonen må drives i samsvar med loven og på forsvarlig måte

Institusjoner kan bare godkjennes dersom de drives i samsvar med barnevernslovens regler og forskrifter og ellers drives på en forsvarlig måte, jf. bvl. § 10-17. Med hjemmel i bvl. § 10-17 er det gitt en egen forskrift om krav til kvalitet og godkjenning av barnevernsinstitusjoner (kvalitets- og godkjenningsforskriften) av 22. desember 2022, nr. 2474. Det skal blant annet etter forskriftens § 10 være rutiner som sikrer barns rett til deltakelse og innflytelse i saker som gjelder dagliglivet i institusjonen (bokstav a), som ivaretar barnets personlige eiendeler (bokstav b), som legger til rette for barnas rett til medisinsk tilsyn og behandling, som legger til rette for at barna får opplæring etter opplæringsloven (bokstav d), og som ivaretar barnas personopplysninger (bokstav e). Det er også

institusjonen som har ansvar for å følge opp barnas behov for skole-, helse- og omsorgstjenester, andre velferdstilbud samt fritidsmuligheter og offentlig kommunikasjon (forskriftens § 8).

I det følgende vil vi gi en nærmere presentasjon av rusinstitusjonenes behandlingsmetoder og idegrunnet bak metodene. Først gis en redegjørelse av ruskollektivenes behandlingsmetodikk, deretter LBR metodikken.

2.2 Ruskollektivene

Ruskollektivenes behandlingsmetodikk har *gruppen* som den sentrale enheten for sitt arbeid og handler om at individet, gjennom arbeid med seg selv og sitt forhold til rus bruker gruppen som det stedet hvor dette arbeidet gjøres. Tanken er at gruppen skal kunne gi støtte gjennom gjenkjennelse av rusproblematikk og rusproblematikkens årsaker. Behandlingen har fellesskapet og relasjon som gjennomgripende behandlingsstrategi. Grunnleggende for kollektivene er også *medleverskap* som arbeidsordning, det vi si at ansatte bor sammen med ungdommer i perioder. Denne leveformen skal fremme kontinuitet, tillit og trygge relasjoner mellom ungdom og voksen (se også Kolltveit & Lange-Nielsen, 2013). Hiimsmoenkollektivet praktiserer i tillegg et levefellesskap som innebærer at kollektivet er ledernes primære hjem, og at ungdommen inviteres inn i hjemmet for å dele arbeid og fritid gjennom å bygge relasjoner over en lengre periode. Slik var det også tidligere, se Lone (2003).

En studie av Kolltveit og Lange-Nielsen fra 2013 viste noen av de grunnleggende elementene ruskollektivene bygget sin behandlingsfilosofi på. Studien, som omhandler Klokkergården, Hiimsmoen, Skjerfheim, Fossum og Tyrili, viste at behandlingsforløpet besto av en *forberedelsesfase* utenfor kollektivavdelingen, en *behandlingsperiode* i en kollektivavdeling og *videreføringsarbeid* i videreføringsavdelinger (familiehjem, hybel med oppfølging inkludert en trygg base i kollektivet). Slik var det i stor grad frem til 2019. Behandlingstiden varierte mellom kollektivene og etter individuelle behov innenfor en tidsramme på 1 til 4 år, inkludert videreføringsarbeid.

Kollektivenes generelle behandlingsmetoder inkluderte ferdighetstrening, struktur og grenser, utviklingstrinn eller behandlingsfaser, forsterkning og tilbagemeldinger samt arbeid med identitetsendring. Blant de mer spesifikke terapeutiske verktøyene benyttet samtlige kollektiver innkjøringsleir (forberedelsesfasen med tur utenfor kollektivet på 1–3 uker), motivasjonsturer (tur utenfor kollektivet med hovedmålsetting å stoppe eller forebygge destruktiv atferd og gi ungdommen ny innsikt i egen situasjon og egne atferdsmønstre), arbeidslag med ungdom og voksne som deler arbeidsoppgaver, samlinger i fellesskapet og historiarbeid knyttet til livs- og rushistorie (Kolltveit & Lange-Nielsen, 2013).

Behandlingsideologien til ruskollektivene er grunnet på ideer om gruppen som normsettere og vektlegger betydning av utdanning (Furuholmen & Andresen, 2007). Kollektivenes opptatthet av utdanning innebærer et mål om forbedringer

av de unges praktiske, arbeidsrelaterte og skolerelaterte ferdigheter gjennom deltakelse i skole og/eller arbeidspraksis i bedrifter og arbeidslag (Kolltveit et al., 2013). Kollektivene har også vektlagt betydningen av en variasjonsbredde i rollemodeller ved å ha ansatte med ulik bakgrunn, både med hensyn til kunnskaper, ferdigheter, personlig kultur og personlige egenskaper (Lone, 2003).

Disse måtene å tenke om behandling og å organisere kollektivene på synes å være i tråd med de beskrivelsene vi fikk fra ledere og ansatte, om hvordan kollektivene arbeidet frem til 2019.

Det eksisterer lite publisert forskning på effektene av rusbehandlingsmodellene som anvendes i barnevernet (NOU 2023: 24). Noen etter- og brukerundersøkelser av ungdoms rusbruk ved enkelte kollektiver har vist lovende resultater, og ungdom som har vært i ruskollektiver, ser ut til å klare seg bedre enn ungdom fra andre behandlingstiltak (Lauritzen et al., 2012; Helgeland, 2007). Vi bemerker imidlertid at disse studiene er gamle, og at det ikke har vært mulig å sjekke studienes validitet og reliabilitet. I mangel av nyere studier har vi likevel valgt å kort omtale de eldre studiene, fordi de bidrar til å sette vår egen studie og våre egne funn i kontekst. Blant annet er oppholdstiden i ruskollektiver sterkt redusert de siste 20 årene, og en del av de ansatte setter denne reduksjonen i sammenheng med at muligheter for vellykket rusbehandling er mindre i dag enn tidligere.

To studier av ungdommer som har vært i ruskollektiver (Kristoffersen et al., 2011; Lauritzen et al., 2012), viser at utfordringene til ungdommene var store. Mange hadde hatt tidlig kontakt med barnevernet, belastet familieproblematikk, aktive atferdsforstyrrelser, kriminalitet og voldstendenser og betydelig cannabis- og amfetamin-bruk (Lauritzen et al., 2012). Begge studiene tyder på at selv om det ikke går bra med alle, har mange hatt positive endringer knyttet til rusmiddelbruk, arbeid, utdanning, bolig, familie og nettverk. I studien til Lauritzen et al. (2012) var for eksempel 70 prosent av ungdommene yrkesaktive eller i utdanning 10 år senere. Studien viser at fra 1998 til 2009 var det en signifikant reduksjon i rusbruk, som holdt seg stabil gjennom alle oppfølgingsintervjuene med unge som hadde gjennomført rusbehandling i kollektiv (Lauritzen et al., 2012). Kristoffersen et al. (2011) viser til at sammenhengen mellom tid i behandling og utfall på sikt tyder på at behandlingen er viktig, selv om evalueringene primært er resultatundersøkelser flere år etter og ikke undersøkelser som måler effekt av bare behandlingen. De viser videre til studier (Helgeland, 2001; Lie, 1999) som tyder på at det viktigste utviklingspotensialet ved kollektivbehandlingen ligger i arbeidet med tilbakeføringen til storsamfunnet og ettervernet.

En nyere kvalitativ studie om oppfølging etter utflytting fra ruskollektiv (Vik & Halså, 2022) peker også på betydningen av videreføringsarbeidet til ruskollektivene. De seks ungdommene i studien hadde samtlige hatt store utfordringer før flytting til kollektivet, og de beskrev en prosess fra mostand til motivasjon utover i forløpet. Ungdommene hadde samtykket til videre oppfølging fra kollektivet og i familiehjem, og på hybel fortsatte de å delta på samlinger, overnattingshelger og aktiviteter med kollektivet. Ungdommene var

tydelig på at de trengte lengre tid i behandling og støtte i overgangen til å utvikle seg videre i samarbeid med betydningsfulle voksne (Vik & Halså, 2022). Som vi vil se i denne rapporten, er disse beskrivelsene som er i tråd med det informantene i vår studie forteller.

2.3 LBR-institusjonene

I Bufetat vektlegges det at LBR-institusjonene kartlegger bruk av rusmidler i samarbeid mellom ungdom, institusjonspersonale og foreldre/foresatte gjennom hele behandlingsperioden (både når det gjelder kartlegging og behandlingsplaner). Behandlingen kan vare inntil 12 måneder.

Læringsbasert rusbehandling (LBR) kan defineres som en atferdsanalytisk tilnærming og karakteriseres ved (1) konkret avgrenset og definert målatferd, (2) tilrettelegging av individuelle, positive konsekvenser av rusfrihet, (3) trening i å takle situasjoner som trigger rusmiddelbruk, og (4) utarbeiding og bruk av en spesifikk atferdsavtale (Holth, 2008). Tilnærmingene innebærer sterk oppmerksomhet rettet mot sammenhengene mellom atferd, situasjonen atferden fremkommer i, konsekvensene av atferden og hva som bidrar til å opprettholde atferden (Holth, 2008). Det benyttes ulike metoder for å kartlegge rusbruk blant unge i LBR-tiltak, blant annet funksjonsanalyser (FAK-analyser⁴) for å identifisere foranledninger og konsekvenser som kan ha sammenheng med rusproblemene. Målet med kartleggingen som ledd i behandlingen er å hjelpe ungdommen til å håndtere situasjoner og følelser som kan trigge lysten på rus, for å unngå at ungdommen ruser seg.

Læringsbasert rusbehandling er inspirert av metoden contingency management (CM), som er en form for atferdsteori der positive atferdsendringer belønnes for å forsterke den positive atferden. Mer konkret er LBR basert på lærings-teoretiske prinsipper med et systematisk forsterkningssystem i tre nivåer (poeng- og nivåsystem). Nivåene blir belønnet gjennom poengsystem. Selve grunnideen er at det lønner seg å være rusfri. Urintesting brukes for å kontrollere om ungdommene har brukt rusmidler, og ungdommene får belønning når de avlegger ren rusprøve. Urintestene tas inntil tre ganger i uken. Nivåsystemet er delt inn i tre, og man går opp i nivå etter en gitt tid, forutsatt at man har levert rene rusprøver. Nivåene eller stegene vurderes etter poeng som omgjøres til goder, for eksempel gavekort. Dersom ungdommene leverer positiv rusprøve, mister de den umiddelbare belønningen, og de kan dumpe ned i nivå.

4 En FAK-analyse er et verktøy for å identifisere foranledninger og konsekvenser som kan ha sammenheng med rusmisbruket, men analysene kan også benyttes på annen atferd. Ungdommen blir kjent med egen rusbruk og atferdsmønster rundt rusbruk (Holth, 2008). FAK-analysene er ment å avdekke hendelser og forhold (triggere) før, under og etter en rusepisode eller annen atferd. Målet er at ungdommen skal gjenkjenne triggere og takle situasjoner som trigger rusmiddelbruk, samt finne mestringsstrategier for å mestre situasjoner uten bruk av rusmidler. Med kjennskap til triggere og konsekvenser rundt eget rusmønster brukes denne bevisstheten til å lage mestringsavtaler og nye strategier for å endre rusatferden og hjelpe ungdommene til rusfrihet.

Manualen som danner grunnlaget i LBR-institusjonene (Bufetat, 2019), bygger i hovedsak på en tidligere versjon av Manual i læringsbasert rusbehandling (LBR) ved poliklinisk behandling av rusmisbruk hos ungdom, utarbeidet av Atferdssenteret (nå NUBU) i 2007. I studier om CM vises det til at dette primært er en metode som brukes for unge som bor hjemme, det vil si at det ikke er tale om institusjonsbehandling. I en oversiktsstudie fra 2016 (Stranger et al., 2016) der forfatterne gikk gjennom gjennomførte studier av effekten av CM på unges rusbruk fra 2010 og fremover, fant de at bruken av CM i noen forsøk reduserte ungdommenes rusmiddelbruk i forsøksperioden, mens det i andre tilfeller ikke syntes å ha stor effekt. Også resultatene på lengre sikt varierte. Stranger et al. (2016) viser til at studiene indikerer at det kan være nyttig å bruke CM sammen med andre etablerte behandlingsmetoder.

I LBR-institusjonene benytter man andre behandlingsmetoder i tillegg til belønningssystemet, som motiverende intervju, traumebevisst omsorg (TBO) og familiebaserede tilnærminger.

I NOU 2023: 24 konkluderer utvalget i sin gjennomgang av forskning på rustiltak med at de ikke har funnet støtte for at langtidsopphold på tvang i en rusinstitusjon bør være det foretrukne alternativet for barn med alvorlig og vedvarende rusmiddelbruk. Utvalget viser imidlertid til at kunnskapsoversikten til Kristoffersen et al. (2011) tyder på at institusjoner kan være et godt alternativ for mange barn. I den nevnte NOU-en står det videre:

Dette [at institusjoner kan være et godt alternativ for mange barn] gjaldt både for atferdsbaserte modeller og kollektivmodeller. De virksomme elementene i behandlingen ble oppsummert i tre punkter: redusert tilgjengelighet av rusmidler, endrede konsekvenser av rusmiddelbruk og bekreftelse av atferd som er uforenlig med rusproblemer. (NOU 2023: 24, s. 144–145)

Vi skal nå se på kritikken fra Sivilombudets forebyggingsenhet rettet mot to ruskollektiver og en LBR-institusjon. Vi starter med ruskollektivene og ser spesielt på kritikken som ble rettet mot Klokkergårdenstiftelsen, region øst.

2.4 Kritikken mot ruskollektivene og Bufdirs tolkningsuttalelse i 2019

Som tidligere nevnt er vi i studien bedt om å undersøke om bruk av motivasjonsturer gjennomføres frivillig, i tråd med tolkningsuttalelse 2019-03-31, 55424-3/2018. Denne tolkningsuttalelsen er sendt fra Bufdir til Statens helsetilsyn og omhandler bruk av ufrivillige turer som terapeutisk virkemiddel i behandlingen på barnevernsinstitusjoner. Helsetilsynet skriver at Sivilombudets forebyggingsenhets uttalelser i en rapport fra et besøk på Klokkergården-kollektivet 6.–8. juni 2017 (Sivilombudet, 2017) og i brev av 25. april 2018 er bakgrunnen for at flere fylkesmenn hadde tatt opp spørsmålet om ufrivillige turer kunne hjemles i rettighetsforskriften § 22. I brevet henvises det til daværende rettighetsforskrift, noe vi også vil gjøre i denne redegjørelsen.

Sivilombudets forebyggingsenhet kritiserte ruskollektivenes praksiser når det gjaldt motivasjonsturene. Kritikken handlet om at praksisene var dårlig begrunnet både muntlig til ungdommene og skriftlig i journaler, og om kritikkverdige prosedyrer i forbindelse med turene, blant annet knyttet til hvordan de ble formidlet til og utført sammen med ungdommene. I besøksrapporten fra Klokkergårdenkollektivet skriver Sivilombudets forebyggingsenhet blant annet:

Bruken av motivasjonsturer fremstår problematisk. Ungdommene fikk ikke alltid vite bakgrunnen for at de skulle på motivasjonstur, lengden på turen ble ikke oppgitt, og ungdom kunne føle seg isolert da de var borte fra resten av kollektivet og ofte ble fratatt mobiltelefon. (Sivilombudet, 2017)

Sivilombudets forebyggingsenhet mente med utgangspunkt i kritikken at ruskollektivene drev med rutinemessig bruk av tvang. I Sivilombudets forebyggingsenhets oppfølgingsbrev av 14. juni 2018 slås det fast at «stiftelsens praksis med ufrivillige 'motivasjonsturer' er ulovlig».

I Sivilombudets besøksrapport fra Klokkergården kritiseres også kollektivets bruk av husarrest:

Videre kom det frem at det ved kollektivet ble brukt husarrest på rommet ved forsovelse. Ungdom som forsov seg om morgenen og ikke var nede til kl. 08.45, måtte oppholde seg på rommet resten av dagen. Dette inkluderte å spise måltidene sine på rommet. Ungdommen ville heller ikke få være med på sosiale aktiviteter som var arrangert utenfor huset. – Rutinemessig bruk av husarrest på rommet ved forsovelse er et klart inngrep i ungdommens selvbestemmelsesrett og privatliv. Det bidrar til økt risiko for at ungdom opplever seg som isolert. (Sivilombudet, 2017)

I tolkningsuttalelsen slår Bufdir fast at institusjonen i kraft av omsorgsansvaret for den enkelte og hensynet til fellesskapets trygghet og trivsel kan beslutte at beboeren skal være med på tur. Det er imidlertid ikke anledning til å bruke fysisk tvang, trussel om tvang eller gi andre konsekvenser som har karakter av straff for å få ungdommen med på slike turer. Her som ellers i all omsorgsutøvelse og behandling må oppmuntring, motivasjon og overbevisning brukes for å få med ungdom som vegrer seg.

Bufdir konkluderte i tolkningsuttalelsen til Helsetilsynet at

- institusjonen ikke har adgang til å treffe vedtak om å ta beboeren med på motivasjonstur utenfor institusjonsområdet med hjemmel rettighetsforskriften § 22;
- motivasjonsturer, uavhengig av om formålet er behandling, omsorg for den enkelte eller trygghet og trivsel for alle på institusjonen, må basere seg på beboerens frivillighet;

- når et individuelt behandlingstiltak som innebærer en begrensning i beboerens bevegelsesfrihet besluttet som følge av brudd på «hovedregler» eller rutinemessig, som konsekvens av uønsket atferd, for eksempel rusing, rømning eller vold, foretas det ingen konkret og individuell vurdering. Et slikt vedtak kan aldri fattes med hjemmel i rettighetsforskriften § 22.

2.5 Sivilombudets besøk på Jong ungdoms- og familiesenter

I september 2019 ble det gjennomført uanmeldt besøk fra Sivilombudets forebyggingsenhet på Jong ungdoms- og familiesenter. Besøksrapporten (Sivilombudet, 2019) viser til praktiseringer av inngripende tiltak som påvirket ungdommenes bevegelsesfrihet inne på og utenfor institusjonsområdet. Begrensningene i bevegelsesfriheten handlet også om at institusjonen skulle vurdere tid alene eller «egentid» ut fra modenhet og nivå i behandlingen. Sivilombudets forebyggingsenhet påpeker at denne praksisen er problematisk fordi Jong ungdoms- og familiesenter på denne måten legger opp til at ungdommene må fortjene en rettighet (gjennom negative urinprøver). Videre ble det påpekt at enkelte av «trivselsreglene» på institusjonen, for eksempel ulovlig inndragning av mobiltelefoner på natt og at ungdommene ikke fikk lov til å være alene sammen inne på institusjonen, var i strid med barnevernsloven fordi vurderingene og begrunnelsene ikke ble gjort med utgangspunkt i *individuelle vurderinger*. Institusjonen ble også kritisert for mangelfull skriftlig dokumentasjon av tvangsinngrep.

I tilsvar fra Jong ungdoms- og familiesenter vises det til omsorgsansvaret og at anbefalingene fra Sivilombudets forebyggingsenhet «oppleves å ha utspring i (et fåtall) avvik og ikke den etablerte praksisen ved enheten» (Sivilombudet, 2019). Det vises videre til tilsyn fra statsforvalter, som ikke har påpekt lignende merknader. Videre vises det til de grep som er iverksatt for å imøtekomme Sivilombudets forebyggingsenhets anbefalinger, blant annet opplæring i rettighetsforskriften, vektlegging av individuelle vurderinger når det gjelder tvang og begrensninger i institusjonen, større vekt på skriftlige begrunnelser og vedtak hvor individuelle forhold blir dokumentert, og det er utarbeidet rutiner i tråd med anbefalingene (Sivilombudet, 2019)

Til sammen ble kritikken fra Sivilombudets forebyggingsenhet og den påfølgende tolkningsuttalelsen fra Bufdir en viktig tematisk kontekst spesielt for ruskollektivene. Ruskollektivene forsøkte på tidspunktet for vår studie å håndtere kritikken. De opplevde samtidig at de mistet viktige miljøterapeutiske virkemidler når de ikke lenger kunne ta med ungdom på motivasjonsturer, mot ungdommenes vilje, og heller ikke kunne ilegge begrensninger ved brudd på kollektivets behandlingsrutiner, annet enn ved konkret mistanke om bruk av rus. Dette kommer vi nærmere tilbake til i diskusjonen av det empiriske materialet.

Kapittel 3 Metode

I kapittelet redegjør vi for datamaterialet som ligger til grunn for analysene i denne studien. Vi redegjør for fremgangsmåte for rekruttering, beskrivelse av utvalget, våre vurderinger av datamaterialets begrensninger og styrker og analytisk fremgangsmåte. Til slutt kommer vi inn på noen etiske betraktninger til forskningsprosessene.

3.1 Generelt om studiens metoder

Rapporten bygger på et stort og solid kvalitativt datamateriale: Vi har intervjuet ungdom, ansatte og ledere i institusjoner og ansatte i kommunale barnevernstjenester, Bufetat og Barne- og familieetaten (BFE) i Oslo kommune, til sammen 90 informanter.

De 6 rustiltakene som Bufdir ønsker vurdert, er 4 ruskollektiver: Fossumkollektivet, Måløykollektivet, Skjerfheim, Hiimsmoen, og 2 LBR-institusjoner: Jong ungdoms- og familiesenter og Bjørgvin ungdomssenter. Vi har intervjuet 20 ungdommer som bodde i de nevnte institusjonene på tidspunktet for datainnsamlingen, samt 3 ungdommer som hadde flyttet fra et av kollektivene. Det vil si at vi til sammen har intervjuer med 23 ungdommer. Ifølge våre opplysninger bodde det totalt 26 ungdommer på ruskollektivene og 6 ungdommer på LBR-institusjonene da vi gjennomførte datainnsamlingen. Alle ungdommene som bodde i tiltakene, fikk tilbud om å delta i prosjektet gjennom å bli intervjuet, men ikke alle ønsket eller var friske nok til å delta.

Vi har intervjuet 25 ansatte i ruskollektivene og 12 ansatte i LBR-institusjonene, til sammen 37 ansatte (ledere, miljøterapeuter og miljøarbeidere).

Det er gjort individuelle intervjuer med alle ungdommene som bodde på institusjonene og ett grunneintervju med unge som hadde avsluttet oppholdet på institusjon. Vi gjennomførte seks gruppeintervjuer med ansatte, i tillegg til mange uformelle samtaler med ansatte både individuelt og i gruppe i forbindelse med måltider. I tillegg til gruppeintervjuene med ansatte i ruskollektivene, ble alle også intervjuet individuelt. Blant de ansatte i LBR-institusjonene ble frem intervjuet individuelt, de øvrige i tre gruppeintervjuer.

I tillegg har vi intervjuet ansatte i 12 kommunale barnevernstjenester og 18 ansatte i Bufetat og BFE. Alle disse intervjuene ble utført individuelt.

Vårt kvalitative empiriske grunnlag består følgelig av til sammen *90 informanter*. Fordelingen på de ulike informantgruppene vises i tabell 3.1.

Tabell 3.1

Informanter	Antall informanter
Regionale Bufetat (inkludert BFE)	18
Kommunalt barnevern	12
Ansatte ruskollektiver	25
Ansatte LBR-institusjoner	12
Ungdom – rusinstitusjoner	23
Til sammen:	90

3.2 Rekruttering og utvalg

Vi startet rekrutteringen av *informanter på rustiltakene* våren 2021 ved å henvende oss til ledere av de aktuelle institusjonene via e-post med forespørsel om deltakelse i forskningsprosjektet. Sammen med forespørselen la vi med et anmodningsbrev fra Bufdir om å delta i prosjektet (vedlegg 1), opplysninger om personvern, en samtykkeerklæring (vedlegg 2) og et informasjonsbrev der vi presenterte formålet med studien: hvorfor de ble forespurt om deltakelse, og hva deltakelse innebærer. Alle de seks rusbehandlingsinstitusjonene responderte på vår henvendelse. Vi gjennomførte intervjuene i perioden juni 2021–mai 2022. I tillegg har vi gjennomført oppfølgingsintervjuer med to ungdommer, disse ble gjennomført halvannet år etter første intervju, og ett med leder av et ruskollektiv høsten 2023.

I perioden for innsamlingen av data og frem til ferdig rapport har det skjedd noen omorganiseringer av rusbehandlingsinstitusjonene som dannet utgangspunktet for dette forskningsprosjektet. Blant annet er ikke Skjerfheim lenger definert som et behandlingskollektiv. Institusjonen har skiftet navn til Skjerven (i 2023) og er planlagt som en institusjon med LBR-tilnærming. Vi har likevel valgt å inkludere intervjuene som er gjennomført mens institusjonen var et ruskollektiv.

Fordelingen på de ulike institusjonene ser slik ut:

Tabell 3.2

Institusjon	Ungdommer	Ansatte	Antall informanter på hver institusjon
Kollektiv 1	5	8	13
Kollektiv 2	9	10	19
Kollektiv 3	1	2	3
Kollektiv 4	5	5	10
LBR 1	1	7	8
LBR 2	2	5	7
Totalt	23	37	60

Som tabellen viser, er det noe variasjon i antall informanter fra de ulike tiltakene. Dette belyses og drøftes videre i metodedelene.

Undersøkelsen om rustiltak er del av et større prosjekt som også inkluderer et forskningsprosjekt om barn og unge som bor alene på institusjon (Gundersen et al., 2023)⁵. Informantene i *Bufetat, kommunale barnevernstjenester og BFE og kommunal barnevernstjeneste* ble derfor intervjuet både om rustiltak og enetiltak.

I april 2021 henvendte vi oss til Bufetat i alle fem regioner og Barne- og familieetaten (BFE) i Oslo kommune. Vi tok kontakt ved å skrive en e-post til lederne. Sammen med forespørselen la vi med et anmodningsbrev fra Bufdir om å delta i prosjektet, opplysninger om personvern, en samtykkeerklæring og et informasjonsbrev der vi presenterte formålet med studien: hvorfor de ble forespurt om deltakelse, og hva deltakelse innebærer. Vi henvendte oss primært til avdelingene som hadde ansvaret for inntak og oppfølging, og vi fikk kontakt med ansatte som hadde erfaringer med denne type plasseringer. Vi fikk informanter fra alle Bufetats regioner og fra BFE. De fleste intervjuene ble gjennomført i perioden april–oktober 2021.

I rekrutteringen av ansatte i barnevernstjenestene benyttet vi flere døråpnere. Første kontaktinformasjon til de aktuelle barnevernstjenestene ble gitt av Bufetat, som deretter kontaktet oss igjen med aktuell kontaktinformasjon. Denne rekrutteringsmåten, også kalt «snøballmetoden» (Vassenden & Andrews, 2007), innebærer at andre gir tilgang til og bidrar aktivt til å rekruttere informanter. Vi benyttet delvis denne rekrutteringsstrategien som utgangspunkt. Snøballmetoden bidro til en viss oversikt over hvilke kommuner og bydeler som hadde erfaringer med rustiltak som atferdstiltak, men denne fremgangsmåten var ikke tilstrekkelig. Vi fikk ikke nok variasjon i materialet med hensyn til regional tilknytning og tok derfor på egen hånd kontakt med flere kommunale barnevernstjenester, som vi antok at hadde erfaring med ungdommer med rusutfordringer, fordi vi fra tidligere prosjekter visste at de arbeidet med kriminalitet og vold. Antakelsen viste seg bare å delvis holde stikk, idet barnevernskonsulentene vurderte ungdommenes involvering i kriminelle aktiviteter som mer alvorlig enn deres rusbruk. De aktuelle informantene fikk e-post med informasjon om prosjektet og samtykkeerklæring. Intervjuene ble gjennomført i løpet av forsommeren og høsten i 2021.

Vi vil nå presentere studiens utvalg ut fra de ulike informantgruppene:

5 Med enetiltak menes ungdom som av ulike grunner bor alene sammen med ansatte i en institusjon opprettet ut fra hensynet til det som anses som ungdommens beste. Vi henviser til Gundersen et al. (2023) for redegjørelser for og diskusjoner om bruken av enetiltak i barnevernet.

3.2.1 Ungdommene på rusinstitusjonene

Vi intervjuet totalt 23 ungdommer (10 gutter og 13 jenter) i alderen 15 til 22 år. 20 av ungdommene bodde i de nevnte institusjonene, mens 3 hadde avsluttet oppholdet, men holdt kontakt med rusinstitusjonen.

Vi gjorde *individuelle intervjuer* med 20 ungdommer (9 gutter og 11 jenter). Vi gjennomførte også et *gruppeintervju* med 4 ungdommer, 3 jenter og 1 gutt, i alderen 18–22 år (den ene av disse ble også intervjuet individuelt). Siden det var gruppeintervju, valgte vi av personvern hensyn å ikke spørre den enkelte ungdom om plasseringsgrunnlag og varighet på plasseringene. I tillegg gjorde vi oppfølgingsintervjuer med 2 av ungdommene 1,5 år etter første intervju, én av disse var den som hadde deltatt på gruppeintervju mens hen bodde på institusjonen. På annengangsintervjuet var de henholdsvis 18 og 19 år, én av dem bodde fortsatt på institusjonen.

Under følger en oversikt over kjennetegn ved de 20 informantene vi intervjuet individuelt, blant annet plasseringsgrunnlag (med samtykke etter § 6-1 og uten samtykke etter § 6-2) og lengde på botiden i institusjonen.

1. Gutt 18 år, hadde bodd 5 måneder på institusjonen, plassert uten samtykke rett før han ble 18 år
2. Gutt 15 år, hadde bodd på institusjonen i 6 måneder, uten samtykke
3. Gutt 18 år, hadde bodd 11 måneder på institusjonen, plassert uten samtykke rett før han ble 18 år
4. Gutt 16 år, hadde bodd på institusjonen i 1,5 år, med samtykke
5. Jente 18 år, hadde bodd 7 måneder på institusjonen, uten samtykke
6. Jente 16 år, hadde bodd på institusjonen i 6 måneder, med samtykke
7. Gutt 17 år, hadde bodd 6 måneder på institusjonen, uten samtykke
8. Jente 17 år, hadde bodd 11 måneder på institusjonen, uten samtykke
9. Gutt 17 år, hadde bodd 6 uker på institusjonen, med samtykke
10. Gutt 20 år, hadde bodd på institusjonen 1 uke nå, men hadde et tidligere opphold på 1,4 år fra han var 16 år, med samtykke
11. Gutt 17 år, hadde bodd 3 uker på institusjonen, med samtykke
12. Jente 16 år, hadde bodd 4 uker på institusjonen, med samtykke
13. Jente 17 år, hadde bodd 2 år på institusjonen, uten samtykke
14. Jente 16 år, hadde bodd 3 uker på institusjonen, med samtykke
15. Jente 17 år, hadde bodd nesten 1 år på institusjonen, med samtykke
16. Jente 17 år, hadde bodd på institusjonen i 5 måneder, uten samtykke

17. Gutt 18 år, hadde hatt tilknytning til institusjonen i 2,5 år, først 1 år på selve institusjonen, deretter 1,5 år med ulik form for oppfølging utenfor institusjonen, med samtykke
18. Jente 17 år, hadde bodd 1 år på institusjonen, ble først plassert med samtykke, deretter uten samtykke
19. Jente 17 år, hadde bodd 2 måneder på institusjonen, med samtykke
20. Jente 19 år, hadde bodd på institusjonen i 1,4 år, først med samtykke, deretter uten samtykke

Oversikten viser at flertallet av ungdommene vi intervjuet individuelt, var i alderen 17–18 år. Oppholdstiden i rustiltak varierte fra 1 uke til 2 år. Omtrent halvparten var plassert etter samtykke jf. bvl. § 6-1 (daværende § 4-26). De fleste av ungdommene som var på institusjon etter samtykke, omtalte imidlertid dette som en form for «frivillig tvang». Vi kommer tilbake til dette i kapittel 7. Merk også at intervjuene er gjennomført *før* bestemmelsen i ny barnevernslov § 6-2 som fastsetter at atferdstiltak må opphøre på 18-årsdagen.

Ifølge Bufdirs årsrapport fra 2021 var det en nedgang i antall barn i institusjon i målgruppen rus i 2021, da datainnsamlingen pågikk, sammenlignet med tidligere år.⁶ Ved utgangen av 2022 var det ifølge Bufdir 67 barn som fikk rusbehandling i barnevernsinstitusjon (NOU 2023: 24). Dette følger den generelle nedgangen i antall institusjonsplasser i barnevernet, og i vår sammenheng kan nedgangen ha hatt konsekvenser for antall ungdommer som var på institusjonene under vår datainnsamlingsperiode. Dessuten hadde verken kollektivene eller LBR-tiltakene fullt belegg under denne perioden. En annen situasjon som også preget rekrutteringen, var innføringen av barnevernsreformen med nye regler for kostnadsfordeling når det gjelder institusjonsplasser, som den første tiden kan ha ført til færre søknader til LBR-institusjonene. Når det gjaldt ruskollektivene, var det flere steder som ennå ikke hadde inngått nye rammeavtaler med Bufdir på intervjudispunktet. Dette førte også til nedgang i søknader til flere av ruskollektivene.

3.2.2 De ansatte på rusinstitusjonene

Vi intervjuet 37 ansatte på rusinstitusjoner. Av disse jobbet 25 i ruskollektiv og 12 på LBR-institusjoner. 14 av informantene hadde lederstilling, 5 arbeidet som miljøarbeidere i ruskollektivene. De resterende var ansatt i miljøterapeutstillinger.

Flertallet av informantene hadde utdanning innen BSV-fagene: barnevern, sosionom eller vernepleier. Noen hadde masterutdanning innen barnevern eller pedagogiske fag. Flere hadde omfattende tilleggsutdanninger i ledelse, pedagogikk, sosiologi, kurs i psykisk helse og rus. To av miljøarbeiderne hadde

⁶ Årsrapporten oppgir ikke et konkret tall, men ut fra figur 19 kan det se ut til at ca. 150 ungdommer var på rustiltak i løpet av hele 2021.

fagutdanning som kokk og elektriker, to hadde mastergrader som ikke formelt kvalifiserte for miljøterapistilling. To miljøarbeidere hadde selv erfaring fra rusmiljøer og ruskollektiver.

De ansattes erfaring fra arbeid i rusinstitusjonene varierte. I kollektivene var spennet fra litt over 1 år til over 25 år. De fleste informantene hadde mange års erfaring fra kollektivet. I LBR-institusjonene utgjorde flere yngre, nyutdannede sosialarbeidere i hovedsak staben av ansatte som vi intervjuet i begge institusjonene. Dette ble sett i sammenheng med en endring i turnusordningene som førte til at begge LBR-institusjonene hadde skiftet ut store deler av ansattgruppen. Vi kommer tilbake til dette i kapittel 6.

3.2.3 Informantene fra Bufetat, BFE og barnevernstjenesten

Vi intervjuet 15 ansatte ved Bufetats regionskontorer, 3 ansatte i Barne- og familieetaten i Oslo og 12 ansatte i kommunalt barnevern ved ulike barnevernskontorer rundt om i landet, inkludert Oslo. Informantene jobbet på ledernivå eller direkte med saker knyttet til oppfølging av konkrete ungdommer. Flertallet av informantene hadde sosialfaglig utdanning og mange års erfaring fra barnevernsfeltet.

Informantene hadde noe ulikt erfaringsgrunnlag når det gjaldt ungdom på rusinstitusjoner. Noen hadde «ferske» erfaringer, mens andre hadde erfaringer over lengre tid. Enkelte av informantene i Bufetat hadde selv arbeidet med rusungdommer i institusjon eller kommunal barnevernstjeneste før rollen som tiltaksrådgiver. Denne variasjonen var nyttig for å belyse erfaringer i plasseringer i rusbehandling og ikke minst hvilke dilemmaer som kan oppstå i prosessene med å planlegge og følge opp ungdommene. Seks informanter uttalte seg ikke spesifikt om rusinstitusjoner, men snakket om sine erfaringer når det velges hvilken institusjon som er riktig for barna, og oppfølging av ungdom på institusjon mer generelt.

3.3 Gjennomføring av intervjuene

Gjennomføringen av intervjuene pågikk delvis under covid-19-pandemien. Dette har resultert i at enkelte av intervjuene foregikk digitalt. Intervjuene med ungdommer og ansatte ble imidlertid gjennomført på institusjonene. Alle intervjuene tok utgangspunkt i egne intervjuguides laget for de ulike gruppene vi intervjuet, for eksempel ungdommer, kommunalt ansatte og institusjonslederne etc. Intervjuguidene hadde en del temaer og spørsmål som ble stilt til alle gruppene, for eksempel om prosessene rundt plassering, kompetanse og bemanning på institusjoner, medvirkning, begrensninger i rettigheter og bruk av tvang, mens noen temaer var mer rettet mot de ulike ansattgruppens spesifikke roller, som at ansatte og ledere på institusjoner fikk flere spørsmål om kompetanse og bemanning, veiledning m.m. Intervjuguidene er vedlagt bakerst i rapporten.

3.3.1 Intervjuene med ungdommene

Intervjuene med ungdommene foregikk på den institusjonen der de var i rusbehandling. Ungdommene hadde mottatt informasjonsskriv og hadde samtykket til å delta i forskningsprosjektet før vi kom til institusjonen. Likevel gjennomgikk vi informasjonen om prosjektet på nytt, blant annet hvilke spørsmål vi ønsket å få belyst, og vi gikk igjennom samtykkeskrivet før vi startet intervjuet, for å forsikre oss om at ungdommens samtykke var informert og frivillig. Intervjuene ble tatt opp på en app på mobiltelefon (lyd) etter samtykke fra informantene og ble sendt direkte til en kryptert database, Tjeneste for sensitive data (TSD), som eies av Universitetet i Oslo. Intervjuene ble deretter transkribert og anonymisert.

Intervjuene med ungdommene ble gjennomført på det tidspunktet som passet best for ungdommene og foregikk både formiddager eller ettermiddager. Vi var bevisste på å intervju de unge først og gjorde derfor intervjuavtaler som tok utgangspunkt i deres planer for dagen. Begrunnelsen for dette var at vi ikke kunne vite hva slags relasjon ungdommene hadde til de ansatte. Om det viste seg at ungdommene ikke stolte på de ansatte, antok vi at de heller ikke ville stole på oss, dersom vi intervjuet de ansatte først. Ved å snakke med ungdommene først ønsket vi også å signalisere at deres perspektiver var viktigst for oss når vi skulle utforske hvordan ungdom har det på institusjon. De unge avgjorde hvor intervjuet skulle foregå, og om de ønsket en av de ansatte til stede under intervjuene, noe ingen av dem ønsket. De unge valgte stue eller kjøkken.

De 20 individuelle intervjuene med ungdommene var inspirert av livsløpsintervjuet (Atkinson, 2001), en intervjuform forankret innenfor narrativ tilnærming, som er egnet til å utforske informantens livshistorie og deres subjektive forståelser av egne erfaringer. Livsløpsintervjuer åpner opp for at informantene fritt kan fortelle om det de selv ønsker å fortelle fra egen livshistorie. Under alle intervjuene hadde vi samtidig bestemte temaer vi ville innom. Rekkefølgen varierte, slik at fremgangsmåten under intervjuene varierte noe. Gjennom en slik fremgangsmåte sikrer vi at temaene blir belyst, men på en fleksibel måte som følger informantens fortelling (Thagaard, 2018).

Temaene vi ønsket å belyse var a) hvordan livet til ungdommene var før de kom til rustiltaket, b) hvordan de hadde det i rustiltaket, og c) hva som var planene etter endt opphold. I fokusgruppeintervjuet rettet vi av hensyn til privatlivet til ungdommen mindre oppmerksomhet mot livet før tiltaket, og mer oppmerksomhet mot erfaringene under og etter oppholdet på rustiltaket. Noen av ungdommene svarte knapt, brukte ja eller nei, selv om de ikke ble stilt ja/nei-spørsmål, og disse intervjuene var derfor ikke veldig lange. Intervjuene varte fra ca. 40 til 70 minutter, noe som er vanlig lengde på kvalitative intervjuer med ungdom (se for eksempel Sommerfeldt, 2023; Gundersen et al., 2023).

Mange forskere har erfart at det kan være utfordrende å intervju barn og ungdom, uansett hva slags tematisk innretning intervjuet har, spesielt om man

ikke har etablert en kontakt med dem i forkant av intervjuet og helst over tid (se for eksempel Hagen & Lyng, 2019; Trondsen & Eriksen, 2019). Erfaringene fra intervjuene med ungdommene i dette prosjektet er intet unntak. Barn og ungdom trenger tid til å trygges og fortrinnsvis inviteres inn i en dialog som oppleves som ivaretagende og trygg og som relevant for deres situasjon (Hagen & Lyng, 2019). De bør, som andre informanter, oppfatte at det de skal intervjues om, på en eller annen måte gir mening: enten ved at de får fortalt om noe som engasjerer dem på en positiv eller negativ måte, eller ved at de opplever det som en produktiv anledning til å dele erfaringer med mennesker (forskere) som ikke besitter den kunnskapen de selv har (Silverman, 2011; Bredal et al., 2022). Erfaringen under datainnsamlingen var at flere ønsket å la seg intervjuer fordi de håpet at deres kunnskap kunne bidra til å hjelpe andre.

Vi brukte ulike måter å trygge og motivere ungdommene på. I alle møtene med ungdommene var vi opptatt av å snakke frem ungdommen som en kompetent aktør, med unike og viktige erfaringer. Det var viktig for oss å ikke fremstå som voksne «eksperter», men som noen som var der for å lære. På noen institusjoner begynte besøket med et felles måltid med ungdommer, ansatte og forskere. Disse situasjonene ga mulighet for litt småprat og ga kanskje også ungdommen mulighet til å få et inntrykk av hvem forskerne var, før selve intervjuet startet. I tillegg kunne vi i enkelte tilfeller forsøke å myke opp intervju-situasjonen ved å fortelle litt om oss selv. Selv om dette kunne gi en «myk» start på intervjuet, kan vi ikke legge til grunn at det var en etablert trygg relasjon mellom ungdommene og forskerne i intervjusituasjonene, men vi kan å håpe på at våre forsøk på å skape trygghet kan ha virket inn på ungdommenes opplevelse av å kunne snakke fritt om sitt livsløp og ruserfaringer.

Ungdommer som er i kontakt med barnevernet, har kritisert profesjonelle for å ikke se barn som hele mennesker, men konsentrere seg om diagnoser, problemer og det negative ungdommen gjør (Forandringsfabrikken, 2018). En slik kritikk kan også være relevant for forskere som har som mål å utforske ruserfaringer og livet på rusinstitusjon. Det er også gode grunner til å anta at flere av ungdommene vi har intervjuet, er like opptatt av å fremstå som «normale» eller «vanlige» som andre ungdommer som bor i barnevernsinstitusjoner (se for eksempel Sommerfeldt, 2022), eller som vanlige ungdommer som har sin tilhørighet i en for dem betydningsfull gruppe (Trondsen & Eriksen, 2019). Selve inngangen på spørsmålene våre, og intervjusituasjonen, vil dermed kunne fremstå som lite sensitiv, fordi det å bli intervjuet om et liv som har vært vanskelig, kan forsterke en opplevelse av å ikke være som andre ungdommer. At vi brukte livsløpsintervjuet, en intervjumetode som gir informantene mulighet til fritt å fokusere på det de selv ønsker å fortelle fra egen livshistorie, kan ha åpnet opp for at ungdommene kunne snakke frem seg selv som noe annet enn og mer enn rusproblemer. Samtidig kan vi ikke se bort fra at forskningsoppdraget, som eksplisitt ba oss sette søkelys på ulike sider ved ungdommenes rusproblematikk og ruserfaringer, gjorde at vi som forskere signaliserte en sterk interesse for å utforske nettopp disse «problematisk»

sidene ved ungdommenes liv, og dermed ikke la tilstrekkelig til rette for å utforske ungdommenes «normale» og «vanlige» sider.

3.3.2 Intervjuene med ansatte og ledere på institusjonene

Intervjuene med ansatte og ledere ble gjennomført i etterkant av intervjuene med ungdommene. Dette var, som nevnt over, et strategisk valg som handlet om å signalisere til ungdommene at de var våre viktigste kilder, og at vi først ønsket å bli kjent med dem og utforske deres subjektive erfaringer og opplevelser. Ansatte og ledere på institusjonene ble derfor intervjuet til slutt og ofte på deres kontorer eller møterom. Ikke alle ledere var til stede på institusjonen på intervjutidspunktet. I disse tilfellene ble intervjuet gjennomført digitalt eller på telefon etter besøket. Flere av intervjuene ble organisert som gruppeintervjuer, ofte som en løsning i en travel institusjonshverdag, noe som fungerte godt.

Intervjuene med de ansatte og ledere tok utgangspunkt i en intervjuguide med faste temaer vi skulle innom. Også her kunne rekkefølgen variere. Vi sikret imidlertid at temaene ble belyst, men på en fleksibel måte som fulgte informantens fortelling (Thagaard, 2018).

3.3.3 Refleksjoner over institusjonsbesøkene

Vi besøkte alle seks rustiltakene der vi intervjuet ungdommene. Ved å besøke institusjonene fikk vi innblikk i plasseringene av institusjonene geografisk og institusjonenes materialitet og funksjon. I tillegg fikk vi gjort observasjoner av hvordan husene var organisert med hensyn til plassering av oppholdsrom, kjøkken og soverom. På flere av institusjonene fikk vi omvisning av rom som var tilrettelagt for undervisning, trening, musikkaktiviteter m.m. I tillegg hadde institusjonene rom forbeholdt de ansatte, som kontorer og soverom for medlemmer. Flere av ruskollektivene hadde tilgang på flere bygg og utstyr som båter, kano og flere biler. Våre observasjoner og refleksjoner etter intervjuene og underveis i besøkene ble notert i egne feltnotater.

Observasjonene bidro til en viss innsikt i hvordan en hverdag i et rustiltak kan være. På enkelte institusjoner overnattet vi i rom som var tilknyttet tiltaket, og spiste flere måltider med ungdommer og/eller ansatte. Retrospektivt kan det innvendes at lengre opphold på hver institusjon kunne ha bidratt til flere observasjoner av institusjonene og hverdagslivet slik det utspiller seg over en lengre periode. Vår vurdering var imidlertid at et design som førte til at ungdommene ville få ukjente forskere tett på hverdagen på institusjonen i flere dager, ikke var gjennomførbart. I ytterste konsekvens kunne et slikt design føre til at færre ungdommer ville samtykke til å delta i prosjektet.

3.3.4 Intervjuene med ansatte i Bufetat, BFE og barnevernstjenestene

Da datainnsamlingen startet, var samfunnet fremdeles helt eller delvis nedstengt på grunn av koronapandemien. Intervjuene med ansatte i Bufetats regioner ble derfor gjennomført på kommunikasjonsplattformer (Teams, Zoom)

og i noen tilfeller over telefon. Intervjuene med ledere og ansatte i BFE i Oslo ble gjort fysisk fordi covid-19-restriksjonene var opphevet i den perioden intervjuene ble gjennomført. Majoriteten av intervjuene med ansatte i kommunalt barnevern ble gjennomført digitalt. Vår erfaring er at det å intervjuer over kommunikasjonsplattformer eller telefon fungerte godt, noe som kan ha sammenheng med at både vi forskerne og informantene da hadde ett års erfaring med denne måten å kommunisere på.

Alle intervjuene tok utgangspunkt i egne intervjuguider laget for de kommunalt ansatte og Bufetat/BFE. Intervjuene med Bufetat/BFE dreide seg om vurderinger av plasseringsprosessen når kommunen eller bydelen hadde bedt om bistand til å finne egnet rustiltak for en ungdom. De ble også intervjuet om overveielser rundt valg av tiltak og oppfølging etter institusjonsplassering. Intervjuene dreide seg videre om samarbeid mellom ulike samarbeidspartnere i denne prosessen og oppfølging etter plassering.

Intervjuene med ansatte i barnevernstjenesten var noe bredere, gjennom at vi utforsket hvordan det ble arbeidet, og vurderinger som ble gjort før de hadde landet på at de skulle be om rustiltak i barnevernsinstitusjon.

3.4 Analytisk tilnærming

Undersøkelsen er inspirert av en fenomenologisk tilnærming (Thagaard, 2018; Neumann & Neumann, 2012). Det vil si at vi undersøker hvordan personer i ulike posisjoner opplever et gitt fenomen, og i denne studien er fenomenet som undersøkes, ungdommer som har et vedvarende og problematisk forhold til rus, og som bor på rusinstitusjon. Vi har vært opptatt av å få innsikt i informantenes erfaringer, for gjennom dette å bidra til kunnskap om fenomenet slik det fremstilles og erfares fra ulike ståsteder i systemet: ansvarlige myndigheter, utøvere av det praktiske arbeidet i institusjon og erfaringene til barn og unge som bor i rusinstitusjoner.

I analysene har vi benyttet tematisk fremgangsmåte, som er hyppig anvendt innenfor kvalitativ samfunnsforskning (Braun & Clarke, 2006). I arbeidet med analysene har vi valgt ut temaer som har utdypet eller fått frem nyanser til problemstillingene som ligger til grunn for prosjektet. Tematisk analyse er ikke personorientert, det vil si at det ikke er den individuelle biografien eller livshistorien som er hovedtemaet, men snarere informantenes konkrete opplevelser med ulike situasjoner, hendelser og relasjoner. I analysene har vi valgt å skille de ulike informantgruppene fra henholdsvis ruskollektivene og LBR-institusjonene. Grunnen til dette er å få frem det særegne ved de ulike institusjonene, slik ansatte og ungdom erfarer. Til forskjell fra mer eksplorative forskning hvor temaene analyseres frem (Eggebo, 2020), hadde vi spørsmål som skulle besvares ut fra oppdraget. Det vil si at temaene i stor grad var gitt på forhånd. Det første vi gjorde da vi startet med vår analyse, var derfor å lage en tematisk guide ut fra hvilke spørsmål vi i dette prosjektet er bedt om å besvare.

Temaene var som følger:

Barna/ungdommene: ungdommens opplevelse av rustiltaket, hva som var grunnen til at de bodde på rusinstitusjon, om de hadde kontakt med familie/venner, om de fikk medvirke på ulike måter, om de hadde opplevd tvangssituasjoner, dagaktiviteter (skolegang, arbeid, annet), fritidsaktiviteter, synspunkter på ansatte og institusjonen, om de fikk oppfølging fra helse-tjenesten, barnevernet og Bufetat, om de kjente til rettighetene sine, planene fremover

Ansatte og ledere ved institusjonene: kompetanse (utdanning og tidligere erfaring), opplæring og veiledning, arbeidsmetoder, planarbeidet, turnus, synspunkter på tiltaket, tilrettelegging før og etter plassering, samarbeid med andre tjenester (barnevern, Bufetat, helse, skole), samarbeid med familie, tilrettelegging for dagaktiviteter, trivsel/arbeidsbelastninger, håndtering av barnas uttrykk, medvirkning, synspunkter på tvangsbruk

Bufetat, Barne- og familieetaten og barnevernsansatte: stilling, kompetanse (utdanning og erfaring), synspunkter på og erfaringer med rustiltak, kjennetegn ved dem som plasseres, plasseringsprosessen, utredning/informasjon, flyttinger og ettervern, samarbeid med institusjonene og andre relevante samarbeidspartnere

I tillegg til dette var vi opptatt av om barnas rett til medvirkning blir ivaretatt, og om kollektivene fortsatt benytter eller hadde sluttet å bruke motivasjonsturer rutinemessig, og mot barnas vilje, slikt Bufdir, gjennom en tolkningsuttalelse 31. mars 2019, nr. 55424-3/2018, har lagt til grunn ikke skal kunne skje.

Videre ville vi få belyst hvordan kollektivene sikret medvirkning og frivillighet fra ungdommenes side også på andre områder som anses å inngå i behandlingen, som skolegang, matlaging, fritidsaktiviteter osv. Vi var også opptatt av å undersøke nærmere hvordan henholdsvis læringsbasert rusbehandling og behandlingen som gis i ruskollektivene, påvirker trivsel, utvikling og fungering i løpet av institusjonsoppholdet og etterpå. En del av det å sikre at barna får forsvarlig omsorg, er at det utformes en tiltaksplan for dem. Samtlige ungdommer og ansatte fortalte at ungdommene hadde en tiltaksplan som det ble arbeidet mer eller mindre aktivt med.

Det neste steget i analyseprosessen var å lese gjennom alle dokumenter og intervjuene og sortere utsagn og informasjon i henhold til temaene, for deretter å sortere i undertemaer og finne tekstutdrag til disse. Det vil si at vi så etter sammenhenger i temaene og hvordan erfaringene skilte seg fra hverandre eller lignet internt i de ulike informantkategoriene. Prosjektgruppen har møttes regelmessig for å diskutere temaene og hvordan de kan fortolkes, også sett i lys av tidligere forskning. Vi har drøftet ulike innganger til analysen og hvordan den skulle fremstilles. Hovedansvaret for de empiriske kapitlene er fordelt mellom de kvalitative forskerne. Under skrivingen av disse har vi hatt jevnlig møter og

samtaler om de ulike kapitlene, som er lest og kommentert av alle seks forskerne i prosjektet.

I de empiriske kapitlene er alle intervjuene benyttet som grunnlag og alle ungdommer er representert i sitatene.

3.5 En viktig kontekst for studien

En viktig bakgrunn for det som kommer frem i intervjuene, særlig med ansatte, er et tilsyn fra Sivilombudets forebyggingsenhet i 2017 på et tidligere kollektiv, Klokkergården region øst. Sivilombudets forebyggingsenhet fremmet sterk kritikk av virksomhetens grensesettende praksiser overfor ungdommene. Kritikken, sammen med en tolkningsuttalelse fra Bufdir (jf. 2019-03-31. 55424-3/2018), medførte at kollektivene oppfattet det slik at de måtte endre praksis i forbindelse med situasjoner med rømning og rusing. Dette handlet i særdeleshet om bruk av rutinemessig tvang ved inntaksturer og bruk av motivasjonsturer som miljøterapeutisk virkemiddel, men også om innskrenkning av bevegelsesfrihet og bruk av sykemelding eller husarrest ved forsovelse til frokost og brudd på kollektivets interne rutiner. Sivilombudets forebyggingsenhet påpekte at måten for eksempel inntaksturer, motivasjonsturer og husarrest hadde blitt brukt på, ikke var i overenstemmelse med ungdommenes krav på medvirkning. Tiltakene ble dessuten brukt uten at de ble eksplisitt knyttet til konkret mistanke om bruk av eller innførsel av rus i institusjonen. Ved to kollektivene var belegget av ungdom på tidspunktet for vår forskning svært lavt. Dette skyldtes at det var uklarheter forbundet med om de fikk fornyet sine rammeavtaler med Bufetat, som en konsekvens av kritikken mot andre ruskollektiver.

3.6 Etske refleksjoner rundt forskningsprosessen

Prosjektet som helhet ble meldt til SIKT (referansenummer 959629) før oppstart av datainnsamlingen, og ble anbefalt derfra. Etter å ha mottatt anbefaling tok vi kontakt med institusjonene for planlegging og gjennomføring av intervjuene. Opptak og oppbevaringen av personopplysninger er gjort i henhold til personvernloven og i tråd med gjeldende retningslinjer. Informert samtykke og informasjon om studien ble innhentet før vi intervjuet informantene. Vi informerte om hensikten med studien både skriftlig og muntlig. Vi understreket også overfor alle informantgruppene at intervjuet var frivillig, og at de kunne trekke seg når som helst, og at det å ikke ville delta ikke ville få konsekvenser for dem. Ingen av informantene valgte å gjøre dette. Vi erfarte at informantene gjerne ønsket å bidra med sine erfaringer. Mange av informantene hadde ikke tidligere erfaringer med å bli intervjuet. Dette gjaldt alle informantgruppene og de unge i særdeleshet.

Ifølge vår informasjon hadde ingen av ungdommene erfaring med å bli intervjuet av forskere, noe som kan ha medvirket til at noen av dem derfor var noe engstelige eller passive i starten av intervjusamtalene. For oss som forskere ble

det viktig å legge til rette for at intervjusituasjonen ikke ble for emosjonelt krevende. På den ene siden skulle de la seg intervju av fremmede forskere om ting og forhold som de kanskje ikke snakker så mye om, eller som de oppfattet som sensitive eller vanskelige å snakke om. På den andre siden fikk de unge som deltok, muligheten til å påvirke studiens resultat, nettopp gjennom deltakelse i intervjuene. Vi var bevisst på begge perspektivene gjennom hele forskningsprosessen. Vi la dessutenvekt på å ufarliggjøre intervjusituasjonen ved å peke på viktigheten av deres vurderinger og erfaringer fra prosessene med å få vedtak om å måtte bo i ruskollektiver eller LBR-institusjoner.

Underveis i forskningsprosessen har vi tatt hensyn til informantenes anonymitet ved å utelate beskrivelser som kan føre til personidentifisering. Vi har også tatt hensyn til anonymisering ved å ikke trekke inn spesifikke geografiske kjenne-tegn knyttet til ruskollektivene, LBR-institusjonene, barnevernstjenestene eller andre aktører vi har intervjuet. Ved bruk av sitater er informantens kjønn anonymisert, med mindre kjønn har en sentral betydning for meningsinnholdet, for eksempel hvis en jente ikke ønsker å ha mannlige ansatte. Vi vil bruke begrepet hen for å vise til informanter som er gutt, jente eller ikke-binær. Vi har valgt å ikke gi informantene fiktive navn, men omtale ungdommer som U og ansatte som A. I presentasjonen er sitater fra alle informantene i studien brukt for å få frem de analytiske poengene. Med fare for bakveisidentifisering har vi valgt å ikke synliggjøre hvilken informant som har sagt hva. Ved å bruke for eksempel «A1 sa dette, og A2 sa dette» blir det mulig for leser å gå tilbake til alt A1 har sagt, og gjenkjenne informanten, noe som ikke er ønskelig. Eventuelle andre personidentifiserende kjennetegn er fjernet i analysene av materialet.

Vi har i tråd med personvernloven og forskningsetisk praksis anonymisert alle direkte og indirekte identifiserbare data for å etterstrebe å ivareta hensynet til konfidensialitet (Skilbrei, 2019). Dette betyr at vi ikke vil synliggjøre konkret hvilke institusjoner eller regioner informantene arbeider i.

For å synliggjøre at informantene vi siterer, kommer fra ulike ruskollektiver, har vi valgt å markere dette med kollektiv 1, 2, 3 og 4. Vi har intervjuet flest ansatte fra ruskollektiv 1 og 2, til sammen 16 miljøterapeuter, miljøarbeidere og ledere, og til sammen 8 ansatte fra ruskollektiv 3 (3 ansatte) og 4 (6 ansatte). Denne skjevheten skyldes praktiske forhold vi ikke kan gjøre rede for i denne rapporten, fordi begrunnelsene vil avsløre kollektivets identitet. På samme måte kan vi av anonymitetshensyn heller ikke sette informantutsagn i sammenheng med hvor store kollektivene var, slik som å angi antall ansatte og ungdommer, hvor mange avdelinger de hadde, og det lovhjemlede grunnlaget for ungdommenes opphold i kollektivet. Lesere som kjenner for eksempel Fossum-kollektivet, vil raskt kunne gjenkjenne koblinger til behandling av ungdom i et kollektiv hvor det også er avdelinger for voksne. Vi har derfor redigert vekk slike opplysninger fra sitater i forbindelse med et spesifikt resonnement slik at de ansattes tilhørighet til de respektive kollektivene ikke kan gjenkjennes. Generelt kan vi likevel si at 3 av kollektivene hadde flere avdelinger, og at det normalt var

4 til 8 ungdommer ved hver avdeling. Dette er vanlig størrelse på barnevernsinstitusjoner i Norge i dag (Grünfeld, 2020; Sommerfeldt, 2023).

Når det gjelder ansatte i Bufetat, BFE og kommunalt barnevern, har vi valgt å vise til disse tre kategoriene i resultatdelene. Informantene jobbet på ledernivå eller direkte med saker knyttet til konkrete ungdommer. Vi vil omtale ansatte i Bufetat/BFE som tiltaksrådgivere og ansatte i den kommunale barnevernstjenesten som barnevernskonsulenter, uavhengig av hvilket nivå de jobber på, da det i denne sammenhengen først og fremst er relevant å synliggjøre om informanten er i statlig eller kommunalt barnevern, og ikke om vedkommende er i lederposisjon eller ikke. Vi har valgt denne måten å omtale informantene på for å ivareta deres anonymitet.

3.7 Oppsummering av metode

- Fremgangsmåten i forskningsprosjektet har bestått av kvalitativ metode med bruk av intervjuer.
- Studien har undersøkt 4 ruskollektiver og 2 ungdomssenter hvor læringsbasert rusbehandling er utgangspunktet for behandlingen (LBR-institusjoner).
- Vårt empiriske grunnlag består av til sammen 90 informanter, og fordelingen av de ulike informantgruppene vises i tabell 3.1.
- Vi har intervjuet til sammen 23 ungdommer: 20 ungdommer som bodde i de nevnte institusjonene på tidspunktet for innsamlingen av intervjuene, og 3 som hadde avsluttet oppholdet, men som holdt kontakt med rusinstitusjonen. På intervjutidspunktet bodde det til sammen 32 ungdommer på institusjonsavdelingene vi rekrutterte fra.
- Vi har intervjuet 37 ansatte i de 6 institusjonene. I tillegg har vi intervjuet ansatte i 12 kommunale barnevernsinstitusjoner, 15 ansatte i Bufetat og 3 ansatte i BFE.

Kapittel 4 Beslutningsprosessen rundt rustiltak: Erfaringer til ansatte i det kommunale barnevernet og ansatte i Bufetat og BFE

Dette kapittelet belyser problemstillinger knyttet til tilrettelegging før plassering og hvordan ungdom følges opp av barnevernstjenesten under og ved avslutning av oppholdet. Kapittelet er basert på intervjuer med 15 ansatte ved Bufetats regionskontorer, 3 ansatte i Barne- og familieetaten i Oslo og 12 ansatte i kommunalt barnevern ved ulike barnevernkontorer rundt om i landet, inkludert Oslo.

4.1 Prosessene ved valg av institusjon for ungdommer på rusinstitusjon

4.1.1 Hvordan foregår prosessen?

Bufetat har ansvar for at det finnes et tilstrekkelig antall differensierte plasser, og plikt til å bistå barnevernstjenestene i kommunene når barn trenger institusjonsopphold. Unntaket er Oslo kommune, hvor tilsvarende ansvar er lagt til Barne- og familieetaten (BFE).

Bufetats regioner

Når barnevernstjenester i kommuner utenom Oslo ønsker institusjonsplassering, starter prosessen med at de sender en henvisning til Bufetat og ber om bistand til å finne en institusjonsplass for en ungdom. Ved en forespørsel om plass på behandlingstilstand, som vil være tilfellet ved en bestilling om rusplassering, vil Bufetat be Nasjonal enhet for behandlingstilstand (NABE) om en målgruppevurdering (lav risiko for videre negativ utvikling, høy risiko for videre negativ utvikling eller rus). Målgruppevurderingen utføres av en psykolog ved hjelp av et risikovurderingsverktøy (YLS/CMI) (Larsen, 2022). Dette verktøyet kartlegger sannsynligheten for varige atferdsvansker inn i voksen alder og gjøres på bakgrunn av innsendte dokumenter og rapporter om det enkelte barn.

Tiltaksrådgiverne i Bufetat viser til at NABEs målgruppevurdering blir avgjørende for hvilken type institusjon som skal forespørres og på sikt velges. Jevnt over beskriver de at rusplasseringer knyttes til vurderinger av om rus er en fremtredende problematikk, og om rus er primærvansken: «[Rusplassering knyttes til] NABE sin vurdering av hyppighet, type rus, hvor inngripende det er i

livet til ungdommen osv., og om de har annen type atferdsproblematikk», peker en tiltaksrådgiver på.

Det er hensynet til risiko for negativ sosial påvirkning, «smitteeffekt», som ligger bak skillet mellom rus og atferd lav/høy risiko. To tiltaksrådgivere forklarer det slik:

Fra statlig hold er bestemt den differensieringen med rus, atferd høy og atferd lav med tanke på påvirkning, at ungdommer skal få rett tilbud og minst mulig påvirkning fra andre. Men mange av ungdommene vi plasserer i lav og høy, kan også ha rusvansker. Alle institusjoner skal ha en viss kompetanse på rus. Men hvis du ber om spesifikk rusbehandling, så er det i rusinstitusjon man får det beste tilbudet.

Når det først er atferdsbehandling, så er det bestemt å holde disse målgruppene atskilt, med tanke på at de som ikke har rus som fremtredende problematikk, ikke skal måtte bo og få behandling sammen med de som har rus som fremtredende problematikk, fordi det smitter. Da kan de fort komme ut med en type atferdsvansker som de ikke hadde fra før. Derfor gjøres det en faglig vurdering ut fra den enkelte ungdom ut fra intensitet, rusidentitet m.m. Blir det vurdert at ungdommene slår ut høyt på rus, konkluderer de med at ungdommen trenger plass i et tiltak med målgruppe rus.

Som vi ser av sitatene, er det ikke nødvendigvis slik at de på atferd lav/høy risiko ikke kan ha rusvansker, eller at institusjoner som ikke er i definert som et rustiltak, ikke har kompetanse på rus. Men tiltaksrådgiverne fremhever at rustiltak er institusjoner med bedre ruskompetanse og som jobber med rusproblematikk som er mer hyppig, intens og inngripende i ungdommens liv. Rusinstitusjonene har bedre kompetanse på rus, og de har også en faglig innretning som er spesifikt rettet mot rusbehandling. Det er ingen behandlingsinstitusjoner eller omsorgsinstitusjoner som har kollektivmodellen eller LBR. Med utgangspunkt i NABEs kartlegging og YLS-skår blir ungdommene kategorisert med tanke på hvilken målgruppe de passer inn i, og følgelig hva slags institusjon som antas å gi det mest egnede tiltaket.

NABE kartlegger konkrete risikoområder. I tillegg kan det legges inn opplysninger om psykisk og fysisk helse. En tiltaksrådgiver beskriver arbeidet til NABE slik:

Det er en bolk om spesielle hensyn, hvor man beskriver om det er psykiske vansker, somatisk helse som skal følges opp. Alle disse tingene blir beskrevet her av NABE. Men vektleggingen er disse risikoområdene: Det er familie, rus, holdninger og orientering. Det er disse store bolkene. De beskriver dem veldig godt. Jeg synes de har blitt flinkere og flinkere og spisser mer og mer. Jeg synes faktisk de er kjempedyktige på disse tingene.

Denne tiltaksrådgiveren opplever at vurderingene til NABE er gode. Her er hen på linje med flertallet av Bufetat-informantene, som gjennomgående gir inntrykk av å være fornøyde med kartleggingen fra NABE og være enige i vurderingene NABE gjør.

Enkelte problematiserer selve inndelingen i rus og atferd høy og lav og peker på utfordringer med denne kategoriseringen. En barnevernskonsulent mener det blir mindre rom for kreativitet på grunn av denne inndelingen. En tiltaksrådgiver uttrykker bekymring for at kartleggingen bidrar til en forenklet forståelse av ungdommens komplekse problematikk, noe som kan få betydning for de rammene man jobber etter under behandlingen:

A: Det finnes jo ikke noen «rene» rusungdommer eller «rene» atferdsungdommer eller «rene» psykisk syke ungdommer. Det er jo derfor det er sammensatt og komplekst, ikke sant. [...] Det er masse dyktige folk i NABE, og de bruker jo det her kartleggingsverktøyet YLS ... og jeg tenker at det er jo en risikokartlegging, ikke sant. Jeg tenker at det kan ha noen svakheter, at det blir for lite, altså det kartlegger ikke nok, det er jo kun en risikovurdering. [...] Det kartlegger jo ikke noe i forhold til psykisk helse, og det har vært mange diskusjoner, og det er ikke noen hemmelighet, det. Jeg har ment at den blir for snever.

I: Mhm. Og da blir det feilplasseringer òg eller?

A: Kanskje ikke nødvendigvis feil eller feilplassering, men at den YLS-en blir tillagt for stor vekt da, ikke sant. At den er med på å forenkle et komplekst bilde, og det kan være at vi kan ende opp med at man ikke har sett hele barnet og hele problematikken. At man ikke har hatt de rette forutsetningene for å skape de rette rammene.

Sitatet kan tyde på at denne tiltaksrådgiveren og tiltaksrådgiveren som uttalte seg positivt om kartlegging av psykisk og somatisk helse, har ulik forståelse av hvor godt ungdommens psykiske og somatiske helse kartlegges og dokumenteres. Slik vi forstår den første informanten, er det en åpen bolk om spesielle hensyn, hvor man beskriver om det er psykiske vansker eller somatisk helse som skal følges opp. Det kan derfor være at det er ulike praksiser knyttet til hva slags informasjon som innhentes og dokumenteres, og dermed også variasjoner i hvor komplekst bilde man får av ungdommens utfordringer, og at det derfor kan være variasjoner i hvilken grad ungdommens psykiske og somatiske helse blir kartlagt.

Ved lovendring i 2022 ble det innført en bestemmelse i bvl. § 16-3 fjerde ledd bokstav d hvor det fremgår at Bufetat nå kan tilby barnevernstjenesten en tverrfaglig helsekartlegging dersom barnevernstjenesten har besluttet å fremme blant annet sak etter bvl. § 6-2 for nemnda og ved vedtak om plassering etter bvl. § 6-1 (lov-2022-06-17-45). Disse endringene var ikke innført på intervju-tidspunktet.

Oslo kommune

I Oslo kommune starter prosessen knyttet til valg av rustiltak med at bydelene sender en henvisning til Barne- og familieetaten (BFE) og ber om bistand til å finne en institusjonsplass for en ungdom. BFE bruker *ikke* NABE og gjør heller ikke en målgruppevurdering med kategoriene atferd lav/høy risiko eller rus gjennom en YLS-kartlegging. I stedet for YLS-kartlegging forteller informantene i BFE at de gjør individuelle vurderinger av hvem som passer sammen, og i likhet med Bufetat vektlegges hensynet til smitteeffekten:

Unngå en sånn type negativ smitte. Og det er jo vurderinger vi alltid gjør, når vi har plasseringer. Sammen med institusjonene. Men vi gjør det jo på en måte individuelt hver gang da, ikke sant, uten at det er den skåringen eller den grupperingen i utgangspunktet. [...] Det tematiseres alltid i forhold til inntak, dette med matching i forhold til resterende barnegruppe eller ungdomsgruppe, men vi bruker ikke disse kategoriene [til YLS].

Informantene i BFE forklarer at grunnen til at de ikke bruker YLS i Oslo, er at de ikke ønsker den typen standardisering som bidrar til å gruppere barn. I tillegg fremhever de at det nok også har en historisk forklaring at Oslo har sine egne systemer og gjør ting på sin egen måte, og at BFE heller ikke har samme ressurser til å gjøre en slik kartlegging.

Selv om Oslo ikke bruker NABE og YLS-kartlegging, gjør barnevernstjenestene i bydelene et omfattende kartleggingsarbeid. En barnevernskonsulent forteller at de starter kartleggingen med å lage en tidslinje i saken for å få oversikt over hvilke tiltak barnet og familien har fått, og hvilke andre instanser som har vært involvert, som BUP, PPT. På dette grunnlaget lager de en behovsprofil. Dette er et omfattende dokument som beskriver barnets liv frem til dato og hva som oppfattes som det/de mest presserende utfordringene. Denne behovsprofilen sendes så til BFE, som har ansvar for å finne en institusjon som kan svare på barnets behov.

4.1.2 Hvilke ungdommer flytter på rusinstitusjon? Hva vektlegges ved valget av institusjon?

Før vi går videre i prosessene rundt valg av institusjon, må vi ta et skritt tilbake og se på hvilke vurderinger som ligger bak / i forkant av en bestilling om rusinstitusjon. Barnevernskonsulentene fremhever jevnt over at *terskelen er høy* for å be om rustiltak i barnevernsinstitusjon. Først og fremst jobber de lokalt med forebyggende tiltak overfor ungdom med rusutfordringer, ofte i nært samarbeid med foreldre, skole, BUP, politi og helsetjenesten. Terskelen er høy for å skulle ta ungdommene ut av nærmiljøet.

Når rustiltak i barnevernsinstitusjon likevel vurderes, kan dette handle om flere forhold. To barnevernskonsulenter sier følgende:

Vi har ikke mange plasseringer i løpet av et år. Det vanligste er å jobbe med ungdommen hjemme, også hvis det handler om rus. Det som skal til for å plassere dem utenfor hjemmet, er at vi ser at det arbeidet vi gjør der [hjemme], ikke er tilstrekkelig da det blir fare for liv og helse, eller at foreldrene ikke klarer mer.

Det har vært omfattende langvarig [hjelp], og så skal man jo ha prøvd alt av lokal hjelp. Så skal vi kunne vise til at det er til skade for ungdommen [...] Så skal vi også samtidig vise til at vi tror at behandling virker. Fra ungdommen kanskje begynte å ruse seg til vi står der, så har det jo vært mye hjelpetiltak og mange vurderinger, og det går ganske lang tid. Vi har alle rundt – politi og BUP og foreldre og skoler – prøvd alt og [tenkt] «dette går ikke lenger», så ... Vi er der, da. Ingen ser noen annen utvei.

Som vi ser av sitatene, fremheves det at *lokale, forebyggende tiltak skal være prøvd ut*, men ikke ha tilstrekkelig effekt, før institusjon vurderes som tiltak. Bruk av institusjon som rustiltak ser ut til å være en slags siste utvei, når alt av lokale tilbud er prøvd ut. Det går derfor *lang tid før rusinstitusjon vurderes*. I de individuelle vurderingene av barnets behov ser vi at *rusens skadevirkninger* for ungdommen fremheves, det vil si at man har kommet dit at arbeidet som gjøres lokalt, ikke blir tilstrekkelig for å ivareta ungdommens liv og helse. Samtidig knyttes rustiltak utenfor hjemmet an til en tro på at behandling skal kunne ha *effekt*.

Et annet vurderingsmoment er foreldrenes kapasitet til å håndtere situasjonen, og rusinstitusjon vurderes når *foreldrene ikke klarer mer*. Bildet av betydningen av foreldrenes håndtering av og betydning for ungdommens rusproblem er imidlertid sammensatt. Informanter forteller også om ungdom med rusproblematikk med lang fartstid i barnevernet, hvor barnevernet har blitt involvert på grunn av utfordringer knyttet til foreldre, og hjelpetiltak som har vært av og på, men hvor bekymringen etter hvert flyttes over til ungdommens rusatferd, kriminalitet, vold eller psykiske sykdom.

Et flertall av informantene peker på betydningen av ungdommens *alder* og at rustiltak i institusjon kommer sent. Noen viser til «14–15-åringer og gjerne eldre enn det». Andre antyder at rusplasseringer gjerne kommer enda senere, kanskje i 16–17-årsalderen. Dette kan ses sammenheng med at det i lang tid prøves ut lokale, forebyggende tiltak. En av barnevernskonsulentene i Oslo peker imidlertid på en utvikling i bydelen med store utfordringer med rus, kriminalitet og vold og forteller at 07-barna er de nye klientene, altså ungdommer som var i 13-årsalderen på intervju tidspunktet.

4.1.3 Grenselandet mot psykiatri og kriminalitet

Barnevernskonsulenter og tiltaksrådgivere på tvers av landet poengterer at det, sammenlignet med andre atferdstiltak, jevnt over er få rustiltak i barnevernsinstitusjoner. Mange diskuterer grenselandet mellom rusplasseringer og

kriminalitet/atferd og grenselandet mot psykiatri. Både tiltaksrådgivere og barnevernskonsulenter fremhever at ungdommer med rusproblemer gjennomgående har sammensatte problemer, og peker på at grenseoppgangen til kriminalitet, atferd og psykiatri kan være vag og krevende. Når skal ungdommen på rusinstitusjon, og når vil en annen type institusjon være den riktige?

Et skille gjøres mellom ungdom som bruker rus rekreasjonelt, unge kriminelle som bruker rus, men hvor rus ikke er hovedproblematikken, og ungdom som bruker tyngre rusmidler, hvor rus er hovedproblemet og dominerer livet til ungdommen. At ungdommer med rusproblemer også driver med kriminalitet og vold, kan gjøre at det er disse problemene som får oppmerksomhet, fremfor rusutfordringene. Informanter i Oslo forteller at de jevnt over har få rusplasseringer, fordi rus er en del av et større problemkompleks, der kriminalitet og atferd anses som hovedproblematikken. Samtidig uttrykkes en bekymring for at rus blir underkommunisert, at problemet ofte ikke er kartlagt godt nok, og at det er lite oppmerksomhet om rus. En ansatt i BFE beskriver det slik:

Min opplevelse er at rus nevnes ofte i en bisetning, og at det ofte underkommuniseres. Sånn at når barna kommer inn på institusjon, så gjør man så ofte en erfaring av at rusproblemet er kanskje mye større enn det barnevernstjenesten har sett eller kartlagt, fordi man har vært opptatt av det kriminalitetssporet, da.

En annen informant fra BFE problematiserer rus i grensen mot menneskehandel og beskriver situasjoner hvor unge gutter er kurerer og rusbrukere selv, og unge jenter oppbevarer litt dop for kjæresten eller bytter rusmidler mot seksuelle tjenester. Om disse problemstillingene er særskilte for Oslo, kan ikke datamaterialet si noe om.

En annen grenseoppgang som knyttes til rusplasseringer, er grensen mot psykiatri og at ungdom på rustiltak i institusjon kan ha omfattende underliggende psykiske lidelser. Noen peker på at rus kan være selvmedisinering mot en annen underliggende problematikk eller forstås som en form for selvskadingsproblematikk. Beskrivelsen til disse barnevernskonsulentene kan illustrere dette:

Mange rusplasseringer er jo en type selvskading, vil jeg påstå. Avhengighet og selvskading. Denne ungdommen har rusproblemer, men å plassere hen på et ruskollektiv, blir helt feil, på en måte. Det er på en måte rusutfordringene som er dominerende hvis man skal se det opp mot atferdsproblemer, men hen er ingen rusmisbruker. Hen ruser seg hvis det kommer hens vei, litt sånn selvmedisinering.

En barnevernskonsulent opplever at rusungdommene er «sykere» nå enn tidligere, med mer sammensatte problemer:

Før så var det mye mer, kall det lettere rus, da. Synes ikke ungdommen var så ... jeg synes ikke de hadde så mange streveområder som de har i dag. I dag synes jeg at de er, jeg må bruke ordet «sykere». Eller har mye mer strev nå, enn tidligere, der det er sammensatt [...] Nå synes jeg de har veldig sterke uttrykk, de som blir flyttet.

Rus kan også dekke over for andre problemer, for eksempel erfaringer med utenforskap, noen ganger i kombinasjon med utfordrende omsorgserfaringer. Grenseoppgangene aktualiserer i enkelte tilfeller spørsmål om *hvem* som skal ta ansvar for ungdommen, dette gjelder særlig ansvarsfordelingen mellom barnevernet og psykiatrien, situasjoner der barnevernet mener at barn burde vært lagt inn i psykiatrien, men psykiatrien mener dette dreier seg om barnevern.

4.1.4 Vurderinger knyttet til institusjonsvalg

Det er Bufetat/BFE som har ansvar for å finne egnet institusjon. Målet er å finne et forsvarlig tilbud, det vil si en institusjon som er egnet til å hjelpe ungdom med rusproblemene. Forskjellen på de to hovedtilbudene, ruskollektiver og LBR-institusjoner, beskrives slik av en Bufetat-ansatt:

Hovedandelen av tiltaksapparatet på rusmålgruppen er ruskollektiv eller leverandører som tidligere har drevet ruskollektiver, og der er det en viss overlapp. Slik som Fossum – de tilbyr også helse, altså til unge voksne – og de tilbyr plasser som barnevern, gjennom barnevernet. Historisk er det mange av tiltakene som har kollektivtankegangen som den miljøterapeutiske inngangen. Vi har noen andre, en statlig i region vest, Bjørgvin, hvor de bruker LBR. Dette er en metodikk som de bruker, og de har to avdelinger med fire plasser i hver. De jobber mer ut fra en tankegang som er litt basert på MST, målstyrt og opptatt av de ulike systemene rundt ungdommene, som familien og skole, er opptatt av hva som opprettholder og endrer atferd.

Tiltaksrådgiverne i Bufetat forteller at de bruker statlige eller private institusjoner med rammeavtale. En sjelden gang gjøres enkeltkjøp. En tiltaksrådgiver i Bufetat beskriver prosessen slik:

Blir det vurdert at ungdommene slår ut høyt på rus, konkluderer de med at ungdommen trenger plass i et tiltak med målgruppe rus, og da er det i de forhåndskjøpte plassene og de statlige plassene. Det er grunnkapasiteten. Hvis de ikke har plass, eller ungdommen har en type vansker som gjør at det å flytte inn i de ledige plassene i et kollektiv eller en statlig institusjon ikke passer, så gjør vi enkeltkjøp, en tilbudsforespørsel om et særskilt tilpasset tiltak. I så fall blir målgruppe rus spesifisert. Behandlingsplanen og metodikken må være tilpasset i tiltaket. På rusfeltet er det særlig viktig at de har gjennomtenkte metoder med tanke på behandling av denne gruppen.

Hvilken institusjon ungdommen får tilbud om, kan handle om flere forhold. Ett aspekt er hvilke institusjoner regionene/Oslo har tilgang til. Ifølge tiltaksrådgiverne i Bufetat og BFE har alle regionene rammeavtaler med ett eller flere ruskollektiver. Tilgangen til LBR-institusjonene er mer begrenset. Da vi gjennomførte datainnsamlingen, lå LBR-institusjonene i region øst og vest, og ungdommene fra disse regionene ser ut til å ha prioritet på disse plassene. En informant fra region sør forklarer det slik:

I: Dere foretrekker Skjerfheim, eller?

A: Ja, vi gjør jo det siden det er vår egen institusjon. Så sant ungdom passer i en gruppe på åtte og de ikke er altfor tette, og det ikke er negative relasjoner med de som allerede bor der, så velger vi jo Skjerfheim, hvis det er plass. Det er LBR-institusjon i Sandvika, altså region øst, og i Bergen. Men vi har ikke tilgang på de plassene. Det er jo etterspurte plasser som regionene holder på. Det hender jo at vi gir hverandre plasser, altså regionene imellom, men ikke så ofte. [...] Alle de private kan vi jo kjøpe hos, uansett hvor de ligger hen. Men de som eies av Bufetat, de er regionalt forankret.

Sitatet kan tyde på at ungdommers mulighet til å få tilgang til LBR-institusjoner avhenger av hvor i landet de bor. Selv om informanten antyder at det kan være mulig for regionene å gi hverandre plasser, skjer dette sjelden. Slik vi tolker dette, innebærer dette at ungdommer med rusproblematikk har tilgang til *ruskollektiver* uavhengig av bosted i Norge, men at tilgangen til *LBR-institusjoner* eller institusjoner med LBR-metodikk i stor grad henger sammen med hvilken kommune og region de bor i.⁷

Regional tilhørighet til Oslo ser også ut til å kunne ha betydning for ungdommers tilgang til et rustilbud. Oslo kommune hadde på intervjutidspunktet ingen kommunale rusinstitusjoner, men rammeavtaler med flere ruskollektiver. At BFE ikke målgruppedifferensierer inn i atferd høy/lav risiko og rus, kan se ut til å påvirke ungdommers tilgang til private institusjoner sammen med ungdom som er plassert av Bufetat. En BFE-ansatt forklarer det slik:

Man gjør jo en type sånn [YLS]-kartlegging, og så har man [institusjonene] ofte kontraktsfestet at ulike grupper ikke skal blandes. I Oslo så gjør man ikke den samme kartleggingen, så vi kan ikke si at dette barnet tilhører den og den kategorien, og dermed kan man jo heller ikke garantere at disse målgruppene ikke blandes. Det gjør ofte at det er vanskeligere for Oslo å få inn barn på de institusjonene.

Et annet forhold som har betydning for hvilken institusjon ungdommen får tilgang til, er *kapasitet og hva som er ledig*. To tiltaksrådgivere beskriver prosessen rundt valg av konkret institusjon slik:

⁷ Skjerfheim, som er et statlig ruskollektiv plassert i region sør, endret navn til Skjerven rusbehandling ungdom fra 1. januar 2023 og skal jobbe ut fra LBR-metodikk.

Vi kommer ikke unna logistikken i forhold til hvor det er kapasitet og ledighet, men vi sjekker jo ut geografi, som er en stor greie.

Vi sjekker tilgjengelige plasser, men ofte må vi ta der det er ledig. Hvis flere er ledige, sender vi forespørsel til flere. Responsen er enten at de ikke ser å kunne gi et tilbud, for eksempel på grunn av matching med ungdommer som er inne, og andre faktorer, eller de svarer at de har kapasitet, og vi kan gå videre i drøfting med dem, ungdommen og barnevernstjenesten. Kanskje de [institusjonen] gir et tilbud med en gang, andre ganger ønsker de å drøfte litt mer, for å se om de kan gi et forsvarlig tilbud.

Som vi ser av sitatene, kan valg av institusjon henge sammen med *kapasitet* og at man må velge det som er ledig. Man må også ta hensyn til *gruppesammensetningen* og gjøre vurderinger av hvilke ungdommer som vil kunne passe sammen, og hvilke individuelle behov ungdommen har. Dette kan ha betydning for vurderinger av om et kollektiv passer. En tiltaksrådgiver forklarer det slik:

Men så er det en del ungdommer som ikke er egnet til å bo i store kollektiver med 8 til 12 andre ungdommer med ulike [behov]. Så vi må spisse det helt, slik at vi må gå til enkeltkjøp når vi har tatt runden på at ungdommen faktisk ikke passer i kollektiv. Så det [avgjørende] er de individuelle behovene til ungdommen – hvor får de best mulig behandling.

Som nevnt over har *geografisk beliggenhet* og *regional tilknytning* en vesentlig betydning for hvilket rustilbud en ungdom får, ut fra hva som er tilgjengelig. Samtidig forteller mange av tiltaksrådgiverne og barnevernskonsulentene at også andre vurderinger spiller inn, som avveininger av fordeler og ulemper ved å ta en ungdom ut av nærmiljøet. Som nevnt tidligere legges det stor vekt på å prøve ut lokale tilbud, og terskelen for å be om rustiltak i institusjon er høy. En av tiltaksrådgiverne i Oslo argumenterer med at fordelene ved å plassere ungdommen lokalt vil være at Oslo har gode systemer som fanger opp ungdommene, og viser også til fordelene ved at de med kjennskap til ungdommen i utdanningssystemet, BUP, uteseksjonen, politikontakter etc. følger ungdommen også etter en plassering.

På grunn av institusjonenes geografiske plassering vil imidlertid institusjonsoppholdet ofte innebære lang reisevei for ungdommen og et brudd med nærmiljø med skole, jevnaldrende og familie. Dette bruddet kan innebære en mulighet til å få avstand fra et rusmiljø, noe som kan gi utviklingsmuligheter for ungdommen. En tiltaksrådgiver fremhever at ulempen ved lang reisevei hjem for ungdommen kan oppveies om man mener at tiltaket gir et faglig godt og tilpasset behandlingsopplegg, hvor det er gjort risiko- og forsvarlighetsvurderinger av gruppesammensetningen:

Fra ungdommens side og fra barnevernstjenestens side er geografisk beliggenhet veldig viktig i forhold til trygghet, samvær og alt. Det er kanskje det tilbudet som ligger i Stavanger, for eksempel, som har det beste faglige

tilbudet. Å få dem [ungdommene] til å forstå at de vil få den samme bistanden med å komme hjem, selv om de er lenger vekk, og at det er en avgrenset periode, det jobber vi med. Så skal vi da vektlegge alle disse tingene når vi skal gjøre tiltaksvalget opp mot de mulighetene du har. Og få dem til å forstå at vi kan gjøre et godt stykke arbeid med institusjon i forhold til gruppe-sammensetning.

Enkelte peker på at brudd med nærmiljøet ikke alltid hjelper, og at det kan være mye rømning og rusing, fordi ungdommen klarer å finne noen som hjelper dem med å skaffe rusmidler eller til å rømme, også når de er langt hjemmefra.

Vurderinger av det å ta ungdommen ut av nærmiljøet ses i sammenheng med hva som er planen etter oppholdet. Skal de tilbake til familien og nærmiljøet eller til omsorgsinstitusjon, eller vil det være aktuelt med hybel i nærheten av institusjonen eller annet? Om ungdommen skal tilbake til nærmiljøet, blir det ekstra viktig å sørge for en god overgang tilbake, noe denne tiltaksrådgiveren sier:

Hvis du skal på rusinstitusjon, så skal du jo ut av nærmiljøet. Og jeg skulle ønske at man kunne jobbe tettere for å få til en god overføring tilbake. Jobbe mer i forkant og ha større fleksibilitet og bruke skreddersøm mot det enkelte barnet.

Vi vil utdype spørsmål om veien ut av tiltaket i kapittel 4.4.

4.1.5 Synspunkter på ruskollektiver versus LBR

Informantene beskriver hvilke vurderinger de gjør av *hvem* de ulike institusjonstypene kan fungere for. En forskjell som trekkes frem, er betydningen av *størrelsen på gruppene*. LBR-institusjonene jobber med mindre ungdomsgrupper, mens gruppestørrelsen i kollektivene kan variere, fra 8 til 10 plasser til mindre avdelinger med 3 og 4 plasser. Størrelsen på gruppene i kollektivene har utviklet seg de siste 20 årene, og det har blitt flere mindre enheter på ruskollektivene. Dette fremheves som positivt av flere, fordi det gjør individuelle tilpasninger mulig.

Enkelte fremhever at ungdommens *alder* på plasseringstidspunktet og *familiesituasjon* kan ha betydning for hvem de tenker tiltakene kan fungere for. En tiltaksrådgiver delte følgende refleksjon:

Ja, det er markert forskjell i størrelsen på gruppene, og det får noe å si for en god del. Generelt, for de eldste ungdommene, det vil si 17 pluss, hvis de har begynt å nærme seg en forståelse av at dette er en type livskrise som er verd å ta tak i, så opplever jeg at de passer inn i kollektivtankegangen, fordi de kan bevege motivasjonen mot hva de kan gjøre med det, og alternative ting man kan gjøre i livet, og for å kunne se muligheter. Så jeg opplever at kollektivene har en styrke der. Og for ungdommene som går over i en ettervernsinstitusjon, da opplever jeg at de [kollektivene] gjør noe for å få noe til å skje,

ungdom som er i litt ulike stadier, der er de til hjelp for at de kan komme seg videre. Men for gruppen unge ungdommer, 14–16 år, som har rus som hovedproblematikk, opplever jeg kollektivene oftere som problematisk. Ungdommene har ikke kommet så langt i modningen på at de er klare for å ta tak i det selv. De er umodne, og da kan man få inntrykk av at det kan handle om å lære rusatferd og en forherligelse av rus, like mye som å få en overgang til å lære om andre måter å løse livet på. Så jeg opplever at disse som har en ikke-kollektiv tankegang, kan være et bedre tiltak for de unge, og da LBR, og de [LBR-tiltakene] står sterkere når det er en god relasjon til foreldre, og ja, mindre omsorgssvikt som er til stede. Dersom foreldrene er noe frempå, har en del kapasitet og vilje, og ikke har utøvet omsorgssvikt, så tenker jeg at LBR, der målet er å flytte hjem på en vellykket måte, det er veien å gå.

Som vi ser av sitatet over, knyttes betydningen av ungdommens alder til ungdommens modenhet, hvordan ungdommen selv forstår sitt rusmisbruk, og ungdommens egen forståelse av om rusen er problematisk eller ikke. Disse forholdene kan igjen ha betydning for hva slags type institusjon som kan passe den enkelte. Videre fremheves betydningen av foreldrenes omsorgsevne og at LBR passer særlig godt om det ikke har vært bekymringer for omsorgssvikt hos foreldrene. Å jobbe systematisk og metodisk med foreldrehjemmet når det ikke foreligger omsorgssvikt i bunn, fremheves derfor som en særlig styrke ved dem som jobber etter LBR-metodikken, selv om også kollektiver jobber med familien når det er mulig.

Noen peker på at ruskollektiver i for liten grad er tilpasset de sammensatte problemene ungdommer med rusutfordringer kan ha, fordi de har rusutfordringer i kombinasjon med psykiske utfordringer. En tiltaksrådgiver sier for eksempel: «De er ikke rene rusmisbrukere, ikke sant, det er gjerne ganske mye psykiatri blanda inn, og da har vi jo sett at det fungerer ganske dårlig i gruppetiltak i de kollektivene.» Andre fremhever imidlertid at de har gode erfaringer med hvordan ruskollektivene jobber med psykisk helse, og betydningen av at kollektiver ofte har eget skoletilbud. En informant forteller om et kollektiv som har psykologer til stede i miljøet og blant annet spiser sammen. Dette kan føre til at ungdommen får tillit til psykologen, og det kan også gi psykologen mulighet til å observere ungdommene i et fellesskap. «I de to siste sakene jeg har hatt, beskriver ungdommene psykologene som gode å snakke med. Men dette varierer, altså», forteller en annen tiltaksrådgiver.

Flere gir uttrykk for at de har tiltro til å bruke små avdelinger, kanskje med tre ungdommer per avdeling, fordi dette gir de ansatte mulighet til å styre hvor mye ungdommene skal være sammen med hverandre, og dermed minske sannsynligheten for negativ påvirkning. Små enheter kan også gi mulighet til en mer individualisert tilnærming til å møte en ungdoms problemer og støtte små fremskritt. En tiltaksrådgiver fremhever følgende:

Det er en del private leverandører som har mindre tiltak [...] som har foretaksomme og dedikerte avdelingsledere med drivkraft og miljøterapeuter

som er erfarne og glad i ungdommer som har rusproblemer, og som har den søken etter en individualisert tilnærming til hvordan møte denne ungdommen, psykisk helse-inngang eller hvordan ungdommen gjør det i relasjonen til andre, eller som klarer å finne frem til hva som ved den enkelte fører til fremdrift, og som ser de små kimene til inngang.

I to regioner uttrykker informantene store forventninger til en ny modell på Fossumkollektivet, med mindre avdelinger. En sier dette:

De [Fossumkollektivet] har laget en ny modell, med bare tre og tre plasser, hvor det skal være mindre fokus på gruppearbeid og mer fokus på individuelt arbeid med ungdommene. Så det er jeg veldig spent på, for jeg synes det er et kjempegodt forslag. Jeg leste gjennom det i forrige uke, og vi skulle uttale oss om det. Og vi anbefalte det veldig.

Begge informantene over fremhever betydningen av å kunne jobbe mer individuelt med ungdommene. En annen tiltaksrådgiver problematiserer etiske spørsmål knyttet til kollektivenes gruppemethodikk og ungdommens samtykke til å dele sensitiv informasjon om seg selv med andre på kollektivene. Hen sier:

Hvis jeg skal si noen ord om rus, så har jeg vært litt betenkt over de såkalte ruskollektivene. Det handler om at jeg har hatt noen rusungdommer på institusjon. Denne ruskollektivtenkingen og jobbing i gruppe med barn som er plassert på tvang, er en utfordring også etisk. I ruskollektiver med voksne, hvor de har søkt seg inn, og de har søkt om plass, går dialogen om egen problematikk på kryss og tvers. De kan bruke hverandre til å snakke om rusing og sånn. Dette er en type dynamikk som er vanskelig å få til for barn som er plassert på tvang, hvor faktisk de har plikt til da å ikke utlevere alle problemene sine til alle andre. Så jeg har aldri vært helt bekvem med ruskollektivmodellen.

Slik vi tolker denne uttalelsen, vil kombinasjonen av rustiltak uten barnets samtykke og miljøterapeutiske modeller hvor deling av erfaring i grupper er sentralt og noe man forventer, kunne være etisk problematisk. Det kan aktualisere spørsmål om hvordan man kan ivareta privatlivet til ungdommer som *ikke* ønsker å dele sensitiv informasjon innenfor denne miljøterapeutiske tradisjonen. Informanten peker på at dette stiller seg annerledes i kollektiver for voksne, hvor den voksne har valgt å søke seg inn. Samtidig tyder våre data fra intervjuer med ungdommer og ansatte på at det er greit at ungdom som ikke vil dele privat informasjon, forholder seg tause. Dette er i motsetning til oppfatningen som kommer frem i Sivilombudets forebyggingsenhets rapport, hvor ungdom problematiserer at de opplever at de må dele privat informasjon på storsamlinger, i tillegg til at slik informasjon kunne bli brukt mot dem i betydningen å utløse en motivasjonstur, uten begrunnelse (Sivilombudets besøksrapport, 2017, s. 30–34). Flere av ungdommene som har erfaringer med at de ikke har ønsket å dele privat informasjon i fellessamlinger, og at de oppfatter at dette blir respektert uten at det får negative konsekvenser for dem, sier samtidig

at de etter hvert har opplevd det å dele private erfaringer i gruppe som fint (se kapittel 5 og 7).

4.1.6 Samarbeid på tvers

Ved valg av institusjon er det mye samarbeid på tvers av institusjoner: mellom Bufetat, kommuner og NABE i regionene og mellom BFE og bydeler i Oslo. Informantene beskriver jevnt over et godt samarbeid på tvers av institusjonene i sammenheng med plasseringsprosessene og at de i stor grad er enige i hverandres vurderinger. En barnevernskonsulent sier dette:

Ja, jeg synes vi som regel får det vi ber om, det er lite uenighet om valg av tiltak. Men jeg synes kanskje ikke det finnes så mange typer [tiltak] lenger. Det var mange ulike typer tidligere.

Blant informantene finnes det imidlertid også eksempler på uenigheter om valg av institusjon. En barnevernskonsulent forteller om en situasjon hvor Bufetat ga dem tilbud om en rusinstitusjon barnevernstjenesten ikke syntes var egnet for jenta de skulle plassere. Hen forteller:

A: Jeg tenker at ... Da jeg fikk tilbudet om institusjon med tanke på den ungdommen, så var det det jeg fikk. Det var det jeg fikk, det var ikke noe valg. [...] Jeg vet jo hva jeg ville hatt, men det får jeg jo ikke.

I: Fordi?

A: Nei, for det er ikke, det finnes ikke det tilbudet i Bufetat. Den ene gangen var det en rusinstitusjon der var det flere ungdommer med rusproblematikk. Jeg stilte spørsmål ved akkurat den institusjonen, fordi jeg tenkte at dette var en meget, meget sårbar jente. Det var gutter der, det var eldre gutter. Jeg tenkte at dette var ikke et bra sted for henne å være, og fikk beskjed om at: «Det er det vi har.» Så det som skjer, er jo at tiltaket [den foreslåtte rusinstitusjonen] kommer i fylkesnemnda og sier at «dette ikke er et tilbud – det er ikke bra for denne ungdommen å bo hos oss». Og da satt jeg jo der, men hadde ikke noe tilbud.

I denne situasjonen fikk barnevernskonsulentene for så vidt medhold i sin vurdering av ungdommens behov når både det foreslåtte tiltaket og nemnda mente at tiltaket ikke var egnet. Situasjonen som oppsto, ble imidlertid at jenta som følge av dette ikke fikk institusjonsplass under nemndsbehandlingen.

4.1.7 Oppsummering av plasseringsprosessen

Vi har så langt undersøkt spørsmål om plasseringsprosessen, blant annet kartleggingen av ungdommenes utfordringer og hva som legges vekt på når det vurderes at en ungdom har behov for rustiltak. Datamaterialet tyder på at terskelen for å velge rustiltak er høy, og at lokale, forebyggende tiltak forsøkes i lang tid. Hvilke ungdommer som flyttes til rusinstitusjon, baseres på NABEs

YLS-vurdering i regionene, mens det i Oslo, som ikke bruker YLS-verktøyet, gjøres en konkret individuell kartlegging. Det ser ut til å være noe variasjon i hvilken grad ungdommenes psykiske og somatiske helse er kartlagt.

Momenter som inngår i vurderingen av om en ungdom har behov for rustiltak, ser videre ut til å knyttes til flere forhold, blant annet om rusen ses som den dominerende problematikken, vurderinger av rusens omfang og skadevirkninger for ungdommen, foreldrenes kapasitet til å håndtere situasjonen og troen på at institusjonsplassering vil kunne ha effekt. Flere problematiserer grenseoppgangene mellom rus – psykiatri og rus – kriminalitet.

Valget av det konkrete rustiltaket er delvis basert på en individuell vurdering og delvis på hva regionen har tilgang til. Alle regionene har avtaler med rus-kollektiver, men på intervjutidspunktet hadde kun to regioner tilgang til LBR-tiltak. Andre vurderingsmomenter var blant annet hensynet til kapasitet, tiltakets gruppesammensetning og størrelsen på avdelingene, ungdommens alder og vurderinger rundt det å ta vedkommende ut av nærmiljøet.

4.2 Beslutningstakernes perspektiver på ungdommenes medvirkning i praksis

I saker om atferdstiltak etter barnevernslovens kapittel 6 er barnet eller ungdommene alltid part, uavhengig av alder (bvl. § 12-3). Dette betyr at de har fulle partsrettigheter etter forvaltningsloven og barnevernslovens regler, og at de skal involveres og underrettes i alle deler av saksbehandlingen.

Informantene er jevnt over opptatt av ungdommenes rett til medvirkning, men de er først og fremst barnevernstjenesten som har direkte kontakt med dem. Bufetat har direkte kontakt i noen tilfeller, særlig hvis ungdommen er på akutt-institusjon før rusplasseringen, kan det være møter i forkant av plasseringen. De ansatte i BFE forteller at de ikke har direkte kontakt med ungdommen, ut fra en vurdering av at barnevernskonsulentene er best egnet til å innhente synspunktene deres. Barnevernskonsulentene beskriver ulike praksiser knyttet til involvering av ungdommen underveis i prosessen. Hvis flere tiltak er ledige, kan ungdommen informeres om alternativer, og hvis det kun er én ledig, kan det være viktig at vedkommende også vet det. Medvirkning kan også handle om å legge til rette for at institusjonen kommer på forbesøk og forklarer hvordan ting fungerer, og hvordan det er å bo der.

Både barnevernskonsulenter og tiltaksrådgivere problematiserer dessuten ulike utfordringer med å legge til rette for medvirkning. Ett aspekt er det som kan forstås som en *medvirkningstretthet* hos ungdommene – at ungdommene er lei systemet fordi de skal snakke med for mange ukjente. En tiltaksrådgiver forteller følgende:

Mange ungdommer er bare dritlei systemet, og så skal de snakke med enda flere som de ikke har noe kjennskap til, som de ikke vet hvem er, og hvilke

roller er, og alt mulig, og skal aldri se igjen. Og så skal det komme inn en fremmed og spørre: «Ja, hva tenker du er viktig når vi nå skal finne en plass å bo?» Og de er bare lei av alle som skal ha en mening. Medbestemmelse er viktig å ha, men man må utvise litt, ja, ha noen tanker rundt hva man gjør, og på hvilken måte man gjør det.

Noen peker på utfordringer i forbindelse med kartlegging av ungdommenes utfordringer, fordi ungdommene uttrykker motstand mot å bli kategorisert og satt i bås. En barnevernskonsulent beskriver denne motstanden slik:

Kartleggingssystemene fungerer ikke. De vil ikke bli kartlagt. De vil ikke få noen merkelapp, de vil være som alle andre. Og det tenker jeg er en stor feil vi i voksenverden gjør. Vi gjør det av beste mening, for å vite hvilken boks vi skal putte dem i. «Hvilken metodikk er det som passer der eller der, hvis du er sånn eller sånn?» Sånn er ikke de ungdommene jeg møter. For de er alt.

Svært mange av informantene, både i Bufetat/BFE og i barnevernstjenesten, peker på noen særegne medvirkningsutfordringer når det gjelder ungdommer med rusproblemer: Hvordan skal man håndtere medvirkning i møte med ungdommer som ikke selv opplever rusen som et problem og noe de ønsker å slutte med? En barnevernskonsulent sier:

Barna blir i prinsippet alltid lyttet til, men et hovedproblem er å få barnet med på at institusjonsplassering i rusinstitusjon er en god idé. De vil ruse seg, og det er dessuten en del penger involvert i å pushe dop, som de ikke så lett gir slipp på.

For enkelte av ungdommene har rusen en funksjon som de selv opplever fungerer: Rusen kan for eksempel gi tilhørighet, penger eller være en form for selvmedisinering. Dette har betydning for ungdommenes motivasjon for å motta hjelp og ønske om å samarbeide. Utdraget fra dette intervjuet med en tiltaksrådgiver illustrerer hvor sammensatt betydningen av ungdommens motivasjon for å slutte med rus kan være:

I: Hvordan jobber du med å sikre at du har en oppfatning av ungdommens ønsker og forståelse av hva de trenger? Kan du si noe generelt om det?

Det er veldig varierende. Generelt, vi jobber jo med atferdsplasseringer, da, så må jeg si at de fleste ikke forstår hva de trenger hjelp til. De forstår ikke så mye, dessverre. Det kan for eksempel handle om at de er utsatt for grov omsorgssvikt, uten at de skjønner det. [...] Og så utvikler de uheldige strategier for seg selv, som for så vidt fungerer for dem selv, men ikke for omgivelsene. Rus kan jo være noe som hjelper for skrekken og klumpen i magen. De har funnet en løsning på problemet som kan handle om kriminalitet og rus eller gjenger som ikke krever at de er flinke på skolen. Og de har kommet til en plass i livet der de har fått en rolle. Og at vi vil ta dem ut av det, det har de lite forståelse for. Men så kan det hende at de forstår noe

av det, da. Og så er det jo kjempeskummelt at noen voksne de ikke kjenner, kommer og sier at du må flytte til en annen plass sammen med noen andre du ikke kjenner. Det er jo ikke enkelt, da. Så det kan være en stor grad av motstand og mangel på forståelse. Men det er også andre igjen som er veldig tydelige på at de trenger hjelp. De trenger hjelp til å komme seg unna, de har en opplevelse av at miljøet påvirker dem negativt, at de ikke klarer å stå imot, og at de vil forflytte seg, og som tenker at om de flytter, så vil det bli bra. Så vet jo *vi* at det sitter en nisse der på lasset. Det er ikke bare miljøet som er problemet. Men det er en god start, at de vil flytte.

Noen er opptatt av at det er naturlig at en ungdom uttrykker motstand når en flytting starter med tvang, og at det er opp til de voksne å vise ungdommen at hen skal få et godt tilbud, med trygge relasjoner. Da må man gjerne tåle at det er uro til å begynne med. En Bufetat-ansatt med mange års erfaring fra institusjon poengterer følgende:

Jeg pleide å si det til mine ansatte, om det var litt bråkete i begynnelsen: «Det her har de fullt rett til. Det er helt naturlig. De må finne ut om vi er til å stole på. Vi må sørge for at vi er til å stole på. Det er det som kan gjøre det rolig.»

Selv om ungdommer i utgangspunktet ikke ønsker behandling, kan dette endres under oppholdet, fordi de opplever å få god hjelp og støtte.

For andre kan mangelen på motivasjon vedvare. I slike tilfeller kan imidlertid institusjonsoppholdet være livsforlengende i påvente av at ungdommen tar bedre valg.

Ingen av informantene uttaler seg spesifikt om erfaringer med LRB-institusjoner og medvirkning. Dette kan ha sammenheng med at det på intervjudtidspunktet var LBR-tiltak i kun to regioner og informantene muligens i liten grad hadde erfaring med oppfølging av ungdom i LBR-tiltak. Når det gjelder ruskollektivene, var det enkelte informanter som problematiserte spørsmål om medvirkning og samtykke, da i sammenheng med betydningen av Sivilombudets forebyggingsenhets kritikk av kollektivenes praksis med inntaksturer og motivasjonsturer. En tiltaksrådgiver forklarer situasjonen slik:

I: Ja, for disse kollektivene har jo fått kritikk, blant annet for sånne turer og sånt.

A: Ja, det er jo noe av kollektivmetodikken som ikke kan brukes, med mindre ungdommen selv samtykker til det. For før så var det jo obligatorisk med en sånn oppstartstur alene med to voksne på fjellet eller en hytte eller ett eller annet sånt, for å bli kjent og stabilisere ungdom. Men det kan de ikke gjøre nå, hvis ikke ungdommen samtykker til det. Hvis det var konflikter, utagering, vansker, rus på huset, altså den type ting, så kunne man ta med ungdommen på tur. Det kan de ikke nå, hvis ikke ungdommen selv samtykker.

I: Nei. Hva tenker du om den begrensningen?

A: Det kommer litt an på hvor robust ungdommen er, tenker jeg. For noen er det fornuftig. Noen samtykker jo til det òg, fordi det er greit å komme seg unna litt, hvis det er midt i et behandlingsforløp. Ved oppstart tenker jeg at det er ikke så viktig, og at ungdom kan komme inn på kollektiv uten den turen først.

Som vi ser av sitatet, legges det til grunn at ungdommer må samtykke til å være med på turer utenfor institusjonen, både ved oppstart og når det er utfordringer underveis knyttet til konflikter, rus, utageringer o.l. Informanten peker på at hvilken betydning disse endringene i bruk av kollektivmetodikken har hatt for det miljøterapeutiske arbeidet, kan variere noe. En annen tiltaksrådgiver peker på at kollektivene strever med å finne alternative måter å håndtere disse situasjonene på:

Jeg har sett at kollektivene har strevd med å finne andre måter å gjøre det på. Turer har vært strategier for å bryte opp dårlig utvikling. Nå har de litt problemer og må finne andre løsninger. Men de jobber aktivt med hvordan de skal ta den overgangen.

Vi kommer tilbake til en diskusjon av denne endringen sett i lys av både ungdommenes rett til medvirkning og de ansattes forsøk på å bryte ungdommenes negative rusatferd i senere kapitler og i diskusjonskapittelet. Her holder det å peke på at endringen i ruskollektivenes praksiser med turer og andre grense-settende tiltak som av ungdommene kan oppfattes som manglende medvirkning, ikke nødvendigvis bare har å gjøre med Sivilombudets forebyggings-enhets kritikk av inntaksturer og motivasjonsturer i seg selv, men at det like mye handler om hvordan feltet reagerte på kritikken, som en innskrenkning i handlingsrommet.

4.3 Beslutningstakernes oppfølging etter plassering: vurderinger av behandling, omsorg og tvang

Etter at ungdommen har flyttet til rusinstitusjonen, har både Bufetat og barnevernstjenesten kontakt med tiltaket for å følge opp arbeidet med ungdommen, mens hovedansvaret for å følge opp ungdommen ligger hos barnevernstjenesten. I oppfølgingen av de unge i rustiltak plikter barnevernstjenesten å vurdere regelmessig og systematisk om det er nødvendig å endre tiltaket eller eventuelt iverksette ytterligere tiltak (bvl. § 8-4). Barnevernets oppfølging av ungdommen etter plassering skjer på ulike måter, både ved besøk, ved møter og gjennom telefonkontakt. En barnevernskonsulent beskriver sin oppfølging slik:

Ja, når jeg har en ungdom plassert, så er jo jeg på besøk. Vi har jo møtene der, vi har samtalene med ungdommene der. Så det var jo samarbeid i forbindelse med samarbeidsmøtene. Så hadde jeg jo formøter med ungdommene bestandig. Fordi at jeg ville høre hvordan de egentlig hadde det. Og så er det jo telefoner, da.

Oppfølgingen av ungdommene tar utgangspunkt i tiltaksplanen og eventuelt individuell plan dersom vedkommende har andre kommunale tjenester i tillegg. Datamaterialet gir ikke grunnlag for å vurdere i hvilken grad det er utarbeidet tiltaksplaner og individuelle planer for alle ungdommene i utvalget. Informantene viser imidlertid til ungdommenes ulike planer når de omtaler oppfølgingen av ungdommene etter plassering og fremhever særlig arbeid med tiltaksplaner. En barnevernskonsulent sier dette:

Barnevernets rolle er å følge opp ungdommen på institusjonen. Vi deltar på ansvarsgruppemøte, vi legger frem en tiltaksplan som tiltaket skal jobbe med. Vi må følge opp planen og de målene som står der, og samarbeide med institusjonen for å følge opp at de leverer.

Tiltaksplanen er lovpålagt og skal alltid følge saken (bvl. § 8-4). Det utarbeides også handlingsplaner for det konkrete barnet på institusjonen. På rusinstitusjoner er hovedmålet gjerne å slutte å ruse seg, med delmål som å ha en god døgnrytme og et dagtilbud, som skole, arbeid, trening eller noe annet, ifølge en barnevernskonsulent. Hvordan tiltaket jobber med slike delmål, tematiseres i samarbeidsmøtene og følges opp underveis.

Mange ungdommer kommer til institusjoner med faglige hull og negative opplevelser. Hvordan tiltakene arbeider med *skole og utdanning*, ser ut til å variere noe. En barnevernskonsulent forteller dette:

A: Jeg tenker hvis du ruser deg ganske mye, så er det vanskelig å lære noe. Da blir det ofte litt negative opplevelser og kanskje mye fravær og at du på en måte faller ut, da. [Og noen] har dårlig omsorg og har andre ting å tenke på. Da er det vanskelig for dem å sitte og lære på skolen.

I: Ja, men blir dette fulgt opp når de da kommer i rustiltak? Slik du ser det? For du møter de jo etterpå igjen, etter de er skrevet ut?

A: Ja, jeg syns noen rustiltak har mer fokus kanskje på jobb og arbeidskrav og sånn. Andre igjen har egne skoler, og så har du noen igjen som er veldig tett på lokalskolene, da.

En tiltaksrådgiver uttrykker bekymring for hvordan *helse* blir fulgt opp etter plassering, og mener at helseaspektet ved rusproblematikken får for liten oppmerksomhet. Hen sier:

Og så syns jeg generelt at helse er altfor lite på banen, da, særlig når det gjelder rus. Det er veldig vanskelig. Det er litt sånn at vi tilbyr rustiltak, men det er vel ikke barnevernet sitt fagfelt. Rus er jo – da snakker vi jo om en helseutfordring, og det varierer jo veldig hvordan helse kobler seg på når en ungdom skal ha rusbehandling. Jeg tenker at [...] vi skal gi et rusbehandlings-tilbud, men vi gjør nødvendigvis ikke det. Tiltaket kan være godt i forhold til sosialisering, kanskje få på plass skole, dagtilbud, mye sånne ting, men akkurat den konkrete rusbehandlingen, den er ikke bestandig så bra. Det

gjøres mye bra sosialt arbeid, men når det gjelder kartlegginga – hvordan ligger den ungdommen her an i forhold til rus, hvor langt har han kommet i rushistorikken sin, det her med avhengighet, hva trenger han av konkret rusbehandling – det er jo et felt som jeg tenker at vi ikke jobber bra nok med når det gjelder barnevernsbarn.

Som vi ser, snakker informanten om rus som en helseutfordring, som må kartlegges bedre og også må forstås som en avhengighet som har noen helsemessige aspekter. Selv om det gjøres mye bra sosialfaglig arbeid, peker tiltaksrådgiveren på at ungdommens rushistorikk og avhengighet har et helseaspekt som barnevernet ikke jobber godt nok med etter plassering.

Andre forteller at de har gode erfaringer med hjelpen ungdommen får etter plassering, og knytter dette nettopp til at rusinstitusjonene har bedre kunnskap om rus enn andre institusjoner. Noen peker på at disse tiltakene også gir ungdommene rammer som virker. En barnevernskonsulent nevner positive erfaringer med flere ruskollektiver og sier:

Vi føler jo ofte at disse ungdommene blir så godt ivaretatt der de havner. Altså så er det litt betryggende at her har de kontroll, og de får en behandling, og det virker. Jeg syns ofte også foreldrene på en måte ... ja, slår seg til ro, fordi at det er så tydelig og klare rammer og tydelig hva som er behandlingen, og sånn.

Som vi ser over, fremhever barnevernskonsulenten hvordan de tydelige rammene på institusjonen også kan få foreldrene til å slå seg til ro. Synet på i hvilken grad institusjonene har rammer og kontroll, er imidlertid sprikende blant informantene. Flere problematiserer rømninger fra institusjoner. En barnevernskonsulent forteller hvordan hen forbereder foreldrene på at livet til ungdommen på institusjonen vil ha andre rammer enn livet hjemme, for eksempel når det gjelder frihet, opplevelser og det å kjøpe ting:

Jeg bruker en del tid på foreldrene hvis de [ungdommen/familien] er på vei mot institusjon, fordi foreldrene har forventninger til institusjonene som institusjonene ikke har mulighet til å stille opp med. Fordi rettighetsforskriften setter noen begrensninger for hva de [institusjonen] kan gjøre. Jeg sier til foreldrene: «Ja, du kommer helt sikkert til å bli noe frustrert over at sønnen eller datteren kan bruke mobilen så mye han vil, når som helst. At han bare blir liggende i sengen. At han kanskje får mer klær, ting. Er med mye mer på opplevelser enn det dere gjør. At dere ikke får beskjed, kanskje bare en gang i uken. Institusjonenes ungdom har sine rettigheter. Det er slik på institusjon. Når man bor hjemme med foreldre, så er det noe annet.» Jeg synes at det er viktig å ta disse rundene. Erfaringene mine tilsier at foreldre ligger på telefonen: «Ja, nå er han ute, nå har han stukket av, og de henter han ikke!» Ikke sant: «Han får lov å sitte på nettet på natten!» Ikke sant, det er mange runder.

Sitatet tyder på at barnevernskonsulentene i sin oppfølging av familien er opptatt av å realitetsorientere foreldrene på hvilke rammer institusjonen jobber innenfor, og at disse kan være annerledes enn de rammene foreldrene selv har hatt. Informanten knytter dette til de rettighetene ungdommene har fordi de er på institusjon.

Når barn eller unge bor i barnevernsinstitusjoner, vil de kunne utsettes for en rekke begrensninger i sine rettigheter og friheter. Dette gjelder nok særlig ungdom. Noen av disse begrensningene er å regne som *inngrep* i deres rettigheter. Da må det fattes enkeltvedtak, eller avgjørelsen må protokollføres med begrunnelse. Enkeltvedtak må i tillegg protokollføres, og kan også påklages til statsforvalter. Protokollene skal sendes til barnevernstjenesten og forelegges statsforvalteren (bvl. § 10-14). Barn og unge som bor i institusjoner som atferdstiltak, uavhengig av om de har samtykket til tiltaket eller ikke, kan utsettes for flere og sterkere inngrep enn de som bor i institusjon som omsorgs-tiltak (bvl. § 10-9). De kan blant annet rusmiddeltestes dersom de har samtykket, eller dersom nemnda har vedtatt dette, og de kan nektes å forlate institusjonsområdet, få inndratt mobil etc. At slik dokumentasjon sendes til barnevernstjenestene, er nødvendig for at de skal kunne utføre sin plikt til å følge opp barna mens de er på barnevernsinstitusjonen (bvl. § 10-19).

At arbeidet med ungdommen dokumenteres, kan være viktig for at barnevernstjenesten skal kunne vurdere om behandlingen virker. En ikke uvanlig kritikk av ruskollektivene handler om deres manglende dokumentasjon av hvordan de jobber. En tiltakskonsulent sier det slik:

Og så synes jeg sånn generelt opp gjennom årene, at de har vært elendige på dokumentasjon. Å få dem til å skrive ... nei, vi snakker Det har vært vanskelig å håndtere, synes jeg. Likevel så har det vært ungdommer som har trivdes med slike tiltak, og som har dratt nytte av det. Men når de ikke har hatt nytte av det, har det vært vanskelig å dokumentere hva som skjer, faktisk. Så det synes jeg har vært en utfordring.

Dette synet deles, som vi skal se i kapittel 5, også av flere av de ansatte i ruskollektivene.

4.4 Rammer for oppfølging av de unge etter at tiltaket er avsluttet

Et rustiltak i barnevernsinstitusjon følges som regel opp med et tilbud om ettervern. Rettslig er det vanlig å snakke om ettervern når det er tale om ungdommer over 18 år, men når våre informanter snakker om ettervern, gjelder dette trolig også der vedtaket opphører, enten det er før eller etter 18-årsdagen. Fordi 1992-loven tillot fortsatt atferdstiltak utover 18-årsdagen, vil etterverns-tiltaket i våre undersøkelser gjelde ved opphør etter 18-årsdagen. Dersom barnet fortsatt er under 18 år når vedtaket opphører, vil tilbud om ettervern i

institusjon være en del av den alminnelige hjelpeplikten barnevernet har overfor barn under 18 år. Dersom ungdommen er over 18 år, og tiltak er iverksatt før 18-årsdagen, er barnevernet gitt en plikt til å videreføre eksisterende tiltak eller erstatte dette med andre tiltak dersom ungdommen samtykker og har et behov for hjelp eller støtte fra barnevernstjenesten for å få til en god overgang til voksenlivet (bvl. § 3-6). Dette er det rettslige grunnlaget for hjelpetiltak til de mellom 18 og 24 år. Slike tiltak kan iverksettes frem til ungdommen fyller 25 år. Begrepet «ettervern» er ikke brukt i ny barnevernslov, men blir nå benevnt som hjelpetiltak til ungdom over 18 år.

En utflytting fra tiltaket kan innebære flytting tilbake til hjemkommunen, til familie, venner og det gamle nærmiljøet. Før slik flytting vil ungdommen kunne trenge en gradvis øking av kontakten hjemme, med flere og lengre permisjoner. For andre ungdommer kan utflytting fra institusjonen bety at de blir værende på stedet institusjonen ligger. En barnevernskonsulent beskriver det slik:

De fleste har jo ettervern fra institusjon. Så de begynner jo sånn gradvis å være mer og mer hjemme på permisjon, og så er institusjonen med, og så er de tilgjengelige, og så blir det på en måte en sånn gradvis utfasing, da. Og vi er jo med veldig for å få på plass det som trengs hvis de flytter hjem eller på hybel. Men det er egentlig ganske mange som ønsker ettervern av den institusjonen de har vært på. Institusjonene har jo det. Så det er ganske mange som slår seg til der institusjonen har ligget, og bor der. Det er jo ikke alltid det går like bra, men det er mange som ønsker det [...] Og har de fått nye relasjoner og, det er jo et år, ikke sant, har kanskje gått på skole, har venner og hjelperne du stoler på er oppi der, så.

Spørsmålet om ettervern kan handle om hva ungdommen ønsker umiddelbart etter endt opphold i institusjonen. For noen vil det være slik at de ønsker kontinuitet i de relasjonene som er skapt, mens andre først vil ønske frihet, men senere kan angre. Ettervern kan også handle om hva institusjonene kan tilby av oppfølging etter endt opphold. Videre ser enkelte ettervern i sammenheng med hva kommunene klarer å tilby av helhetlig, tverretattlig oppfølging for ungdom som kan ha behov for sammensatt hjelp med for eksempel bolig og dagtilbud.

4.5 Oppsummering

- Bufetat bruker NABE sin målgruppevurdering når de avgjør hvilke ungdommer som skal på rusinstitusjon. De fleste tiltaksrådgiverne er fornøyde med målgruppeplassering, men gir uttrykk for at slike kategoriseringer fører til en forenklet forståelse av ungdommens problematikk.
- Barne- og familieetaten bruker ikke NABE eller målgruppevurdering og baserer valg av rusinstitusjon på individuelle vurderinger av hvem som passer sammen.

- Barnevernskonsulentene fremhever jevnt over at *terskelen er høy* for å be om rustiltak i barnevernsinstitusjon. Først og fremst jobber de lokalt med forebyggende tiltak overfor ungdom med rusutfordringer.
- Rustiltak ser ut til å være en siste utvei når lokale, forebyggende tiltak er prøvd ut, rusen har et omfang eller uttrykk som er skadelig for ungdommens liv og helse, foreldrene ikke klarer å håndtere situasjonen og man har tro på at behandlingen kan ha effekt.
- Et flertall av informantene peker på betydningen av ungdommens *alder* og at rustiltak i institusjon kommer sent.
- Barnevernskonsulenter og tiltaksrådgivere på tvers av regioner poengterer at det, sammenlignet med andre atferdsplasseringer, jevnt over er få rusplasseringer. Mange problematiserer grenselandet mellom rusplasseringer og kriminalitet/atferd og grenselandet mot psykiatri.
- *Geografisk beliggenhet og regional tilknytning* har en vesentlig betydning for hvilket rustilbud en ungdom får. Alle regioner, inkludert Oslo, har tilgang på ruskollektiver, mens dette ikke er tilfelle for LBR-institusjoner.
- Ungdommers mulighet til å få tilgang til LBR-institusjoner avhenger derfor av hvor i landet de bor.
- Valg av institusjon knyttes til flere forhold: ungdommens individuelle behov, gruppesammensetning, fordeler og ulemper ved å ta en ungdom ut av nærmiljøet. I tillegg har kapasitet / hvilke plasser som er ledige, betydning for hvilket rustiltak som velges.
- Samarbeidet mellom de ulike involverte ved rusplasseringer beskrives i all hovedsak som tilfredsstillende.
- Informantene er opptatt av å legge til rette for at ungdommene skal medvirke ved plasseringene. Flere peker på utfordringer når ungdommene selv ikke opplever rusen som et problem eller noe de ønsker hjelp til å slutte med.
- Ettervern er komplisert og avhenger av ungdommenes egne ønsker, institusjonenes kapasitet og kommunenes muligheter til å tilby relevant oppfølging.

Innledning til kapittel 5 og 6: Å jobbe i rustiltak – ansatte og lederes erfaringer

De neste to kapitlene handler om erfaringene til ansatte og ledere i rustiltak og baserer seg på individuelle intervjuer og gruppeintervjuer med til sammen 37 ansatte: 25 ansatte i ruskollektiver og 12 ansatte i LBR-institusjoner.

Kapittel 5 tar for seg erfaringene til de ansatte ved ruskollektivene og kapittel 6 erfaringene til de ansatte ved LBR-institusjonene. Begge kapitlene omhandler særtrekk ved rusinstitusjonenes behandlingsopplegg, turnus, krav til dokumentasjon og spørsmål om bruk av tvang. Kapitlene behandler også de ansattes erfaringer med og synspunkter på institusjonenes arbeid med å komme i posisjon overfor ungdommene, slik at ungdommene motiveres til å bli rusfrie og til å engasjere seg i skolegang og andre dagaktiviteter. Merk at de utvalgte sitatene gjengir erfaringer og synspunkter som mange ansatte vil stå inne for.

Et viktig tematisk premiss for de empiriske funnene er reaksjonene til de ansatte på kritikken fra Sivilombudets forebyggingsenhet av deres praksis i to rapporter i henholdsvis 2017 og 2018 og deres tilpasninger av praksis etter den påfølgende tolkningsuttalelsen fra Bufdir i 2019. Sivilombudets forebyggingsenhet kritiserte ruskollektivene for å drive med rutinemessig bruk av tvang i forbindelse med inntaksturer, de kritiserte at motivasjonsturer ikke var basert på frivillighet, og de kritiserte praksisen med husarrest eller sykemelding når ungdom kom for sent til frokost. Dette førte, som vi skal se, til at mange ansatte særlig i ruskollektivene opplevde at de mistet viktige miljøterapeutiske verktøy, selv om flere ansatte også uttalte at de hadde godt av å bli sett i kortene og tenke gjennom begrunnelsene for at de brukte nettopp disse verktøyene. Særlig kollektivene, men også LBR-institusjonene, erfarte at de i møte med statsforvaltere måtte forsvare sin metodikk.

Felles for alle institusjonene er at de jobber etter og forholder seg til standardisert forløp, som er et rammeverk som legger føringer for administrative og praktiske oppgaver (*Veileder for forløp i barneverninstitusjoner*, 2021, 2023). Veilederen beskriver oppfølgingen av barnet fra inntak, underveis i tiltaket og til overgangen til eventuelle videre tiltak. Målet er å bidra til at barn og deres familier møter en felles standard for institusjonsopphold uavhengig av hvilken hjemkommune de tilhører. Veilederen gir anbefalinger om medvirkning, kartlegging, samarbeid med familie, skole og barnevern- og helsetjenester og krav til skriftlig og etterprøvbar dokumentasjon gjennom hele forløpet. Forløpet beskriver fire roller som skal ivaretas av institusjonene, de skal ha tiltaksansvarlig, skoleansvarlig, helseansvarlig og familieansvarlig. I omsorgsforløpet bør det i tillegg til disse rollene være en kartleggingsansvarlig. Ifølge ansatte og ledere intervjuet i denne studien ivaretas disse rollene og oppgavene på alle

institusjonene. Felles for alle ansatte er at de jevnlig får opplæring i rettighetsforskriften og i de metodene institusjonene bruker. De ansatte mottar også regelmessig veiledning, både fellesveiledning og individuell veiledning fra leder og ved behov fra psykolog.

Kapittel 5 Ledere og ansatte i ruskollektivene

Ruskollektivenes behandlingsmetodikk har som nevnt *gruppen* som den sentrale enheten for sitt arbeid, og tenkningen som er forbundet med dette, handler om at individet, gjennom arbeid med seg selv og sitt forhold til rus, bruker gruppen som det stedet hvor dette arbeidet gjøres.

Kontekst og metode for endringsarbeidet til den enkelte ungdommen skjer dermed gjennom det fellesskapet som etableres mellom ungdom og voksne, og kollektivet skal være et hjem både for ungdommene og de ansatte. Dette sikres for de ansattes del blant annet gjennom medleverskapet, eller snarere levefellesskapet, som en strukturell forutsetning for stabilitet og mulighet for å etablere forpliktete og langvarige relasjoner til ungdommene, dersom ungdommene ønsker det selv. Ruskollektivet skal fremstå som et hjem for ungdommene som bor der. Det å arbeide i og gjennom gruppen forutsetter at den enkelte ungdommen blir trygg nok i situasjonen på ruskollektivene, slik at hen orker å være en del av gruppen og kan starte sitt eget endringsarbeid.

Samtidig er det slik at mange av ungdommene som blir plassert i rustiltak, inkludert ruskollektiver, ikke vil være der. Mange ungdommer opplever ikke selv at de har et problem med rus, og oppholdet i kollektivet oppleves til å begynne med som ufritt, begrensende og krenkende (se kapittel 7). Derfor er de ansatte i ruskollektivene også avhengige av å sette grenser for ungdommene, slik at de kan oppfylle sitt omsorgsansvar og nærme seg formålet med oppholdet i ruskollektivet, som for ungdommenes del blant annet er å bli rusfrie. Dermed er det et komplekst arbeid de ansatte skal utføre. De ansatte skal inngi tillit og komme i posisjon overfor ungdom som har et risikofylt eller skadelig forhold til rus, gjennom å tilby et stabilt, trygt og hjemlig sted, samtidig som ungdommen er i motstand, ikke vil være der, og de ansatte må sette grenser.

Sett fra de ansattes ståsted var nettopp inntaksturer, motivasjonsturer og sykemeldinger, som vi skal se, en vesentlig del av dette trygghetsskapende og grensesettende arbeidet og en del av deres metode. Inntaksturene ga de ansatte anledning til å forberede ungdommen på hva som skulle skje i kollektivet, og motivasjonsturer, som reaksjon på rusing og rømning, ga de ansatte anledning til å debriefe med ungdommen om hva som var grunnen til at hen hadde brukt rus eller rømt. Dette kommer vi tilbake til.

5.1 Ansatte og lederes erfaringer med ulike aspekter ved sin arbeidssituasjon

Vi starter med å beskrive hva slags selvforståelse de ansatte i ruskollektivene har, før vi behandler de ansattes faglige engasjement og deres tanker om turnus. Deretter ser vi på de strukturelle forholdene som delvis kompliserer, hindrer og utfordrer dette arbeidet, som oppholdstid, dokumentasjon og adgangen til å sette grenser for ungdommen. Vi avslutter denne delen av kapittelet med å se mer detaljert på arbeidet som følger standardisert forløp, som arbeid med dagtilbud, helsehjelp, samarbeid med det omkringliggende hjelpeapparatet, foreldre og til slutt ettervern.

5.1.1 Ruskollektivene: et familielignende tiltak

Et viktig funn i denne rapporten er at mange ansatte, spesielt i ruskollektiv 1 og 2, oppfatter kollektivet som et familielignende tiltak, og at medlevertturnus er en forutsetning for dette, fordi det gjør det mulig for de ansatte å skape stabilitet over tid i relasjonsarbeidet mellom ungdom og ansatte. En miljøterapeut fra ruskollektiv 2 sa det slik:

Vi er et familielignende tiltak som spiller på de mekanismene som finnes i en familie, og hvor relasjonen er liksom egentlig alt. Metoder, fine saker det, men de kommer alltid etter relasjonen, aldri før.

Det at de ansatte i ruskollektiv 1 og 2 ser seg som et familielignende tiltak, noe som også kan assosieres til store fosterhjem, kom til uttrykk på flere måter. På spørsmål om det var konflikter mellom de ansatte og ungdommene, svarte en miljøterapeut fra ruskollektiv 2 slik:

Ja, det kan jo bli noen heftige diskusjoner. Og det kan det jo med oss voksne også, men jeg tenker at det er jo også sunt. For det er jo en læring, det. Å kunne lære seg at i en familie eller en gruppe så er det lov å være uenige, og allikevel så kan vi lande på noe som alle kan bli enige om at er greit.

Det er nærliggende å se vektleggingen av det hjemlige og det tillitsskapende arbeidet i sammenheng med de ansattes faglige engasjement og med hvordan de tenker om turnus. Dette er temaet for de to neste avsnittene.

5.1.2 Faglig engasjement og arbeidets mening

For miljøterapeutene i ruskollektivene står fellesskapet som metode sentralt. I tillegg arbeider alle kollektivene etter prinsippene i traumebevisst omsorg (TBO). En miljøterapeut ved ruskollektiv 2 uttrykte det faglige engasjementet i forbindelse med hva veiledning innebærer, på denne måten: «Selvutvikling og fagutvikling – de to pilarene de to veilederne står på, da.»

Mange av miljøterapeutene i ruskollektivene forteller at de får omfattende veiledning av leder og av psykolog. I tillegg snakker de ansatte mye med

hverandre om hvordan de takler ulike utfordringer. Arbeidet er krevende og givende.

Flere miljøterapeuter beskriver opplevelsen de får i forbindelse med at ungdom snur fra å være motvillige til å ønske forandring til å samarbeide om å få det bedre. En miljøterapeut ved ruskollektiv 2 beskrev begynnelsen på endringen slik:

Det er jo noe vi snakker mye om, og som er vanskelig å vite, egentlig. Men jeg tror veldig på det at alle vil, egentlig, men kanskje ikke tror at de kan få det til, at de klarer seg. Så jeg tror at det handler om at man får tak i det, da. At de blir trygge nok til at de tør å være seg, vise seg. Få litt tro på at de kan få det til. Men med noen så skjer ikke det i perioden de er hos oss. De aller fleste skjer det med hvis de er her lenge nok. For noen bruker kanskje det første året på å være i motstand og være utrygge. Så de som får to år, de klarer seg ofte bedre. Men jeg tror det handler om å bli sett og hørt og likt på ordentlig. At vi faktisk er glad i dem, faktisk bryr oss, hele den biten tror jeg er viktig. Men akkurat hva det er som gjør at det snur, er vanskelig å si [ler]. Det er noe som har falt på plass, sier de.

En miljøterapeut ved ruskollektiv 4 svarte slik på vårt spørsmål om hva følelsen av å lykkes hadde rot i:

Jeg føler at jeg lykkes når jeg evner å gjøre en ungdom i stand til å ta imot hjelp. For det jeg ser som et mønster, er at de som ofte kommer til vår avdeling, de vet ikke hvordan de skal ta imot hjelp.

En annen miljøterapeut ved ruskollektiv 2 sa dette:

Når jeg føler at det liksom blir skapt et bånd av tillit, og de tør å dele noe som kan hjelpe dem videre. Det tenker jeg. Da har jeg lykkes. Eller for eksempel når vi sitter i en samling eller noe, og jeg ser at en liksom lyser opp i øynene, sånn: «Oi shit, det her kan jeg kjenne meg igjen i», eller. Da føler jeg at nå har vi på en måte fått et lite gjennombrudd, da, og at det er bra, da. Og at det kan vi jobbe videre med. Og man ser den der tenningen. Noen ganger får de det i øynene, sånn: «Oi shit.» Ja. Da føler jeg at jeg lykkes.

En miljøterapeut ved ruskollektiv 1 knyttet opplevelsen sin av det gode arbeidet til gode relasjoner på denne måten:

Du blir *skikkelig* glad i dem, liksom. Og glad for at: Herregud, nå skal du videre ut i livet ditt liksom, men herregud – når sees vi igjen? På en måte. Og bekymret: Hvordan skal dette gå? Og du har tro på dem, du er stolt av dem. Du får liksom sånn der alle følelsene. [] Så er det jo den relasjonen igjen, da. Det går ikke an å bo sammen med disse her uten at man blir glad i hverandre, liksom. Det er jo helt umulig.

Det er, ikke overraskende, når vi spør miljøterapeutene om hva det er som gjør at de lykkes i arbeidet med endring, at vi får fortellingene om ungdommenes små og store gjennombrudd og dermed også ser miljøterapeutenes menneskelige og faglige engasjement. Dette engasjementet ser vi også når de ansatte snakker om turnus.

5.1.3 Turnus: medleverturnus og levefellesskap

Med unntak av enkelte ledere av kollektivene arbeider de ansatte i medleverturnus, og ved ett kollektiv arbeider mange ansatte i levefellesskap. Ansatte ved samme ruskollektiv kan også arbeide enten i levefellesskap eller i medleverturnus. Medleverturnusene, som baserer seg på en moderert variant av levefellesskap, varierer i frekvens, også internt i noen av kollektivene. Noen ansatte arbeider to uker på og én uke av, andre arbeider to uker på og to uker av, noen én uke på og én uke av eller roterer i tre dager på og syv av og fire dager på og syv av, mens andre ansatte arbeider seks uker på og to uker av, osv.

En miljøterapeut fra ruskollektiv 2 hadde denne refleksjonen på spørsmål om hvordan hen syntes det var å være medlever:

Det er veldig fint. Fordi du bor her to tredjedeler av året, du er med ungdommene i flere uker i strekk. Vi tilbyr livslange relasjoner, som betyr at vi har kontakt videre, det er ikke sånn at jeg er kun med deg fra åtte til fire, og da skal vi ha en armlengdes avstand, og jeg skal ikke snakke med deg eller se på deg etter du har kommet ut herfra, på en måte. Så det er fint at de som ønsker å ha kontakt videre etterpå, de har det. Altså noen bor i to, tre, fire år med oss. Så det ville vært veldig trist og unaturlig at noen som har vært en så stor del av både vårt liv og oss for deres liv, at vi ikke skulle ha hatt kontakt etter å ha bodd som en slags merkelig fosterfamilie. Så jeg synes det er fint at kontakten er naturlig og ekte relasjoner, snarere enn at jeg er kun her for deg i denne tilmålte tiden, og etter det så finnes ikke du for meg, på en måte. Altså, den traumbaserte tilnærmingen vi har, krever at relasjonen er en genuin relasjon, pluss at det går ikke an å være på jobb i seks uker og skulle være en eller annen kunstig pedagog. Så jeg tror det gir tillit til ungdommene, at de ser at vi er oss, og vi er personer, og vi lever her, og vi har skiftende energinivå avhengige av dag, vi er ikke maskiner. Og så gir det en helt annen fleksibilitet når du er på så lenge, kontra å være på én og én vakt eller tre eller fire dager.

Som vi ser av sitatet, knyttes medleverturnusen direkte til muligheten for å engasjere seg i et forpliktende og langvarig arbeid med ungdom som bor i kollektivet. Mer enn at arbeidet i kollektivet er en jobb, fremstår arbeidet som en integrert del av miljøterapeutens liv. Ettervern er også en integrert del av de ansattes tenkning om arbeidet med ungdommene. Nettopp fordi de legger vekt på å inngå i langvarige og forpliktende relasjoner, er de ansatte også åpne for å

opprettholde kontakt med ungdommene som har vært i kollektivet, dersom ungdommene ønsker det. Spørsmål om ettervern kommer vi tilbake til.

En leder ved ruskollektiv 1, som tidligere hadde jobbet mange år som miljøterapeut, og savnet medleverturnusen, hadde denne refleksjonen:

Man har jo tatt det valget om å bo og leve, på en måte. Så det var sjelden i løpet av de seks ukene at jeg følte at nå er jeg på jobb, på en måte. Sånn at man går veldig inn i en egen boble, i hvert fall oppe på huset. Du er der og glemmer litt alt på utsiden, på en måte. Så [på grunn av at jeg ble leder og i en periode ikke gikk i turnus] rettet jeg opp i dette, sånn at jeg har fire uker på, ti dager av.

Lederen over ble altså tatt ut av medleverturnus da hen gikk fra å være miljøterapeut til å bli leder, men savnet medleverturnusen og endret derfor sin nye arbeidssituasjon slik at hen nå er fire uker på og ti dager av. Hvorvidt denne formen for medleverturnus bør være standarden for institusjonsarbeid i barnevernet, har vært diskutert i flere tiår (se for eksempel Pettersen & Olberg, 2006). Diskusjonene har blant annet handlet om hvorvidt medleverturnus med seks uker på og to uker av faktisk gir stabilitet når ansatte ikke er på jobb på to uker, sammenlignet med den stabiliteten som ligger i at man er mer regelmessig på jobb i en turnus med kortere vakter og kortere perioder med fri. Argumenter for at kortere turnus gir større stabilitet, finner vi hos de ansatte i LBR-institusjonene. En annen leder ved ruskollektiv 1 sa det slik:

Vi hører jo at kortere turnuser blir beskrevet som medleverordning der en går tre dager på, to av, fire på. Altså, jeg tenker jo at det å bo og leve med innebærer noe som er lengre, blir vi kortere enn fjorten dager, så er ikke det til barnas beste relasjonsmessig. Da er det til arbeidstakers fordel, på en måte, men de som jobber her, tar jo et bevisst valg om arbeidstider.

Medleverturnus, og spesielt levet fellesskap, er en forpliktende livsstil. I tillegg til å være en jobb er arbeidsstedet for flere ansatte deres hjem, og medleverturnus passer ikke for alle. Våre intervjuer med ansatte og ungdom indikerer samtidig at langturnuser av denne typen er noe mange ungdommer og ansatte i ruskollektivene setter pris på.

En miljøterapeut ved ruskollektiv 2, som så kollektivet som et stort fosterhjem, og som selv hadde arbeidet i levet fellesskap i mange år, kommenterte det at medleverturnusen er oppe til vurdering på denne måten:

Det er en diskusjon nå om man skal ha medlever eller tredelt turnus. Ja, og når de sier medlevere, så mener de tre dager på, syv dager fri, fire dager på, syv dager fri. Det er det de kaller for medleverturnus. Vi tenker at tilstedeværelse over tid er viktig. Og direktoratet tenker at fravær over tid ikke skal forekomme. Det er jo det som er motargumentet mot medleverturnusen. Et annet sted jeg jobbet, hadde jeg en uke på og to uker fri, for eksempel, og da

kan en jo spørre seg hva slags relasjonelle forhold det blir mellom behandler og elev, eller pasient som det het da.

Argumentene for og imot medlevertturnus handler blant annet om hvordan man forstår kontinuitet, og stabilitet i relasjonene mellom ungdom og ansatte er viktig uansett om man argumenterer for eller imot langturnus (Olberg & Pettersen, 2015). Våre data er imidlertid ikke gode nok til å analysere turnusordninger mer spesifikt, men lange turnusordninger oppfattes av mange ansatte som en forutsetning for ambisjonen om å skape et hjemlig og stabilt miljø for ungdommene.

Det arbeidet de ansatte gjør med å forsøke å skape trygghet og komme i posisjon overfor ungdommene, har ifølge ansatte blitt utfordret de senere år av særlig tre forhold: reduksjon i oppholdstid, økte krav til dokumentasjon og ivaretagelse av omsorgsansvaret uten bruk av grensesettende tiltak, som motivasjonsturer og sykemelding. I de senere år har oppholdstiden for ungdommene på ruskollektivene blitt redusert, noe som innebærer at de ansatte har kortere tid til det endringsarbeidet de mener er nødvendig for å få til varige endringer i rusatferd. Arbeidet kompliseres ytterligere av tiden som går med til dokumentasjon. I tillegg var det svært mange ansatte i vår studie fra ruskollektivene som ga uttrykk for at de syntes det var vanskelig å sette de samme grensene for ungdommene som de tidligere hadde kunnet. De ansatte selv opplevde at endringene skjedde etter tolkningsuttalelsen fra Bufdir i 2019, i etterkant av Sivilombudets forebyggingsenhets kritikk av at noen av kollektivenes måter å drive grensesetting på ikke var i henhold til rettighetsforskriften.

Vi skal i de neste avsnittene først se hva de ansatte sier om reduksjon i oppholdstiden, før vi belyser hva de ansatte sier om dokumentasjon (5.1.4), og avslutter med hva de ansatte sier om bruk av grensesetting i omsorgsøyemed og tvang, eller snarere opplevd manglende mulighet til grensesetting (5.1.5 og 5.1.6).

5.1.4 Opplevde konsekvenser av redusert oppholdstid

Mange ansatte opplevde at begrensningene i tiden de hadde til rådighet, utfordret deres arbeid med å skape trygghet og å komme i posisjon overfor ungdommene. Dette skyldes særlig to forhold. Det ene forholdet er at for de ungdommene som hadde vedtak om tvang, for ett år, kom oppholdstiden i akuttinstitusjon til fratrekk fra oppholdstiden i ruskollektivet. Det andre er at ungdommene uavhengig av plasseringsgrunnlag får vedtak om ett år av gangen. To miljøterapeuter fra kollektiv 1 sa det slik:

A1: Behandlingstiden vår har gått nedover, for noen år siden så var gjennomsnittbehandlingen på 1,9 år, og nå er vi, jeg er usikker på de nye tallene, men det har jo gått langt ned den siste tiden. Så det er klart at når alt kortes ned, så kommer vi mye mindre i posisjon. Vi får ikke bruke tvang, og det er jo og en kjempestor utfordring for oss fordi at når du mister de

verktøyene, så gjør det noe med gruppa og kulturen og at du ikke kommer i samme posisjon, på en måte, med å få i gang et samarbeid.

A2: Så er det jo faktumet at det å komme i den posisjonen krever tid. De som kommer hit, er gjerne i motstand i et halvt år, og da har du fire, kanskje seks måneder før vedtaket utløper. I løpet av det så skal du ha bikket fra å være dypt inni ruskulturen, og liksom endelig åpne, kanskje det er noe spennende med den voksenverden? De skal vri om alt på seks måneder, det blir et veldig stort tidspress, og ungdommene er i så mye forandring som ikke setter seg. Så det blir på en måte vanskelig for dem å velge noe konstruktivt når det henger, hva skal jeg si, [ler litt] frihet rett rundt hjørnet også.

Disse miljøterapeutene setter altså ord på at tiden de har til rådighet, og opplevde mangler på muligheter til å sette grenser er utfordrende for arbeidet. En av lederne ved ruskollektiv 1 problematiserte endringsarbeid og tid på denne måten:

Vi ser gjerne at prosessene hos ungdommen tar mye lenger tid. For når de kommer til oss og ikke har lyst til å være her, så er det ingen som er kjempemotiverte og bare: «Ja, jeg har lyst til å gå på skole, og jeg har lyst til å gå i dagtilbud eller lyst til å fortelle om historien min» og «jeg har lyst til å dele, jeg har lyst til ...», ikke sant? Det er jo prosesser som tar tid, og man må jo gjerne sette litt grenser og kreve. Og det er når den prosessen begynner, at de opplever at: «Oi, det skjer endringer hos meg, inni meg.» Det er jo da gjerne motivasjonen og «selv-driven» kommer. Men når de bare kan unndra seg, da, så tar det jo mye lenger tid. Så vi jobber *veldig* mye i forhold til det der relasjonelle, da. Bruker masse, masse tid. Og det er jo litt det vi ser. Altså, det er jo den balansen vi hele tiden balanserer på nå, det er jo det at vi ser at vedtaket har blitt kortere og kortere og kortere på ungdommene. Det er mindre og mindre og mindre tid.

Også de ansatte ved ruskollektiv 3 og 4 så reduksjonen i oppholdstiden som utfordrende, i tillegg til at opphold på akuttinstitusjon før plassering i ruskollektivet stjeler tid, knyttet en miljøterapeut ved ruskollektiv 4 sin frustrasjon over reduksjon i oppholdstiden til utfordringene med å få ungdommene i gang med skolegang og dagtilbud på denne måten:

Fordi vi har jo sett at det kommer kortere plasseringer. Og da er det litt sånn uhensiktsmessig for de selv. De ser ikke helt vitsen selv heller. Men vi prøver jo å få ut ungdommer i fritidsaktivitet, for eksempel.

Igjen ser vi at de ansatte knytter utfordringer med reduksjon av oppholdstiden til at det blir vanskeligere å etablere trygge relasjoner til ungdommene, og at det blir utfordrende å motivere ungdommene til å komme i gang med aktiviteter på dagtid. Som vi skal se i neste avsnitt, oppfattes også kravene til dokumentasjon som en tidstyv fra det miljøterapeutiske arbeidet.

5.1.5 Kravene til dokumentasjon: faglige vurderinger og tid til miljøterapeutisk arbeid

Alle ansatte og ledere forteller at når ungdommene kommer til dem, har de med seg en tiltaksplan fra det kommunale barnevernet. På ruskollektivene utarbeides det handlingsplaner, og disse evalueres jevnlig i samarbeid med ungdommene. Kravene til dokumentasjon har økt, også for rusinstitusjonene. Vi vet fra våre egne og andres studier (Neumann & Hermansen, 2018; Gundersen et al., 2023) at ansatte kan oppleve at kravene til dokumentasjon er så store at de mister verdifull tid til det miljøterapeutiske arbeidet. Men det er også fordeler med god dokumentasjon, slik miljøterapeutene så det.

En miljøterapeut ved ruskollektiv 2 sa det slik:

Det er jo alltid det med når man bruker tvang, så er det viktig å forklare hvorfor. Men med de nye protokollmalene, vi får jo malene fra Bufetat, og de er jo veldig gode. Det står spørsmål som: «Vi valgte å ransake deg fordi vi så [].» Det står veldig sånn formulert at du må egentlig skrive noe i vurderingen. Vi vektla din [ungdommen] mening slik, for eksempel. De passer på at vi får med alt. Akkurat det som handler om tvang, så blir det meste dokumentert ganske bra, egentlig.

Denne miljøterapeuten knytter kravene om dokumentasjon til gode faglige begrunnelser i forbindelse med bruk av tvang, noe hen mener understøttes av malene fra Bufetat.

En leder ved ruskollektiv 2 delte denne vurderingen og var samtidig opptatt av at gode dokumentasjonspraksiser generelt er bra og gjør det lettere å få oversikt over hendelsesforløpet, for eksempel ved en ungdoms skadelige atferd, eller ved rømninger, slik at man kan få innsikt i hva som kan ha utløst atferden eller rømningen. Lederen var også opptatt av tidsaspektet, at ikke alle miljøterapeuter er like gode til å skrive, og de stadige endringene i kravene til hva ruskollektivene skal gjøre:

Jeg tror jo det er bra at alt blir dokumentert, på en måte. Det er det jo ikke noe tvil om. Og det ser man jo i saker der man må gå tilbake i tid, der er det jo nesten umulig. [] Det vi ser, er at ja, kravene til dokumentasjonen, ikke nødvendigvis bare mengden, men også innholdet, blir høyere og høyere. Så vi ser jo at det tar veldig mye tid. Det spiser opp mye av tiden i medleverskapet, da. I hvert fall for en del av dem som ikke har det som sin største egenskap å skrive, så tar det mye tid. Så ser vi jo at når vi først har implementert noe, så kommer det noe nytt eller endring. Det er ikke likt over tid. Så vi føler aldri at vi kommer i mål med at nå er vi der, nå har vi blitt gode på dette. For det kommer alltid noe nytt vi må bli bedre på. Så det krever jo mer av hver enkelt miljøarbeider, da.

Samtidig er det alltid en fare for at dokumentasjonen blir noe man *må* gjøre, snarere enn at dokumentasjonen understøtter det faglige arbeidet og de faglige

vurderingene. På spørsmål fra oss om den samme lederen tenkte at tilbudet til ungdommene blir bedre med god dokumentasjon, svarte lederen slik:

Ikke nødvendigvis. Det blir bare synligere for utenforverden. Forskjellen, altså faglige vurderinger og tiltak og evaluering av tiltak, har vi jo alltid gjort. Men vi har ikke nødvendigvis skrevet ned at vi har gjort det. Det er den store forskjellen. Det som kan bli bedre, er jo at man, ja, kan gå tilbake og se, hva har vi prøvd det siste halvåret, jo, vi har prøvd det og det og det og det, der var det en liten endring, kanskje vi skal sette inn mer av det. Det kan jo være en fordel med det som igjen gjør at tilbudet blir bedre.

En leder ved ruskollektiv 3 bemerket dette:

Jeg tenker at de som har laga denne spisskompetansen ved Bufetat, og som har stått for å lage dette forløpet, jeg har sagt at det burde først og fremst vært skalert ned slik at oppgavene som skal gjøres sammen med ungdommene, altså dokumentasjonsoppgavene som skal gjøres sammen med ungdommene, kunne blitt kraftig redusert.

En miljøterapeut ved ruskollektiv 4 sa dette om dokumentasjon:

Det er jo bra at vi skriver protokoller. Fordi systematisk tvang er ikke greit. Det skal ikke være sånn at man alltid bare sier «sånn gjør vi det» og ... Det synes jeg ikke er greit i det hele tatt, for jeg synes at det skal tas en avveining hver eneste gang. Men det jeg skulle ønske, var jo kanskje at det hadde blitt enda mer, liksom «ferdiglagd», fra statsforvalteren.

Det kan med andre ord se ut til at det for alle de fire ruskollektivene er en vedvarende utfordring å få kravet om dokumentasjon til å henge sammen med reell fagutvikling og oversikt over små og store tilbakeslag, faresignaler og positive utviklingshendelser hos ungdommene. Samtidig er samtlige ansatte enige i at tvang må dokumenteres, og noen fremhever at god dokumentasjon er nyttig når man skal skaffe seg oversikt over forløpet i det som er gjort overfor enkelte ungdommer. Imidlertid er det mange som mener at dersom dokumentasjon blir noe man må gjøre uansett om det er nødvendig eller ikke, oppleves det som noe som stjeler tid fra det miljøterapeutiske arbeidet. Det å danne trygge relasjoner er et vedvarende og forpliktende arbeid som krever tilstedeværelse som tar tid. Frustrasjon over byråkratiske prosedyrer og dokumentasjon som stjeler tid fra det miljøterapeutiske arbeidet med ungdommene, er noe de ansatte i de fire ruskollektivene deler med ansatte i andre barnevernsinstitusjoner (Sommerfeldt, 2023).

5.1.6 Om bruken av tvang i forbindelse med rusing og rømning og de ansattes opplevelse av å miste verktøyene for grensesetting

Flere av de ansatte vi har intervjuet, opplevde at de ikke lenger hadde virkemidlene de trengte for å sette grenser for ungdommene i ulike sammenhenger. Ifølge de ansatte kunne de ikke ta med ungdom på motivasjonsturer etter

episoder med rusing og rømning uten deres samtykke, kroppsvisitasjon kunne bare skje etter konkret mistanke om at ungdommen er i besittelse av rus på kollektivet. Mer generelt handlet det også om deres opplevelse av grensesetting i omsorgsøyemed, som å forlange at en ungdom skal stå opp og anledning til å ilegge konsekvenser i form av sykemelding dersom ungdommen ikke vil stå opp.

En leder ved ruskollektiv 3 sa det slik om grensesetting:

Og det er jo det med rettighetsforskriften: de rettighetene som de ungdommene har. Noen ganger så ødelegger jo det for dem, nettopp på grunn av det der med at de er nødt til å samtykke selv til motivasjonstur, for eksempel. Fordi at ikke bare skader det de andre ungdommene på huset at det kommer en rusa inn her, for at hvis de velger å være her inne når de er rusa, så kan vi jo ikke nekte det, ikke sant. Vi kan jo skrive tvang på begrensning av bevegelsesfrihet, men ... men det er jo også de senvirkningene for den ungdommen. Hva de ser de gjør selv i ettertid, ikke sant. Så det her er jo ikke greit, fordi noen valg som barn er man ikke i stand til å ta selv når man er ruset eller er i affekt, ikke sant? [] Det er vondt å se, rett og slett. Og vi er så maktesløse fordi vi gjør jo noe ulovlig hvis vi motstrider det.

I: Men hender det at dere gjør det?

A: Nei, vi kan jo ikke. Altså, vi har fått ganske «påpakk» på det, så det går ikke, det.

Ved alle rustiltakene som denne studien omfatter, er man som nevnt opptatt av at ungdommene skal gjøre noe produktivt på dagtid, for å komme inn i døgnrytme og få mestringserfaring. Tidligere brukte kollektivene «husarrest» eller sykemelding (før 2017) for å få ungdommene i gang om morgenen, det vil si at ungdommene var alene på rommet hele dagen og ikke fikk lov til å delta på aktiviteter på kvelden dersom de ikke sto opp om morgenen. Oppfatningen blant de ansatte var at bruk av sykemelding i slike tilfeller var noe de ikke lenger kunne gjøre, verken la dem være på rommet eller si at de ikke får være med aktiviteter på ettermiddag og kveld. Ved ruskollektiv 2 sa en miljøterapeut det slik:

Tidligere kunne vi si at de ikke kunne være med på noe på ettermiddagen hvis de sa at de var syke, på en måte. Da drar vi heller ikke på butikken eller bowling eller kino. Det kan vi ikke lenger. Men vi kan jo ha husregler, men vi kan bare ikke sanksjonere dem. Men vi kan jo si at alle skal opp til åtte. Og så kan jeg gå og mase i en halvtime hvert femte minutt. Det har vi jo lov til. Og det gjør jeg. Men om de fortsatt ønsker å ligge og stå opp kl. fire og vil gjøre noe da, så må de jo få det. Og på en måte kan jeg jo tenke «jaja, så sto de opp klokka ti i dag, men de sto jo opp». Da er det viktig at vi gjør noe med dem mens de er våkne. Det tror jeg jo kanskje er til det bedre.

Praksisen ved kollektivene overfor ungdommene når det gjelder grensesetting, har endret seg også på andre områder, for eksempel opplever miljøpersonalet at det ikke lenger er tilstrekkelig å ha ungdommens beste i tankene ut fra omsorgsøyemed når man ilegger begrensninger, det må også veldig sterke grunner til. En annen miljøterapeut ved ruskollektiv 2 sa det slik:

Nå må man ha veldig gode grunner for å ilegge begrensninger. Så for at jeg skal ta fra noen telefon, så må jeg ha skjellig grunn, jeg må ha en veldig sterk mistanke om at personen bruker den til å skaffe rus, til å selge seksuelle bilder av seg selv, det kan jeg bruke. Man må liksom ha en god grunn. Det kan ikke bare være «jeg tror ikke det er bra for deg å ha telefonen om natten». Og så må man vurdere det. Altså, du kan kun inndra den, altså, du kan bare inndra den i 14 dager om gangen. Så hvis det er grunnlag i dag, men ikke i morgen, så må du få den tilbake i morgen, på en måte.

Handlingsrommet for hva ansatte opplever at de kan gjøre i omsorgs- og oppdragelsesøyemed, og hva som regnes som tvang, oppleves som veldig innskrenket sammenlignet med tidligere. En annen miljøterapeut ved ruskollektiv 3 utdypet:

Nei det, ja, det er jo mer det med at man tidligere har hatt noen grenser eller konsekvenser på ting, da. Som man nå ikke lenger kan ha fordi det regnes som tvang eller brudd på rettigheter. Som for eksempel veldig mange som har bodd her før, vil si noe om, er at når det før var noen goder når man sto opp, og noen konsekvenser med å bli liggende i sengen hele dagen, så valgte de faktisk å stå opp, for da fikk de bli med på alt som skjedde på ettermiddagen. Sånn at nå, og det er klart vi motiverer for at de skal stå opp, men i livet her blir det fort sånn at det er ingen forskjell om du har valgt å ligge i sengen, eller om du har valgt å stå opp og være med på det som foregår. Og så er det klart at vi vet som voksne mennesker at den som står opp og er med, kommer på sikt til å få mye mer igjen for det. Men det er litt sånn som vi snakket om med tidsbegrep. Det har de ikke. De skjønner ikke på lang sikt. De skjønner ikke liksom den psykologiske effekten, hvorfor det å stå opp er bra for en selv, da.

På spørsmål fra oss om bruk av tvang og om det ble skrevet enkeltvedtak og protokoller, svarte en miljøterapeut ved ruskollektiv 4 slik:

A: Ja, [vi skriver tvangsprotokoll] når det trengs, og det er jo sånn ved urinprøve. For eksempel så ble det skrevet protokoll forrige uke, og det var fordi to av ungdommene ble oppdaget ute klokka to på natten og hadde tenkt til å snike seg fra institusjonen og komme tilbake uten at noen oppdaget det. Og da ble det besluttet at det skulle tas urinprøver på grunn av mistanke. At dette har pågått, ikke sant, over tid. Så det er et eksempel på tvang som vi gjør, da.

I: Hva med holding og sanne ting. Er det vanlig?

A: Nei. Det er bare nødverge her. Vi driver ikke med sånn tvang. Vi går bare etter vi, og snakker [...] altså det har jo vært situasjoner med holding, men det er, [sukker] hvis det er veldig psykisk syke ungdommer, ikke sant? Som kanskje har gått i psykose, eller som driver og skal skade seg selv. Hopper foran en trailer eller. Altså, det er sånne ting. Det er nødverge, rett og slett.

Som miljøterapeuten forteller, er det kun i situasjoner med nødrett at tvangsinngrep i form av holding anvendes, noe som også bekreftes av ungdommene vi har intervjuet. En annen miljøterapeut ved ruskollektiv 1 berørte tvang i forbindelse med medlevertturnusens fordeler for ungdommene på denne måten:

Medlevertturnusen er bra på så utrolig mange måter. Spesielt for relasjon og trygghet fordi vi er så tett på og bor og lever sammen med dem, så de får bli ordentlig kjent, og de får bli litt, det er ikke vi som blir kjent med dem, de får bli litt kjent med oss også – egentlig på både godt og vondt. Og da skaper man jo en større trygghet, og så skaper man større ro for dem. Og jeg tror det er veldig forebyggende for veldig mye, både utagering og re-traumatisering. Og særlig i starten når de kommer på institusjon. Så er det, det er litt armer og bein. Og hvis de er plassert på tvang, så er det selvfølgelig noe de ikke vil, hvis ikke hadde det jo ikke vært tvang. Og de blir kanskje utsatt for tvang i ettertid når de har kommet på institusjonen også, enten det er mobiltelefon, eller det er urinprøve eller bevegelsesfrihet. Så er det jo inngripende og ubehagelig å bli utsatt for tvang, men vi er der hele veien. Vi går ikke hjem klokken tre, og så kommer det noen nye og tar over som igjen går hjem klokken elleve, og så skal de forholde seg til mange folk. Og en ungdom kan stå i et tilrettelagt dagtilbud og skrike og herje og skjelle meg huden full, og så er det jeg som kan gå inn igjen på ettermiddagen og banke på rommet og ta en prat og ha det fint sammen igjen, på en måte.

Det er altså ikke de ansattes tvangs- og maktbruk som har vært slående når vi har vært til stede i ruskollektivene og intervjuet ansatte og lederne. Imidlertid skaper situasjoner der de ansatte opplever at de ikke kan sette grenser, slik de gjorde tidligere, flere utfordringer. En miljøterapeut ved ruskollektiv 1 sa dette:

A: Hos meg, hvis ungene mine ikke står opp, så lemper jeg dem ut. Og hjemme hos meg så er det jeg som er sjefen, og de må faktisk innrette seg etter helt grunnleggende grenser hjemme, sånn det er i mange hjem. Men her får vi ikke den muligheten. Altså vil ikke X stå opp, så står ikke X opp. Vi kan ikke gå inn og bare, boom. Lempe han.

I2: Nei, for det er tvang?

A: Det er tvang, og der har vi igjen den balansegangen mellom hva er omsorg, og hva er tvang. For det er så mange ting jeg mener vi kunne fått lov til å gjøre. Som ville grunnleggende ha hjulpet disse ungdommene uten at det er tvang. Altså, jeg tenker at det å legge folk i bakken er tvang. Men å få unger opp og i gang om morgningen og få hjelp til å stå i en hverdag er jo ikke

tvang. Hva er målet, hva vil vi med dette her? Hva vil samfunnet at vi som miljøarbeidere og miljøterapeuter skal gjøre?

I perioden vi samlet inn data, var det mye rømninger ved tre av de fire ruskollektivene. På spørsmål fra oss knyttet ikke en miljøterapeut ved ruskollektiv 2 dette bare til at de ikke lenger opplever at de kan holde ungdom tilbake mot sin vilje, men også til at kollektivet har mindre innflytelse på sammensetningen av ungdomsgruppen nå enn de hadde tidligere:

A: Ja [ler], vi har vært veldig preget av rømninger i det siste, ja, snart et år, men det har alltid vært rømninger periodevis. Men det jo bedre at de driver og rømmer, enn at de driver en massiv ruskultur, sånn at de som vil noe, kan få litt pause her oppe, da. Eh, men jeg tror nok at det siste året har vært det mest ekstreme rømmeåret på mine år altså. Det er jo litt sånn gruppedyret, det styres jo i stor grad av det. Men det har også med inntaksarbeidet. Før, når vi fikk alt direkte fra den enkelte saksbehandler i Bufetat, versus når det ble NIT [nå NABE]. Fra Bufetat fikk man mye mer informasjon når de ble søkt inn. Altså, man fikk informasjonen fra noen som faktisk kjente dem som de søkte inn. Når de kommer etter vurdering fra NABE, får du det bare direkte fra noen som ikke vet hvem ungdommen er, masse papirer, mye informasjon som man ikke helt vet hva er. Og det gjør jo at det kanskje blir vanskeligere for oss som styrer inntaket selv, å få en godt sammensatt gruppe, da. Sånn at i fjor hadde vi jo plutselig et sånt «selvskadekollektiv». Det var mye kutting og blod. For noen år siden ville vi jo sagt at tre jenter med så omfattende selvskadingsproblematikk kan man ikke ha sammen, men når du ikke vet det, da, så plutselig har du det likevel. De påvirker hverandre på alt. På både godt og vondt. Det er styrken og svakheten med kollektiv. Altså grupper, altså større grupper med ungdommer.

Denne miljøterapeuten snakker både om gruppedynamikk og sammensetningen av gruppen i forbindelse med rømninger og ungdommenes utfordringer, og det er særlig når det gjelder sammensetningen av gruppen, at de ved dette kollektivet opplevde at de hadde mindre kontroll nå enn tidligere. Legg merke til at det her er varierende erfaringer. Ved et annet ruskollektiv var de nøye på hvilke ungdommer de tok inn, basert også på samtaler med ungdommene i forkant av inntak. Også LBR-institusjonene snakker med ungdommene før inntak. Dette forteller antakelig noe om regionale forskjeller i inntaksprosedyrer. Samtidig åpner sitatet, slik vi også var inne på i det forrige kapittelet om barnevernskonsulentenes erfaringer med plassering i ruskollektiv, for spørsmålet om ungdommenes bruk av rus, og spørsmålet om hvor problematisk den faktisk er, sammenlignet med andre utfordringer, som for eksempel ungdommenes ulike reaksjoner på traumer. Vi kommer tilbake til spørsmålet om rusbrukens alvorlighetsgrad, men skal først forsøke å klargjøre og nyansere innholdet i feltets reaksjoner på å miste verktøyene sine og deres endringer av praksis.

5.1.7 Om opplevelsen av å miste anledningen til å bruke miljøterapeutiske verktøy

Som vi viste i kapittel 2, hadde flere rusinstitusjoner fått kritikk fra Sivilombudets forebyggingsenhet. Spesielt fikk kollektivene kritikk for sin bruk av motivasjonsturer, men også for bruken av det som i rapporten til Sivilombudets forebyggingsavdeling ble benevnt som «husarrest». I en tolkningsuttalelse fra Bufdir (tolkningsuttalelse 2019-03-31, 55424-3/2018) slås det fast at kollektivenes tidligere praksiser med motivasjonsturer blir betraktet som ulovlige etter rettighetsforskriften § 22, dersom ungdommen ikke hadde samtykket til tur, og/eller turen ble lagt utenfor kollektivets område. Ansatte og ledere ved alle kollektivene forsto kritikken fra myndighetene som alvorlig. I intervjuer fortalte de at de ikke lenger brukte motivasjonsturer, også kalt lufteturer, som en del av sin behandlingsmetode, på den måten de hadde gjort tidligere. Imidlertid førte dette til en del utfordringer med å få ungdomsgruppen til å fungere. I det følgende skal vi se på hva de ansatte sa om henholdsvis motivasjonsturer og inntaksturer.

Motivasjonsturer

Tidligere hadde de ansatte tatt med ungdommene på tur, gjerne til en hytte i en ukes tid, dersom de hadde rømt, ruset seg eller tatt med rus inn på institusjonen. Hensikten med motivasjonstur var at ungdommen, sammen med ansatte, kunne reflektere over hva som hadde skjedd, og hvorfor. En miljøterapeut ved ruskollektiv 1 sa det slik:

Motivasjonstur er en helt unik anledning til å kunne jobbe med det som faktisk er utfordrende der og da. Hvis man har hatt en rusepisode, okay, da får man ro og hvile til å kunne sette seg ned og jobbe med hva er det egentlig som har skjedd, og hvorfor har du tatt det som du har tatt. Ja, å kunne jobbe med hva som er utfordringen, og hvordan vi skal løse ting fremover. Det får man kanskje ikke samme roa til inne på et fullsatt kollektiv.

En annen miljøterapeut ved det samme kollektivet, som kommenterte spørsmålet om at ungdommen bare kan tas med på motivasjonstur dersom hen samtykker, sa dette:

Hadde de ikke blitt tvunget de første gangene [til å være med på motivasjonsturer], så hadde de jo aldri reist i det hele tatt [] Men det er jo ikke en fengselstur. Det er jo egentlig veldig mildt og skånsomt og, og når vi tok dem ut på motivasjonstur, så var det jo alltid en eller annen grunn der vi skal skjerme dem litt for omgivelsene, for eksempel fordi at det har skjedd noe som gjør at de trenger det.

Flere ansatte oppfattet samtidig kritikken mot motivasjonsturer og den måten man tidligere hadde «tvunget» ungdommene med på tur, som uheldig. De ansatte uttrykte at det var fint at de ble bevisstgjort sine praksiser rundt motivasjonsturer/lufteturer, og at dette sikret at disse ble utført med et klart formål og ikke som en vanemessig respons til en ungdom som rømte, kom rusa

til kollektivet eller delte rus med de andre ungdommene. De endret da også sine praksiser i henhold til signalene fra myndighetene og sine ledere, det vil si at motivasjonsturer kun ble gjennomført dersom ungdommen samtykket.

En miljøterapeut ved ruskollektiv 1 sa det slik:

Før brukte vi det vi kalte utluffing som et verktøy, da. Mye for å ja, splitte ungdomsgruppa når de er veldig destruktive sammen over tid. Mye for å ta ut de ungdommene som skaper kaos over tid, for da kan man på en måte stabilisere dem inne, samtidig som man kan skape relasjon til dem ute. Som igjen gjør at ungdommen kanskje kan være trygg nok til å være inne uten å skape det kaoset på en måte. Veldig mye av det har vi jo mista. Vi kan gjøre det nå og i samarbeid med ungdommene, men ofte så får vi til en dag eller to. Men det holder på en måte ikke. De får så vidt avrusning før de skal inn igjen. Så det ser vi på som en utfordring.

I: Men har det innebåret at dere har begynt å jobbe på andre måter?

Ja, det har jo det. [] Det har jo fått oss til å lytte mer, prosessen mer enn bare sånn, nå skal vi dra. Så ungdommene føler seg kanskje mer lyttet til. Og her er det jo litt balanse og, for de skal jo ikke ha full makt på en måte til å bestemme selv for de har blitt plassert på tvang av en grunn. Det har nok gjort at alle har begynt å tenke litt mer før de gjør, altså man kan ikke bare handle lenger. Og det tror jeg er bra. Det øker bevisstheten til de som står i situasjonen.

Denne miljøterapeuten uttrykte, i likhet med flere andre miljøterapeuter ved eget ruskollektiv og andre ruskollektiver, at de altså hadde godt av å stoppe opp og tenke gjennom sin tidligere praksis. En viktig grunn til dette var nettopp at ufrivillige motivasjonsturer kunne ødelegge eller komme i veien for det relasjons-skapende arbeidet. Likevel mente mange ansatte at kritikken hadde medført en generell oppfatning om at de ikke hadde anledning til å sette grenser på den måten de gjorde tidligere. En miljøterapeut ved ruskollektiv 3 satte ord på at praksisendringene ikke bare førte til manglende muligheter til å reetablere en god relasjon med ungdommene gjennom å gi ro og omsorg og mulighet til å reflektere sammen med dem, men at den også innebar tap av voksenautoritet. Hen sa det slik:

Før kunne jeg stille meg opp i døra på kollektivet og si: «Ingen som er rusa, skal være på dette huset.» «Eh, ja, hvem har bestemt det?» «Det har vi bestemt. Det er voksenkulturen som råder på dette huset, ingen ruskultur.» Du kan få bo hos oss, du kan få alt du trenger, men rusa kan du ikke være her. Hvis vi gjør det i dag, så sier den ungdommen «det kan ikke du bestemme, det kan jeg bestemme», uansett hvor rusa han er. For da er det bare frivillighet som står igjen til å få de ut. Og den frivilligheten fører til at vi ikke kommer noen vei. Hvis en ser for seg en familie hvor mor og far fra ene dagen til andre mister voksenautoriteten – ikke å være autoritære, men mister

det bildet på at de bestemmer, her er det de voksne som styrer og bestemmer, sånn følte vi oss den dagen. Og der, der mista vi mange ungdommer.

Dette kan forstås dithen at når voksenkulturen svekkes, svekkes ikke bare muligheten til å gi omsorg, men også muligheten til å engasjere ungdommen i et livsendrende arbeid. Satt på spissen kan man si at maktesløse voksne gir maktesløse ungdommer.

Inntaksturer

Kritikken fra Sivilombudets forebyggingsenhet av blant annet motivasjonsturer fikk også konsekvenser for inntaksturer, *til tross for at Sivilombudets forebyggingsenhet ikke kritiserte inntaksturene (inntaksleir, se Sivilombudet 6.–8. juni 2017, kap. 8) som sådan*, men påpekte det kritikkverdige i at det rutinemessig ble fattet vedtak for ungdommene om begrensninger i bevegelsesfrihet og i bruk av elektroniske kommunikasjonsmidler (s. 19). I likhet med motivasjonsturene hadde inntaksturene et flerfaglig miljøterapeutisk fokus. Ved innkost ble turene brukt til å bli kjent med noen ansatte og bli informert om hva som skulle skje på kollektivet. Inntaksturenes formål var altså å forberede ungdommen til kollektivets hverdag og samtidig gi ungdommene en mulighet til å bli kjent med, og bli trygge på, noen ansatte, slik også Sivilombudets forebyggingsenhet beskriver.

En miljøterapeut ved ruskollektiv 2 sa det slik:

Det er jo først og fremst å gi trygghet og tillit, at ungdommen skulle bli kjent med oss. Og da hadde vi gjerne en hun eller han kjente, eller noen har jo vært på inntakstur med ungdommen. Så var vi gjerne en av de kjente og en av de nye sånn at de hadde på en måte en trygghet og noe nytt. Da blir vi kjent, ungdommen får bli kjent med oss, vi prøver å være veldig åpen og direkte om hvorfor vi gjør som vi gjør, hvorfor lever vi her, hva er målet med at vi lever her. Vi prøver å forklare rett ut at håpet er at det skal være en slags slow-motion traumebehandling der tryggheten og stabilitet og relasjonene etter hvert bygges, at du kan lene deg på oss for regulering og etter hvert åpne vinduet. Prøver å være veldig åpen om det og forklare veldig åpent hvorfor vi setter de rammene vi gjør. Det har jo vært en god del hindringer, stopping av rammer. Og vi er veldig åpne om risikovurderingen vi har, faren ungdommen er i når han eller hun rømmer eller ruser seg. Sånn at det skal være transparent, for ungdommene er jo gjerne misfornøyd med å bli rammet inn, for de vil ikke bli hindret, da, og har et annet bilde av farene enn vi har.

Mange av de ansatte i kollektivene opplevde det derfor som problematisk at inntaksturer ikke lenger var et obligatorisk tilbud til ungdommene før de flyttet inn på institusjonen, men var noe de selv skulle bestemme om de ville være med på. En miljøterapeut ved ruskollektiv 2 sa det slik:

Nå må vi ha inntakene inn på huset, sånn at nå har vi mer sånne inntaksdager, da. At vi har et på en måte program ungdommen skal igjennom for å få den informasjonen de trenger om oppholdet. Alt vi gjorde ute [på inntakstur i et hus på fjellet med to ansatte eller i en leilighet utenfor institusjonens område], har vi komprimert ned, fordi at når vi er ferdig med å ta de inn én og én, så har vi komprimert det ned [fordi vi ikke kan ta dem med ut]. Det viktigste de første én til to ukene er jo å få gått igjennom en del for at man skal bli kjent, og bare bruke tid og bare være sammen.

Så vi brukte huset eller leiligheten som inntak, og det har vi gjort lenge. Det har stått i institusjonsplanen vår. Den tidligere statsforvalteren var kjent med det, men den nye setter foten ned fordi at det var ikke spesifisert godkjent. Og da går det på at der var det dårlig internettdekning. Så nå er det direkte inntak på avdelingene.

I: Ja. Og hva er forskjellen – gjør det noe med ungdomsgruppa, eller?

A: Ja. Det ... det blir fryktelig utrygt, og det vi har – vi prøver jo da å kjøre samme opplegget bare inne på avdelingen med å gi all den informasjonen, og noe er vi jo pålagt å gi i forhold til rettighetsforskrift og alt det der.

En viktig del av utfordringsbildet for ruskollektivenes ansatte og ungdom er med andre ord å balansere kravet til ungdommenes samtykke og hensynet til deres personlige integritet med de samme ungdommenes «behov» for å bli satt grenser for i arbeidet med å bli rusfri eller i det minste å få en pause fra rusen.

5.2 Arbeidet med ungdommene i hverdagen på ruskollektivene

I denne delen presenteres ansatte og lederes arbeid med ungdommene i det daglige. Deres betraktninger rundt ungdommenes bruk av rusmidler, tilrettelegging for dagtilbud og skole, samarbeid med andre instanser og foreldre, og deres arbeid med ettervern når ungdommene skal flytte fra institusjonen.

5.2.1 Om ungdommens rusmiddelmissbruk

Et utfordrende spørsmål har for oss forskerne vært selve kategoriseringen «rus» som kriterium for at ungdom blir plassert i rusinstitusjoner. Hvor rusavhengig vil et menneske på 15, 16, 17 år ha rukket å bli? Kunne det være andre og kanskje riktignere plasseringsgrunnlag for enkelte ungdommer? Utgangspunktet for spørsmålene er at ungdommene vi har intervjuet både i ruskollektivene og i LBR-institusjonene, i likhet med ungdommene i enetiltak, har blitt utsatt for traumer og omsorgssvikt, og rus vil for flere av dem være en måte å forsøke å håndtere de vonde og vanskelige følelsene på. En miljøterapeut fra ruskollektiv 2 sa dette om ungdommenes bakgrunner:

Etter de livene de har levd, sant, med psykisk syke foreldre, med rusmisbrukende foreldre, med voldelige foreldre eller bare foreldre som gjør så godt de kan hver eneste dag, men det har bare ikke vært godt nok.

På direkte spørsmål fra oss om rus var den riktige kategoriseringen, svarte en annen miljøterapeut ved det samme kollektivet slik:

De aller fleste som kommer når de er 15–16, har vel stort sett, ja, jevnlig i hvert fall om ikke daglig, ukentlig inntak av hasj. Det er det mest vanlige, og så har de som regel eksperimentert en del med andre stoffer. Men det går litt i bølger, altså, i en periode var det sånn at alle var på sprøyter med amfetamin, for det var det de holdt på med. Nå har vi nok hatt mange av de der hasjrøykerne en stund, og så har vi en og annen innimellom som er på tyngre stoffer, som har vært borti heroin, kanskje brukt det en stund. Men dem er det færre av, altså, de tunge er det jo få av. Så de fleste som kommer til oss, har ikke en sterk fysisk avhengighet, det er mer ofte selvmedisinering for ulike smerteuttrykk.

Denne miljøterapeuten fremhever altså, i likhet med flere av de ansatte i vårt materiale, at ungdommenes rusbruk handler om å døyve smerten som er forbundet med traumatiske livserfaringer. En ledende miljøterapeut ved kollektiv 4 knyttet spørsmålet om alvorlighetsgraden av ungdommenes bruk av rus til arbeidet med å bli rusfri på denne måten:

Det å skulle bli rusfri og få det internalisert i kroppen,[handler om å bli bevisst på] innlærte handlingsstrategier og på en måte mestre et rusfritt liv, det tar jo tid. Det er jo ikke gjort på ni måneder, det liksom. Det er noe med å jobbe med seg selv over tid, men det skal òg jobbes både med nettverk og familie og deres egen identitet, og de skal på en måte bygge opp seg selv samtidig som de skal ha stabiliteten rundt seg, da.

Det at arbeidet med å bli rusfri tar tid, sier med andre ord noe om at ungdommenes rusbruk er, eller oppfattes som, alvorlig. Samtidig er det enkelte miljøterapeuter i vårt materiale som reflekterer eksplisitt over forholdet mellom rusens alvorlighetsgrad og ungdommenes psykiske helse, som en miljøterapeut fra ruskollektiv 2 sa det:

Vi har vel kanskje noen ganger tenkt at her er det i grenseland, at de har for lite rus, på en måte. Og så er det veldig vanskelig å vite, hadde det blitt verre om de hadde vært ute en måned til? Så, men det vi ser, er jo at vi noen ganger får ungdommer med mye annet, altså, vi er en rusinstitusjon, så det er jo rus vi skal behandle, og så ser vi jo at det er alltid veldig mye annet man må behandle i tillegg. Vi får ungdommer som kanskje burde ha blitt plassert i en helseinstitusjon, for det er mye psykiatri, altså mye diagnoser som ikke er diagnostisert, men som viser seg etter hvert, på en måte. Og det har jo vi egentlig ikke rammene til å håndtere, eller vi er ikke et psykiatritilbud. Så det er nok oftere det at man ser at tilleggsproblematikken er større enn først antatt.

En foreløpig konklusjon er at svaret på hvor omfattende ungdommenes rusbruk er, varierer, samtidig som det er liten tvil om at ungdommene i ruskollektivene og i LBR-institusjonene ruser seg langt mer enn ungdom flest. Som en ansatt fra ruskollektiv 4 sa:

Tror ikke to omganger med å bli tatt for å ha røyket hasj kvalifiserer for å komme hit. De som er her nå, de har et relativt omfattende rusmisbruk før de kom, og da snakker vi nesten alt, de har prøvd det som er å prøve, nesten, fra kokain til amfetamin til metamfetamin til fleinsopp.

I tillegg kommer det at de har hatt langt større belastninger tidligere i livet enn ungdom flest. Samtidig dukker også her spørsmålet om forholdet mellom barnevern og psykiatri opp, for noen ungdommer, og det ser ut til å være utfordrende for hele kjeden av aktører i barnevernets ulike deler å avgjøre hva slags rustiltak som vil være best for akkurat dette barnet eller ungdommen. Hva ungdommene selv sier om sitt rusbruk, kommer vi tilbake til i kapittel 7. Her skal vi se nærmere på hvordan ruskollektivene arbeider med ungdommene for å engasjere dem i meningsfylte dagtilbud.

5.1.9 Dagtilbud og skole: tid og prosess

Når kollektivene legger vekt på at ungdommene skal ha et dagtilbud, innebærer dette et mål om at de skal bidra til at de unges praktiske, arbeidsrelaterte og skolerelaterte ferdigheter kan forbedres gjennom deltakelse i skole og/eller arbeidspraksis i bedrifter. Motivering av ungdom til skolegang eller andre aktiviteter som innebærer en eller annen form for aktivitet og læring i løpet av dagen, er et utfordrende arbeid for samtlige ruskollektiver og LBR-institusjoner. For mange av ungdommene er skolegang forbundet med tapserfaringer, og for en del skyldes avbrutt skolegang både at de har opplevd ulike former for traumer, og at noen har utviklet en identitet forbundet med rus. Dette kommer vi mer utførlig tilbake til i kapittel 7. Som vi viste i rapporten om enetiltak og alene-tiltak (Gundersen et al., 2023), kobles tiltakenes muligheter til å gi et annet dagtilbud til ungdommene enn skole, ofte til hvilke ferdigheter og interesser de ansatte har, utover sosialfaglig kompetanse. Også ved ruskollektivene understreker en del ledere og miljøterapeuter viktigheten av at ansatte har ulike egenskaper og ferdigheter, for eksempel er gode til å lage mat, snekre, kan mye om musikk, motor, elektronikk. En erfaren miljøterapeut som var kollektivleder ved ruskollektiv 1, sa dette:

Du ser han læreren som er den eneste som ikke er lærerutdannet på skolen, og som står med motorsag og lager kubbestol sammen med den eneste eleven som riktignok nekter å gå på skolen, men han kan godt være med han [læreren] og gjøre noe med motorsag. Og ta motorsagkurs. Men skole skal han ikke på.

Diskusjonene om hva slags kompetanse de ansatte bør ha, handler altså blant annet om kollektivenes opptatthet av å få ungdommene i gang med noe, og

ansatte som har ulike håndverksutdanninger, kan være en verdifull ressurs for ungdom med rusutfordringer, som foreløpig ikke vil, eller kan, gå på vanlig skole. Her fortsatte slik:

Hvis våre ungdommer kommer fra utenforskap, og vår jobb er å få dem innenfor, så må vi jo finne noen arenaer som de kan komme innenfor. Og skolen er jo den normalen vi ville satsa på. Og vi har vår helt egen skole, så det mangler ikke på det tilbudet. Men skole er så belasta for disse barna. Det er så mange ting du må ordne opp i før du er i stand til å gå på skolen. Ikke bare for å lære, men for å gå der, å kunne sitte der og holde ut en skoledag. Det er så langt inni deres fremtid. Det voldsomme presset på skole. Fordi alle statistikker sier at de som går på skole, de klarer seg bedre. Men for mange er langt frem, vi må ta det i tur og orden.

Skolegang og dagtilbud representerer altså, som vi også skal se i neste kapittel om ungdommenes erfaringer, en vedvarende utfordring for barn og unge i ulike barnevernsinstitusjoner, ikke bare på ruskollektivene (se også Neumann & Hermansen, 2018; Gundersen et al., 2023). Slik mange ansatte ser det, handler arbeidet i denne sammenhengen om å skape trygghet, og deretter sakte, men sikkert arbeide med å motivere ungdommen til å få lyst til å lære noe. Mange av ungdommene i ruskollektivene og LBR-institusjonene har som nevnt avbrutte skoleløp og tapserfaringer forbundet med dette, og arbeidet med å motivere til skolegang og kompetanseutvikling fremstår som et langvarig arbeid som krever tålmodighet (Gundersen et al., 2023; Lorentzen, 2015). Dette setter også i spill spørsmål om helse og helsehjelp, som er tema for neste avsnitt.

5.1.10 Om helsehjelp

Ungdommene på ruskollektivene får tilsyn av lege og tannlege ved behov, og tidligere hadde flere av kollektivene også psykolog knyttet til seg. I perioden vi var i felt, var det flere kollektiver som hadde egen psykolog, men ifølge oppfølgingsintervju med en av kollektivlederene ved ruskollektiv 1 har de i inngåelse av ny kontrakt med staten ikke fått bevilget penger til å opprettholde avtalen med psykolog. Kontraktsavdelingens argument var at ungdommene skal benytte seg av det statlige helsevesenet. I et intervju med to miljøterapeuter ved ruskollektiv 2 om psykisk syke ungdommer svarte den ene miljøterapeuten slik:

Vi har disse siste årene fått ungdommer som er merkbart sykere enn hva vi er vant til, altså den psykiatriske biten er mer tydelig. Vi har alltid hatt det, vi har alltid hatt år der det er ungdommer som vi skjønnte at de var sånn på grensen til psykotiske hele veien, som vi måtte jobbe med på en annen måte. Men det er en endring. Altså, kommunelegen var her nettopp, også hen har et bilde av endringen med våre ungdommer de siste årene, da, og det er akkurat som om det er en endring i Norge med disse ungdommene som ingen helt vet hvor de skal plasseres, for de havner litt sånn midt imellom rus og psykiatri, og så plasseres de hos oss, og så er det vi som sitter igjen med problemet, da. Det som skjer, er jo at når de først har et vedtak hos oss i bunn, så får de

ikke den hjelpen de trenger andre steder. Sånn at vi får de ikke inn på BUP når de trenger det. Det er det som blir den store utfordringen, da, å få til et samarbeid litt sånn mellom ulike instanser.

Ruskollektivene opplever at Bufetat ivrer for at de skal inngå samarbeidsavtaler med BUP, men som to andre miljøterapeuter ved et annet kollektiv fortalte, er det ikke alltid lett å vite hva de skal inngå samarbeid om. I likhet med miljøterapeuten sitert over fortalte disse miljøterapeutene ved ruskollektiv 3 at de ikke får ungdommene inn i BUP når behovet oppleves som størst. De sa:

B: Vi har samarbeidsavtale med BUP både i [bynavn] og [annet bynavn].

A: De skal komme på besøk nå i oktober. Det er noe som Bufetat har ønsket seg lenge, at vi skal samarbeide med dem og etter hvert inngå samarbeidsavtale. Men det er fortsatt litt vanskelig å si eksakt hva det innebærer. For vi, vi har opplevd at hvis ungdommer ønsker seg frivillig, så er det ikke så vanskelig å få dem inn, men hvis de ikke ønsker det, og vi syns at de egentlig er ganske ute å kjøre, så – så har vi en opplevelse av at det nesten er umulig å få inn folk på psyk.

B: Vi opplever litt at de faller mellom alle stoler, egentlig. De som er for psykisk syke til at vi kan ivareta dem, er ikke syke nok til å bli ivaretatt av BUP, på en måte. Altså, hvem ivaretar dem, da?

B: Der er det på en måte et hull i hele apparatet, egentlig. Faktisk. Hvor de bare faller gjennom, egentlig, og ingen egentlig tar ansvar for dem, på en måte.

Flere av våre informanter deler erfaringen med at det til tross for at det er meningen at ruskollektivene skal kunne henvende seg til BUP, er vanskelig å utløse behandling fra BUP (se også Aamodt, 2019).

Dette gjelder imidlertid ikke alle. De ansatte ved ruskollektiv 1, som ikke lenger har anledning til å ha egen psykolog, fortalte at de har et godt samarbeid med BUP. En miljøterapeut svarte slik på vårt spørsmål om det er ruskollektivets ansvar å få ungdommene inn ved BUP, dersom det er nødvendig med psykologisk helsehjelp:

Ja. Nå har jo vi på en måte en egen psykolog som tar veldig mye av det her. Men så er det jo noen av ungdommene våre som kommer med en henvisning til BUP, og som ønsker det, og da legger vi jo til rette for det, selvfølgelig. Men vi har på en måte den kompetansen i vårt system. Og det som på en måte er positivt med det, er jo det at den psykologen kjenner målgruppen vår – og har jobbet med den målgruppen vi har, i så mange år. Og den kompetansen ... Nå skal jeg jo ikke si at den kompetansen har vi ikke bruk for. Det blir helt feil å si, for BUP har jo veldig god kompetanse. Men de kjenner kanskje ikke den målgruppen like godt. Ja. Men er det problematikk som vi tenker, ungdommen tenker, barnevernstjenesten tenker, psykologen tenker, som trenger en

utredning hos en nevropsykolog ... Eller som trenger UPH eller sånne ting, så legger vi jo selvfølgelig til rette for det, da. Og det samme med BUP også. Hvis en ungdom kommer hit og har veldig god erfaring med å gå på BUP og ønsker å fortsette med det, så selvfølgelig. Da samarbeider vi jo godt med dem, da.

Ruskollektivene ser med andre ord ut til å ha litt ulike erfaringer med samarbeidet med BUP, og dette handler antakelig både om ungdommenes egne behov og ønsker og om organiseringen av samarbeidet med BUP og andre tjenester i de ulike regionene. Vi kan ikke ut fra vårt datagrunnlag trekke noen konklusjoner om hva ulikhetene i erfaringene med BUP skyldes.

5.1.11 Om kontakt med barnevernstjenesten og Bufetat under oppholdet og i planleggingen av den videre veien ut av institusjonen

Veiene ut fra kollektivene er forskjellige for ungdommene, det varierer alt etter hvor gamle de er, plasseringsbegrunnelse, om de har en fungerende familie eller nettverk de kan flytte tilbake til, om de selv ønsker å flytte hjem, bo på hybel eller bli værende på kollektivet. Barnevernet har hovedansvaret for å følge opp ungdommene, og sammen med institusjonene må de gå i dialog med ungdommene om utfasing fra institusjonen. Vanligvis starter denne prosessen tre måneder før vedtaket går ut.

Ifølge de ansatte og lederne på kollektivene er det noe varierende hvor godt samarbeidet med barnevernet fungerer. I noen tilfeller var barnevernet involvert under hele ungdommens opphold på institusjonen, mens i andre tilfeller kom de først på banen mot slutten av oppholdet. I samtaler med miljøpersonalet trekker de frem erfaringer der samarbeidet fungerer dårlig, men den generelle opplevelsen er slik denne miljøterapeuten sier: «I de aller aller fleste sakene har vi jo et godt samarbeid på. Både i forhold til Bufetat og barnevernstjenesten».

Faktorer som kan påvirke samarbeidet, er hvilke erfaringer barnevernstjenesten har med kollektivet fra tidligere, kommuneøkonomi og ungdommen selv. En miljøterapeut ved ruskollektiv 2 sa følgende om kontakten med barnevernstjenesten og kontakt under oppholdet:

A: altså det er mye greier, men stort sett så opplever jeg det ganske greit. Stort sett så, altså, så lenge vi har liksom bakgrunn for det vi tenker, og den typen ting, og vi har samme forståelse av ungdommen og verktøyene vi bruker, så er det veldig bra. []

I: Men hvor ofte er – har dere kontakt med ...

A: Det varierer også. Altså, det er, det, en ungdom det er mye med, hvis det er mye rusing, mye rømning på en måte, så har vi jo mer. Det er nok mer kontakt når det går dårlig, og mindre kontakt når det går bra, sånn egentlig.

I: Men dere har kontakt når dere – i utskrivningsfasen eller den fasen når de skal ut?

A: Ja ja, da må vi jo det. Det er på en måte litt vesentlig der. Det er jo, noen ganger så må de jo vurdere om de skal fremme en ny tvangssak hos oss eller andre, og andre ganger så må de jo hjelpe til med å skaffe leilighet og noen ganger må de hjelpe med at de skal flytte hjem til foreldrene og det er litt sånne ting. Så de må uansett være i bildet. Hvert fall hvis de skal ut [ungdommen skal ikke lenger bo der], så må de [barnevernet] være inne i bildet.

Ansvarsgruppemøter er et viktig forum for samarbeidet mellom kollektivene, barnevernstjenesten, Bufetat, foreldre, ungdommen og eventuelle andre, og hovedinntrykket er at disse møtene foregår relativt hyppig. På spørsmål til en miljøterapeut ved ruskollektiv 1 om hvem som vanligvis er med på disse møtene, svarte vedkommende:

A: Ja, altså, i utgangspunktet så er det jo ungdommen selv, og så er det en fra oss, av og til to, gjerne den som har hatt mest kontakt med ungdommen siste tiden. Eh, og så er det barnevernstjenesten, og så er Bufetat med. Noen ganger er det Bufetat sitt møte, noen ganger er det barnevernstjenestens møte. Og Bufetat er jo med hver gang de kaller inn, da. Det er litt sjeldnere, hver andre–tredje måned, men det har vært mye i det siste, spesielt fordi vi har hatt ungdommer som har stått i prosessen bli / ikke bli. De ungdommene som har vært her siste året, har enten bestemt seg for å bli videre, sånn som [navn], eller har vurdert det veldig sterkt. Og da er det veldig naturlig at Bufetat også er med i de vurderingene. Og av og til er eksterne med, sånn som oppfølgingstjenesten i [navn på kommune] har vært med, støttekontakt har vært med. Ja, og foreldre, selvfølgelig. Foreldre er også med i ansvarsgruppene.

På spørsmål om foreldrene alltid er med på møtene, går det frem at dette varierer noe, den ansatte utdypet:

A: Nei, eh, det varierer jo veldig igjen. Ja, og noen tenker vi ikke er hensiktsmessig at de skal være med heller. Så det – det er en sånn vurdering som blir gjort sammen med ungdommen og barnevernstjenesten. Men foreldre som ja, vi tenker er hensiktsmessige for ungdommene, de er veldig ofte – det er sjelden de ikke er med. De er ofte med når det er hensiktsmessig. Og så er det noen som enten, ja, fungerer så dårlig, skulle jeg til å si, eller er så konfliktfylt med ungdommen.

5.1.12 Foreldrekontakt

Ved alle kollektivene er de opptatt av å ha kontakt med foreldrene, og de tilpasser kontakt og oppfølging alt etter relasjonen mellom ungdom og foreldre

og etter foreldrenes fungering. I et intervju med to terapeuter ved ruskollektiv 1 sa de dette om kontakten med familien:

C: De aller fleste skal på en måte ha en eller annen form for kontakt med sin familie etterpå. Veldig få av våre flytter jo hjem igjen til sin opprinnelsesfamilie. Eh, noen gjør det, men veldig få. De aller fleste ønsker ikke det.

C: Vi tilbyr jo familiesamtaler og vi har – altså, vi har jo tilbud om familieråd og alle disse tingene. Vi opplever vel at det er veldig få av våre familier som – som ... åpent tar imot de tilbudene som er, så en må jobbe ganske mye med de for å komme dertil da. Men vi har familiesamtaler i ulike konstellasjoner, altså mor for seg, far for seg, nye samboere og så litt søsken inni der. Og så ungdommen for seg, og så kanskje sammen i slutten av behandlingsopplegget, da er de kanskje klar for. Så det krever mye motivasjon for å få de der, men da når vi får de der, så er det ofte veldig veldig bra, altså.

A: Det viktigste for oss er jo at foreldrene støtter plasseringen, på en måte. At de tenker at barna deres er på et trygt og bra sted. Men bare for å få til det samarbeidet så kreves det ganske mye av oss. Bare den biten, det krever jo at vi kom – at vi har ganske god kommunikasjon, at vi forteller hva som skjer med barna, at vi tar hånd om de voksne ut ifra at det er det vi skal få til. Men det er – det krever nesten nok av oss.

C: Det er klart, det er stor overgang for de foreldrene å plassere. Altså, for noen foreldre er det jo kjempestor overgang å plassere de vekk – så langt vekk fysisk. Og for andre er det jo bare én av ti plasseringer, sånn som de – og noen vil egentlig bare ikke ha noe med ungdommen å gjøre nå. Så det er stort spenn.

Det å reise på besøk hjem til foreldrene er en del av behandlingsopplegget, en miljøterapeut fra kollektiv 2 beskrev denne prosessen slik:

I: Hva slags muligheter har de for å reise hjem? Mens de er hos dere?

A: De har vanlig hjemreise sånn som når du har vært her en tid og har fått landa litt, så har du jo, i utgangspunktet så reiser de på hjemreise en gang i måneden. Og det fortsetter de med når de ... når de er frivillig.

I: Ja, nettopp. Og de som er på tvang også?

A: Ja. De aller fleste gjør det. Ja. Også til de – for de som da ikke har gode relasjoner til foreldre, så leter vi etter andre relasjoner som kan være mer hensiktsmessige å reise til. Og har de ingen, så drar vi gjerne på sånn, det vi kaller for alternativ hjemreise, da reiser vi med ungdommen på tur.

Våre data indikerer derfor at kollektivene er opptatt av at ungdommene skal ha kontakt med familie og/eller nettverk, både gjennom deltakelse i ansvarsgrupper og gjennom å tilby familie familieråd og lignende.

5.1.13 Ettervernstilbudet til kollektivene

Tidligere hadde to av kollektivene en type «tobasesystem» i ettervernet. Ved et av kollektivene hadde de en ordning med familiehjem, der ungdommene, basert på en individuell vurdering og etter ungdommenes ønske, kunne bo ett år før de fikk prøve seg på hybeltraining alene. Familiehjemmene fikk tett oppfølging av institusjonen, og ungdommene var på institusjonen i helgene. Når ungdommene flyttet på hybel, fikk de oppfølging av institusjonen og kunne komme på besøk i helgene og ellers etter behov. Ved et av de andre kollektivene hadde de et hus i en større by der ungdommene kunne bo en periode før de flyttet på hybel, også her med tett oppfølging og mulighet for å komme på besøk. En ansatt i etterverntiltaket sa det slik:

Ungdommen søker om å få flytte over, og så er det jo medleverne og ledelsen på kollektivet som tar en avgjørelse på om det er en ungdom som vi tenker at er klar til å flytte til [etterverntiltaket i byen]. Og så får jeg søknaden hit og kaller dem inn på typ intervju for å høre litt mer om hvor er du, hva tenker du. Ofte så er det jo ungdommer jeg kjenner litt til, for jeg er litt på kollektivet, vi har møttes og snakket litt underveis, da. Så har vi det intervjuet, og så diskuterer vi her sammen hva vi tror, hva vi tenker sammen med kollektivet, og så får de en flyttedato. Og så er selvfølgelig ansvarsgruppa inne, altså Bufetat og barnevern må jo være med på at dette er en god plan for videre behandling. Så det er kort forklart prosessen.

Da vi gjennomførte vår studie, var både ordningen med familiehjem og «huset i byen» avvirket. Ungdommene som bodde på kollektivet og ikke ønsket eller hadde et tilbud om å bo med familien, kunne få bo videre på kollektivet eller på hybel i regi av kollektivet, dersom de ønsket det, og dersom kommunen og Bufetat var villige til å finansiere det. Noen av ungdommene flytter hjem til familie eller til hybel i hjemkommunen.

5.3 Oppsummering

- De ansatte forteller at det er krevende, men også givende, å arbeide med ungdom som bruker rus. De ansatte fremstår som dedikerte og faglig sterkt engasjerte i ungdommen.
- De ansatte bruker mye tid på dokumentasjon, noe som stjeler tid fra det miljøterapeutiske arbeidet.
- Samarbeidet med BUP oppleves av noen ruskollektiver som tilfredsstillende og av andre ruskollektiver som krevende.
- Det er to hovedutfordringer i arbeidet med ungdom som bruker rus, slik de ansatte ser det.
 1. Det første er at mange ungdommer som bruker rus, selv ikke synes de har noe rusproblem. Mange har ikke noe ønske om å slutte å ruse seg.
 2. Det andre er at tiden kollektivene har til rådighet for å engasjere ungdommene i et endringsarbeid, har blitt redusert de siste årene.

- **Ad. punkt 1.** Mange ansatte ved ruskollektivene opplever at de har mistet verktøyene de trenger for å bidra til at ungdommene engasjerer seg i sitt eget endringsarbeid, for å nå formålet om rusfrihet og å skape et bærekraftig liv for seg selv.
- Med verktøy menes blant annet bruk av motivasjonsturer som miljø-terapeutisk begrunnede grensesettingstiltak i forbindelse med blant annet bruk av rus og rømning. Etter kritikken fra Sivilombudets forebyggingsenhet av motivasjonsturer, husarrest (sykemelding) og rutinemessig bruk av tvang i 2017 og 2018, og med tolkningsuttalelsen fra Bufdir i 2019, satte mange av de ansatte ord på en opplevelse av maktesløshet når det ble et krav at blant annet motivasjonsturer måtte være frivillige.
- **Ad. punkt 2.** Reduksjonen i oppholdstiden skyldes blant annet at de fleste ungdommene som plasseres i ruskollektivene, er plassert på tvang. Saker om atferdstiltak uten barnets samtykke behandles i nemnda og besluttes ett år av gangen, maksimalt to år. Dersom ungdommene plasseres på akuttinstitusjon før de blir plassert i ruskollektiv, vil kollektivene ha under et år på å tilrettelegge for endring. Dette opplever mange ansatte at er for kort tid for å kunne bidra til å igangsette et endringsarbeid.
- Den tidligere ettervernsordningen med familiehjem og oppfølging på hybel var avvirket da vi gjennomførte vår studie. Som en del av sitt ettervernsarbeid bruker ansatte mye tid på å følge opp og snakke med unge voksne som har bodd i kollektivet tidligere.

Kapittel 6 Ledere og ansatte i LBR-institusjonene

I dette kapitlet er det empiriske grunnlaget for analysene intervjuene med ledere og ansatte i institusjonene med læringsbasert rusbehandling (LBR). Seks ledere (fagansvarlige ledere og institusjonsledere) og syv ansatte utgjør grunnlaget for denne analysen. I kapitlet første del omhandler de organisatoriske sidene ved arbeide i LBR-institusjonene. Mer konkret presenteres metoden og erfaringer med denne, prosessen før ungdommene flytter til institusjonene, hvor det arbeides med familie og nettverk og erfaringer med turnus, dokumentasjonskrav og bruk av tvang i behandlingen. I Kapitlets andre del kommer vi nærer inn på hvordan institusjonene jobber med ungdommene i det daglige og når de skal avslutte oppholdet. Under denne delen presenteres også ansatte og lederes erfaringer med samarbeidet med andre instanser og ungdommenes familie.

6.1 Læringsbasert rusbehandling – behandlingsmetoden og arbeidsbetingelser

Læringsbasert rusbehandling (LBR) handler om å identifisere triggere for rusbruk, gi verktøy for å unngå rusbruk og belønne rusfrihet. LBR kan defineres som en atferdsanalytisk tilnærming og karakteriseres ved (1) konkret avgrenset og definert målatferd, (2) tilrettelegging av individuelle, positive konsekvenser av rusfrihet, (3) trening i å takle situasjoner som trigger rusmiddelbruk, og (4) utarbeiding og bruk av en spesifikk atferdsavtale (Holth, 2008). LBR bygger på en metode som er målrettet og resultatorientert og kan deles inn i tre elementer:

1. Ungdommene får poeng for rusfrihet. Disse poengene kan brukes til «kjøp» av goder og tjenester.
2. Ungdommene får et umiddelbart og på forhånd definert gode hver gang han/hun avgir en negativ rusprøve.
3. Ungdommene avgir hyppige urinprøver gjennom hele oppholdet.

En av lederne i LBR-institusjonene utdypet LBR-metoden på følgende måte:

Man identifiserer triggere som fører til rusbruk, og – og gir verktøy for å håndtere det og belønner. Vi har jo et nivåsystem som belønner rusfri atferd. Det lages belønningsmeny og sånt, og ungdommen kan oppnå forskjellige goder og ting ut ifra poeng som de samler gjennom LBR-systemet.

Gjennom hele behandlingsperioden kartlegges bruk av rusmidler. Både kartlegging og behandlingsplan bør involvere ungdom, institusjonspersonale og

foreldre/foresatte. Under den tiden ungdommene er i behandling, benyttes funksjonsanalysen (FAK) for å identifisere foranledninger og konsekvenser av rusmisbruket. Målet med analysen er at ungdommene skal ha kjennskap til eget rusmønster og mønster knyttet til rusfrihet. Institusjonene benytter også familieterapeutiske metoder og kognitiv atferdsterapi. Til forskjell fra rusbehandling som gis i kollektivene, som er gruppebasert, retter LBR som behandlingsmetode seg mot den enkelte ungdom. En av lederne beskrev forskjellene mellom institusjonene slik:

Det er vel kanskje mest behandlingsmetoden, da. Mer sånn kollektivistisk tenkning, da, i disse gamle ruskollektivene, der behandles ungdommene i gruppe i større grad. Man behandles jo i et fellesskap, men her hos oss er det helt individuell behandling. Vi har ingen sånn gruppebehandling og fellesmøter. Vi har fellesmøter ukentlig med ungdommen på huset, men det handler ikke om behandling, det handler kun om trivsel på avdelingen. Ja, et husmøte.

LBR innebærer altså en mer *individorientert* behandlingsmetode der den relasjonen som er viktigst, er den mellom hovedkontakten(e) og den enkelte ungdom, samtidig som ungdommene har fortløpende samtaler med dem som til enhver tid er på jobb. En av lederne beskrev kontakten mellom ungdommen og ansatte på følgende måte:

Da har hver ungdom her to hovedkontakter som de har ukentlige behandlingsmøter med. I tillegg så har man jo én-til-én-samtaler ved analysearbeid, men da er det jo ikke sånn at man, da er jo den som er på jobb, som håndterer det, ikke nødvendigvis hovedkontakten.

Ifølge lederen håndteres altså den individuelle oppfølgingen av ungdommene av ulike personer. Nivåsystemet brukes for å oppnå målet om at ungdommene skal bli rusfrie. En av lederne utdypet nivåene i behandlingsopplegget for å nå dette målet på følgende måte:

Vi har – altså, det er fire nivå som ungdommen skal jobbe seg opp i. Og det – å kunne komme opp i nivå handler om rusfrihet. Og da tar vi veldig hyppig urinprøver. Det er den måten vi kan dokumentere det på. Og i denne her behandlingsmodellen så har vi jo ukentlige behandlingsmøter hvor vi snakker om hva som har skjedd siste tiden. Vi tar analyser sammen med ungdommen, og hvis en ungdom har ruset seg, så setter vi oss ned og snakker om hva som førte til det. Hva var det som skjedde i forkant, underveis, hva kan du gjøre annerledes en annen gang. Lager rusmestringsplan, hvilke strategier kan du bruke for å håndtere en sånn situasjon neste gang. Så det er sånn faste ukentlige behandlingsmøter vi har med ungdommen. Og så går vi gjennom disse behandlingsplanene og spør om de har noen innspill. Har de noen tanker? Planene skal vi også evaluere en gang i uka. De må samtykke på et vis til det der med behandling, og vi må være helt sikre på at de har skjønnet nivåsystemet. Hva de kan vinne på det. Og da får de poeng for rusfrihet, så de kan spare nettopp penger inn på et budsjett. Og det er stigende

nivåer. Så får de ukepenger og knyttet til nivå. De får mer og mer ukepenger jo høyere opp de kommer i nivå. Så ungdommene blir belønnet for rusfrihet, og så taper de belønninger hvis de ruser seg. Og da må de rykke litt tilbake og begynne lite grann på nytt igjen. Ikke helt tilbake da, men de må tilbake, så må de jobbe seg opp igjen.

Det å jobbe seg opp igjen betyr at de ansatte må finne belønningssystemer som kan motivere ungdommene til å arbeide med seg selv på måter som kan redusere rusingen. En av de ansatte utdypet:

Vi prøver å finne hva det er som kan motivere og være belønnende for akkurat denne ungdommen her, og så jobber vi med det i en sånn belønningsplan eller meny, og så passer vi på at de får belønningene. Det er jo litt – vi feirer opprykk for eksempel: «Oioioi, opp i nivå 2, i dag må vi ha en god middag eller ut og gjøre noe.» Så det vi har veldig fokus på det der: mestring og at de håndterer rusfrihet.

Ifølge denne ansatte knyttes ungdommenes mestringserfaringer til opprykk i nivå på grunn av at de har klart å være rusfrie, det vil si at de har avlagt negative rustester. Rustestene gjøres ved hjelp av urintesting.

6.1.1 Urintesting

Urintesting er den kontrollmekanismen som avgjør hvorvidt ungdommene kan få belønning, eller motsatt at de går ned i nivå, og det er en sentral del av metoden som skal motivere ungdom til å avstå fra rus. Ifølge lederne forutsetter metoden hyppige urinprøver fordi en slik kontroll anses som en viktig motiverende faktor.

A: Det er jo egentlig, det er jo den ytre, at man trenger ytre motivasjon.

I: Å ja, for du tenker at ...?

A: For å kunne det som er urinprøvetakingen i metoden. Ikke sant, den brukes jo som en del av behandlingsmetoden.

Urintesting gjøres ofte og uten planlegging. Ungdommene vet ikke når de blir bedt om å teste seg. Urintesting gjøres av miljøpersonalet etter prinsippet om minst mulig inngripen.

I noen tilfeller har institusjonene erfart at ungdommene nekter eller er veldig negative til urintesting, og da må institusjonen tilpasse og justere testingen. En av de ansatte fortalte om justeringene som gjøres, på følgende måte:

Vi har hatt noen som har vært veldig negative til urinprøver, og som vi er nødt til å tilpasse oss særlig, da. Okay, da er det to av personalet som skal få lov til å ta urinprøver på den ungdommen. Så må vi passe på, fordi det gjør jo at ungdommen kan planlegge og manipulere når de tar rus. De vet jo når personalet jobber. Da kan de planlegge å ruse seg på noe som kanskje har

gått ut av kroppen til det personalet kommer på jobb igjen. Men for å få de med i behandlingen, da, så må vi noen ganger lempe litt og tilpasse den enkelte.

Ifølge den ansatte er slike unntak noe som i liten grad forekommer i den daglige praktiseringen av LBR-metoden. For at ungdommene skal få et grunnlag for å vurdere om LBR-institusjonen er riktig tiltak for dem, så skal de, ifølge ansatte, informeres av barnevernstjenesten om at urinprøver er en sentral del av rutine og kontrollen i institusjonen. Ungdommene skal også bli informert om at hvis de nekter å ta urinprøve, så blir urinprøven betraktet som positiv. En av de behandlingsansvarlige utdypet på følgende måte:

Ungdommene vet hva som er opplegget, og at urinprøver er essensielt. Og vi sier alltid til barnevernstjenesten at hvis dere tenker at ungdommen er fullstendig motstander av dette, så er ikke vi den riktige plassen.

Som det går frem, bør ungdommene være informert om metodene som brukes på LBR-institusjonene, samtidig som institusjonen må gjøre et arbeid når ungdommene har kommet. I neste avsnitt beskrives arbeidet som gjøres før innflytting, og inntaksarbeidet som gjøres med ungdommene når de har ankommet institusjonen.

6.1.2 Inntaksprosessen

For å kunne gi et godt tilbud til ungdommene beskrev lederne hvordan arbeidet foregår i forkant av at ungdommene flytter inn, som den ene lederen sa:

Da skal vi gjennomføre i forhold til nye standardiserte forløp, så skal vi gjennomføre en inntaks- og forsvarlighetsvurdering. Og da går man jo gjennom – da ligger det gjerne en del dokumenter i saken, og så kan det være eh ... at man kontakter kommunene, hvis det er noe som er uklart, det kan være man tilstreber allerede da å kanskje ha samtale med både barn og foreldre, men det er jo kort frist, det er bare en ukes frist, altså fem virkedager. Det er ganske kort frist for å gjøre det.

Kartleggingen som LBR-institusjonene utfører, er avhengig av at det finnes informasjon om ungdommene fra tidligere kartlegginger. I vurderingen av inntak til LBR-institusjoner opplever lederne flere utfordringer, blant annet at det kan foreligge lite informasjon om ungdommen. Dersom ungdommen har vært på akuttinstitusjon, innhentes det informasjon derfra for å undersøke om LBR kan være et egnet tiltak, som en leder fortalte:

Vi må innhente informasjon fra akuttinstitusjon der barnet er. Det er da vi gir en på en måte en tilbakemelding, når det gjelder inntaks- og forsvarlighetsvurdering, hvor man også både beskriver hva vi kan tilby, men også hvilke utfordringer man kan se, og hvilke tiltak vi skal sette for å redusere risiko, da.

Dersom ungdommen har vært i kontakt med barnevernet tidligere, vil Bufetat gjerne sitte på en del informasjon som de kan anvende i vurderingen. En annen

utfordring som lederne trekker frem ved inntak og vurdering, er tiltaksplanene som oversendes fra andre instanser. Deres erfaringer er at tiltaksplanene noen ganger kan være av så dårlig kvalitet at de i enkelte tilfeller har valgt å melde det videre til statsforvalter. Som lederen sa:

Tiltaksplan og sånt har tidvis vært av så dårlig kvalitet at vi har meldt det videre til statsforvalter. Vi har for eksempel fått tiltaksplaner for 15-åringer som har tatt overdose av heroin, og hvor det står i tiltaksplanen: «Spis masse is og sov.»

I slike tilfeller velger lederne å vektlegge egne behandlingsplaner som hovedoppgave på tross av at oppdraget er fra kommunen.

Vi er fullt bevisst at dette er vårt oppdrag fra kommunen. Samtidig så ser vi at kvaliteten i tiltaksplanen er så variabel at vi kan ikke behandle det som hovedoppgaven vårt, på en måte.

Det som går frem av intervjuene, er altså at LBR-institusjonene, i likhet med ruskollektivene, ønsker å gjøre et grundig forarbeid før ungdom kommer til institusjonen. Dette arbeidet kan vanskeligjøres dersom det mangler informasjon. Det innhentes derfor ytterligere informasjon fra tidligere plasseringssteder dersom dette foreligger. Institusjonene forsøker å få til et møte med ungdom og foreldre i forkant av plasseringen, noe som kan være vanskelig på grunn av tidsfristene. Dersom det er mulig, inviteres ungdommene på besøk, gjerne flere ganger, før de eventuelt bestemmer seg for at LBR er den riktige behandlingen for dem. Dette er for å trygge ungdommene, men også fordi det kan være en overgang å flytte fra en annen institusjon, som akutt- eller omsorgsinstitusjoner, som denne lederen sa:

Så vi tilstreber og tilrettelegger så godt vi overhodet mulig kan, bare at de på en måte skal føle seg trygge på de de møter, men også at det ikke er like skummelt som de først kanskje trodde, da.

Dersom det vurderes at LBR-institusjon er et riktig tiltak for ungdommen, fortsetter prosessen med å informere ungdommene om hva deres metode går ut på, slik denne lederen beskrev:

Vi bruker mye tid i starten sammen med ungdommen på innføring i – det er en ganske avansert behandlingsmodell, så vi bruker selvfølgelig ganske mye tid på å sette ungdommen inn i dette og for at de skal forstå, det kan være litt overveldende for mange av dem. Vi må ta det litt sånn stykkevis og delt. Selvfølgelig bruker vi mye tid på å forklare ungdommene inngående rundt deres rettigheter, siden det er tvang involvert. Vi informerer dem om hva type tvang vi har anledning til å iverksette, og deres klageadgang på det.

Oppsummert uttrykker lederne at dersom kvaliteten på den informasjonen de får fra andre instanser når ungdom søkes inn på LBR-institusjonen, er mangelfull, kan dette forsinke og vanskeligjøre inntaksprosessen. Tidspress kan også

forhindre at de får snakket med ungdommen og foreldre før plassering. Fordi LBR er en metode som innebærer tvang, er det også viktig å få formidlet dette til ungdommene slik at de kan ha en forståelse av hva det å bo på en slik institusjon krever av dem. Som vi skal se i kapittel 7, er det ikke sikkert alle ungdommer forstår hva disse kravene innebærer, når de tar avgjørelsen om å bo i en LBR-institusjon.

6.1.3 Arbeidet med nettverk og familie

Styrken i læringsbasert rusbehandling er ifølge informantene at man jobber multisystemisk, og at denne tilnærmingen også utgjør suksessfaktoren for behandlingsmetoden. En av lederne uttrykte dette på følgende måte:

Det er jo det som er hoved – tenker jeg, suksessfaktoren. Vi har også stort fokus på nettverk og familie, samtidig som vi vet at de barna som kommer til oss, ikke alltid har en fungerende familiebase, eller familiebase i det hele tatt, så vi har ikke det som et eksklusjonskriterier.

Metoden ekskluderer ikke unge som ikke har en fungerende familiebase, men det betyr at man også må jobbe multisystemisk med andre tilnærminger, som ikke nødvendigvis innebærer familiebasen. Da etablerer man en struktur rundt den unge, før arbeidet med LBR-metoden iverksettes, men foreldrene blir også vektlagt for barn og unge som ikke bor sammen med foreldrene sine. En av lederne utdypet:

Vi bestemte oss, tror jeg, i 2013 eller noe på at nå er det ikke lenger lov å si om foreldre kan bidra med noe, men hva og hvordan kan foreldre være en ressurs for barnet. Og så er det da å identifisere hvilke på en måte ressurser finnes i familien, og så er det noen som øver rett og slett bare på å spise middag. At – at ikke foreldre bryter ned, men heller bygger opp. Jobber mye med konflikter mellom foreldre. Ikke sant, det med at de må kunne klare å samarbeide rundt barnet sitt, selv om kanskje de ikke har omsorgen for det.

Trygghet i institusjonen er også et viktig element i tilnærmingen. Bevisstgjøring om at det er unge under 18 år som ofte flyttes ut av hjemmet og inn i rusbehandlingsinstitusjonen, blir vektlagt i institusjonen, men det betyr ikke at institusjonen skal fremstå som et hjem. Lederen sitert over fortalte at de har vært i stadige diskusjoner med Sivilombudets forebyggingsenhet som vil at de skal være et hjem, noe hen argumenterte imot:

A: [...] de ville at man skal si at vi er et hjem. Og hvor vi tenker det er ikke et hjem vi skal være.

I: Men hvorfor – hvorfor skal dere ikke være et hjem?

A: Fordi vi er en behandlingsinstitusjon. De skal være her i kort tid, de skal ikke bygge opp noe her. Det skal være et sted det er ålreit å være når du er der, men vi er brobyggerne til det normale livet. Å leve på en institusjon hvor

det tas urinprøver av deg og du kroppsvisiteres og viser frem en naken kropp. Nei, det er ikke normaliteten for en tenåring.

Sitatet viser til hvordan institusjonen forstås, og at behandlingsmetoden ikke representerer normalitet for de unge som bor i institusjonen. Lederen er tydelig på, og i motsetning til det vi så i avsnittene om ruskollektivene, at institusjonen ikke representerer et hjem, og at institusjonen skiller seg fra det normale livet til ungdommer ute i samfunnet.

Lederne var også opptatt av å få frem at institusjonen har regelmessige møter med samarbeidspartnerne rundt den enkelte unge. Ved den ene LBR-institusjonen forteller leder at de har innført en rutine om at behandlingsmøtene med samarbeidspartene rundt den unge skal foregå hver 14. dag. Her møter foreldre, barnevernstjenesten og andre aktuelle tjenester som er rundt den unge. Samarbeidsmøtene beskrives som en viktig del av behandlingsopplegget rundt den enkelte, og som et viktig element i det å jobbe multisystemisk rundt ungdommene mens de er i LBR-behandling.

Noe av utfordringene i praktiseringen av LBR-modellen er ifølge en annen leder at behandlingsmodellen forutsetter at enkelte områder i den unges liv fungerer:

Det er jo klart at det er en modell som er bygget på – på en gammel poliklinisk behandlingsmodell, der det var snakk om motiverte voksne. Så er den jo tilpasset institusjon og tvang. Så vi vet jo at det for eksempel er en forutsetning at man er kognitivt normalt fungerende, da, for å kunne nyttiggjøre seg modellen, for vi ser at når vi har hatt inne ungdom som er svakt fungerende, så er vi nødt til å knekke ned på en måte behandlingsmodellen til et enklere nivå, da. For å få nyttiggjort seg. Og så er det jo andre suksessfaktorer som for eksempel familie og annet nettverk, da, som er viktig for at vi skal lykkes med det multisystemiske helhetlige tilnærmingen.

Forutsetningene som her tilskrives den enkelte ungdom, handler til dels om en stabil tilværelse med hensyn til kognitiv fungering, familie og sosiale nettverk. Når det gjelder foreldres involvering i behandlingen, så er det ikke en forutsetning, men det er ønskelig å trekke dem inn i behandlingen så langt det lar seg gjøre. Lederen over utdypet:

Det er jo ikke en forutsetning, men det er jo absolutt et ønske fra vår side og en beskyttelsesfaktor, da, som er viktig for oss å etablere, sant. Spesielt med de ungdommene som er litt yngre, og som skal tilbake til sine foreldre. Så er det jo klart at vi har mye å tjene på å styrke relasjonen mellom ungdommen og foreldrene og involvere dem så langt det lar seg gjøre, i behandlingen. Knytte de til belønningene, for eksempel. At de bidrar til belønningen, at de er med og tar litt eierskap til behandlingen som skjer.

Familien er med andre ord en ønskelig og aktiv faktor i rusbehandlingen, men denne relasjonen er avhengig av flere forhold som også handler om foreldrenes ressurser. En av lederne utdypet:

Eh, snittet er vel kanskje at de er litt ressursvake, men absolutt begge deler. Vi har alt ifra skipsmeglere til, ja, til rusmisbrukere. Og da ser vi jo selvfølgelig at de som kommer fra godt møblerte hjem, da, har jo et større sikkerhetsnett. Det er lettere å få de på plass igjen, der de skal være, for de har så mye ressurser rundt seg. Mens de andre som kommer gjerne fra en oppvekst med en del rus, så er det større mangler, da, og mindre sikkerhetsnett. Det er mindre å spille på, da klarer ikke vi å knytte nettverk og familie til behandlingen, og ja, da blir det dårligere resultater, rett og slett.

Familiebakgrunn har med andre ord en viktig funksjon i gjennomføringen av rusbehandling og ikke minst i overgangen fra behandling og ut i samfunnet igjen. Der hvor familiene defineres som ressurssterke, er denne overgangen lettere fordi de har flere ressurser å spille på, mens resultatet nærmest er motsatt i de tilfellene hvor ungdommene tilhører familier med svakere ressurser og nettverk.

6.1.4 Kravene til dokumentasjon

Den daglige praktiseringen av LBR-modellen innebærer mye dokumentasjon, som kommer i tillegg til kravene om standardisert forløp som på sin side innebærer nye styringsmåter og krav til kontroll, tilsyn og dokumentasjon. Dokumenteringskravene preger hverdagen i institusjonen, både for lederne og de ansatte. Hvordan det påvirker de ansattes hverdag, kommer vi tilbake til under. Når det gjelder standardisert forløp i LBR-institusjoner, uttrykte en av lederne styrkene og ulempene med dette på følgende måte:

Standardisert forløp er jo på en måte en sånn minstestandard for å sikre en sånn standardisering av alt ifra kartleggings-, innflyttings-, kartleggingsfase, hva som skal inngå i på en måte behandlingsfasen. Altså, hvilke møter man har med ungdom, foreldre, barnevernstjenester, og i hvilken frekvens. Alle disse tingene kommer nå i en egen arbeidsflyt i våre fagsystemer. Utfordringen – altså det som er fint med standardisert forløp, da, er at det er et godt verktøy for de institusjonene som ikke har en systematisk tilnærming til behandlingen sin. For vår del, da, som har en ganske omfattende behandlingsmodell, så fungerer kanskje standardisert forløp mot sin hensikt. Det trekker oss kanskje nærmere minstestandarden.

I likhet med lederen over uttrykte også en av lederne i ruskollektivene at de allerede hadde etablert et system for arbeidsflyt, og at det ble forstyrret av de aktivitetene og den dokumentasjonen som skal gjøres i forbindelse med standardisert forløp. Ifølge disse lederne er ikke standardisert forløp et optimalt verktøy, da de har velutviklede fagsystemer å jobbe etter, og det å tilpasse seg

standardisert forløp kan resultere i at de trekkes nærmere minstestandard heller enn å øke kvaliteten.

De ansatte i LBR-institusjonene opplever altså, i likhet med de ansatte i ruskollektivene, at de omfattende kravene til dokumentasjon kan komme i veien for arbeidet med ungdommene. De øvrige ruskollektivene med mer etablering av langvarige relasjoner og hjemlighet, ser primært ut til å oppfatte dokumentasjon som en tidstyv fra det miljøterapeutiske arbeidet. Dette er imidlertid også en del av de LBR-institusjonsansattes bekymringer, som vi kommer tilbake til under.

6.1.5 Turnus: fra medlever til todelt turnus

I 2020/2021 endret begge LBR-institusjonene vaktordningen til de ansatte fra medlever til todelt turnus med noen langvakter (13 timer), noen helgevakter og med fast ansatte nattevakter. Medleverturnus innebar 1 ukes friperiode etter 3 eller 4 døgn på jobb. Todelt turnus ble beskrevet som en hybridløsning, fordi ansatte både ønsket lengre vakter for å få mer ro på jobb og lengre sammenhengende fri fra jobb.

Overgangen til todelt turnus hadde resultert i at begge institusjonene hadde skiftet ut store deler av ansattgruppen. Flere yngre og nyutdannede sosialarbeidere utgjorde i hovedsak staben av ansatte som vi intervjuet i begge institusjonene.

Ifølge lederne har endringene resultert i mer kontinuitet med tanke på å jobbe ut fra LBR-metodene samt at det har gjort det enklere å organisere felles veiledning og ukentlige oppfølgingsmøter med de ansatte. Ifølge lederne var dette nesten umulig tidligere på grunn av lengre friperioder som var en del av medleverturnus. Turnusendringen har slik sett gjort rutinene mer forutsigbare for ledelsen. På spørsmålet om hvorfor institusjonene gikk bort fra medleverturnus, utdypet en av lederne beslutningen på følgende måte:

Blant annet for å imøtekomme standardisert forløp med sånn standardisering av behandlingsforløpene, som skulle, ja, sikre en del hyppigere møtepunkt mellom de i personalgruppen og mellom terapeut og ungdom. Det var ett av argumentene. I tillegg så er jo medleverturnus litt sånn sårbart i forhold til fravær, da, så hvis man har fravær, så blir det så veldig lenge til man ser den ungdommen igjen, og da hvis du er veldig viktig for ungdommen, så kan det jo være tungt at hovedkontakten din er borte plutselig i to uker eller tre uker.

Ifølge denne lederen er det altså de miljøterapeutiske relasjonene til ungdommene og behovet for hyppige møter for å imøtekomme standardiseringen av behandlingsforløpene som er hovedgrunnen til omlegging av turnusordningen. Fra et lederperspektiv er fordelene med todelt turnus også at det gir bedre muligheter til å sette sammen et mer balansert team av ansatte, med noen som ivaretar det relasjonelle og andre regler og struktur, som denne lederen sa:

Det som er fint, er at man får blandet personalgruppen mer – altså, man jobber på tvers. Før var det jo team, da, to stykk – to–tre stykk som gikk sammen, og det ble store individuelle forskjeller. Noen av disse teamene utpekte seg som veldig sånn strenge og god på struktur, andre var bedre på relasjon, men klarte ikke strukturen, nå er disse forskjellene mer utjevnet. De jobber sammen med alle. Det tenker jeg er en styrke. Og hyppige møtepunkt, da. Jeg syns jo det også er fint, altså, nå har jeg jo sånt møtepunkt med alle de ansatte hver uke hvor jeg kan drive litt opplæring og holde alle oppdatert på det som rører seg. Det er jo klart at er mye lettere å gjøre i dag enn med den gamle turnusen.

Lederne fremhevet slik sett at fordelene med turnusordningen var at de kunne ha tettere oppfølging av de ansatte, og at de selv fikk større kontroll med ansattgruppens sammensetning. Til forskjell fra det lederne fremhevet som fordelene med den nye turnusordningen, at det ble lettere med informasjonsoverføring, mener noen av de ansatte at risikoen er større for at informasjon glipper med den nye turnusen, sammenlignet med medleverturnus. En av de ansatte utdypet:

Sannsynlighet for at informasjonen kan glippe, da, fra liksom dagvakt til en kveldsvakt, og så kan det skape misforståelser. Det krever at vi kommuniserer veldig godt, da, sånn i løpet vaktskiftet. Og at den overlappen er så grundig som overhodet mulig, sånn at vi gir det samme på dagen som på kvelden, da.

På spørsmål til en av lederne om det hadde vært noen fordeler med medleverturnus, vektla hen forutsigbarhet i relasjonen til ungdommene:

Eh, det var mange fordeler med medleverturnus også, mer forutsigbart for ungdommen og et annet tempo. Lavere arbeidsbelastning jevnt over for terapeutene. Det er et jag i dag, nå er det er tidlig vakt, seinvakt og vaktskifte tre ganger i døgnet.

Også i intervjuene med ansatte som hadde erfaring med medleverturnus, ble relasjonsarbeidet med ungdommene løftet frem som en mulig ulempe med kortere turnus. En av de ansatte uttrykte blant annet at det å være flere dager på jobb gjorde det lettere å skvære opp og reetablere en god relasjon til ungdommene, i tråd med det ansatte i ruskollektivene fremhevet som viktig, hen sa det slik:

Jeg synes medlever var egentlig veldig ålreit, for mange ungdommer så har det vært veldig mange brudd i kontakten, blant annet. Så det at man går flere døgn, da, så får man, hvis det oppstår noe, så rekker man å ordne opp og etablere en god relasjon. Ta med på aktiviteter. Det er alltid det at man må være tilbake igjen til vaktskiftet.

Kortere vakter synes fra denne ansattes side også å oppleves som utfordrende fordi aktiviteter sammen med ungdommene må avbrytes på grunn av vaktskiftet på kveldstid.

Sitatene er hentet fra ansatte som enten har valgt å fortsette etter endringene i vaktordningene, eller som har søkt seg til LBR-institusjonene, på grunn av todelt turnusordning. De som fortsatte etter omlegging av turnus, begrunnet dette med at de ønsket vakter som gjorde det mulig å gå hjem etter arbeidstid, og behovet for å ha fri mellom vaktene. Sitatene viser samtidig at erfaringene med medlevertturnus ikke nødvendigvis er ensidig negative, dette gjaldt særlig det miljøterapeutiske arbeidet med ungdommene. Sammenligner vi erfaringene til de ansatte i LBR-institusjonene med erfaringene til de ansatte i ruskollektivene, ser vi med andre ord at det kan anføres gode argumenter både for og imot todelt turnus og medlevertturnus. Vi antar at argumentene for og imot ulike turnusordninger både har sammenheng med hva ansatte blir vant til, hva som passer for den enkeltes familiesituasjon, og hvordan de ansatte oppfatter at behandlingsoppdraget best kan løses ut fra behandlingsmetoder og oppdragsforståelse.

6.1.6 Ansattes opplevelse av arbeidssituasjonen

I intervjuene med ansatte går det frem at det kan oppleves som en utfordring å få gjennomført all rapportering samtidig som de skal drive miljøarbeid med ungdommene, sett ut fra en opplevelse av at de er for få ansatte.

Noen av de ansatte fremhever at dette særlig er en utfordring på kveldsvakter. Det er gjerne på kveldsvaktene at ungdommene ønsker å dra på turer ut av institusjonen med ansatte, og at de ansatte kan oppleve at de er for få på jobb. Når det gjelder aktivitetsnivået på kveldstid, må det gjøres en vurdering av situasjonen på avdelingen og hvorvidt det er forsvarlig at en miljøterapeut tar en av ungdommene med ut av institusjonen på aktiviteter som kino, kjøretur, shopping, osv., som denne ansatte sa:

Hvis en skal ut, så er man to på huset med tre ungdommer, og så må man se an situasjonen om på en måte det er forsvarlig. Hvem kan være alene med to? Er det greit om andre skal ut?

En av de andre ansatte ved samme institusjon ga uttrykk for at dersom de hadde vært flere ansatte, så ville de kunne gjøre en enda bedre jobb:

Jeg tror vi hadde fått til litt mer hvis vi hadde litt flere folk. Det skal jo ikke være rotete eller kaotisk liksom, men det å ha fire miljøterapeuter på kveld innimellom, det hadde vært fint. Jeg tror faktisk jeg hadde følt på at vi fikk gjort jobben grundigere også.

Behovet for flere ansatte handler også om mulighetene til å splitte ungdom. En av de ansatte forklarte hvilke hensyn som vurderes av ansatte i de situasjonene hvor de opplever å være for få ansatte på vekten:

Selv om vi ønsker å splitte ungdommen, så er det ofte at vi må ha dem sammen fordi at vi ikke har nok folk, da. Så da må man vurdere hva som er viktigst på vakten, da. Så må man prøve å time hvilke ungdom som har best av å være sammen, og hvem som påvirker hverandre negativt, da.

De ansattes hverdag synes ut fra våre data å handle om å sjonglere mange krav. I tillegg til å være med ungdommene på aktiviteter, håndtere uforutsette ting i miljøet og få tid til dokumentasjonsarbeid kan det være utfordrende å planlegge og gjennomføre det miljøterapeutiske arbeidet. En ansatt sa det slik:

Man må jo se an situasjonen på huset i forhold til hvilke behandlingsoppgaver man får gjort også. Man må på en måte se an ungdommene også, om de er i toleransevinduet for å ta imot behandling også. Og det er ikke gitt hver dag.

Planlegging og gjennomføring av det miljøterapeutiske arbeidet er, slik vi forstår denne ansatte, både avhengig av hva som skjer ellers på huset, og av den individuelle ungdommens mottakelighet for behandling etter prinsippene i TBO. Behandlingen synes slik sett å kreve fleksibilitet både fra de ansattes og ungdommenes side.

Relatert til den situasjonen som de ansatte fortalte om, sa en av lederne følgende om ressursituasjonen:

Ja, jeg tenker når man først da skal sette behandling, så må man sikre at man har tilstrekkelige rammer til å kunne utføre behandlingen.

I: Ja. Og med rammer så er det vel stort sett økonomi, eller?

Nei, da tenker jeg at nå er det på tide å øke på en måte ressurstilgangen og miljøterapeutledet. Vi trenger ikke flere på toppen, men vi trenger folk som skal utføre arbeidet. Jeg tenker rammer er også rammer i institusjon. Sånn at man ikke – for det ser man jo også, mange er redd for å bruke rettighetsforskriften på grunn av blant annet all kritikken som Sivilombudet har vært ute med, ikke sant. Ja, og da trenger jeg, da, må, man må liksom få til litt i barnevernsfeltet da. Eh... og hvor mye faktisk som kan kreves også av rammer rundt barn for å klare å snu når et barn har et alvorlig rusproblem. Og det med å skjønne hvor, at det er fare for liv og helse når barn ruser seg. Fordi de er så ukritiske til rus.

På bakgrunn av våre data synes det som ansatte i LBR-institusjonene opplever arbeidssituasjonen som krevende. I tillegg til å oppleve et krav om omfattende samarbeids med andre instanser og dokumentasjonsarbeid, skal de ivareta det miljøterapeutiske arbeidet overfor ungdommene. Dette arbeidet skal gjennomføres i en situasjon der de opplever at de ikke har nok menneskelige ressurser til å ivareta alle oppgavene på en god nok måte.

6.1.7 Om rusmiddelbruk og tvang i forbindelse med rusing og rømning

Bakgrunnen for inntak er at ungdommene skårer høyt nok på rus i Youth Level Score (YLS)-kartleggingen som foretas av Bufetat for å differensiere og finne ut om rus eller annet er hovedutfordringen. Lederen på en av LBR-institusjonene utdyper her hva som er logikken bak YLS-kartleggingen:

De må jo skåre høyere på rus enn på atferd, og det skal være et uttalt rusproblem og ikke bare et atferdsproblem med rus som symptom, men at rusavhengigheten skal ha befestet seg på en eller annen måte, at det skal være hovedutfordring.

Høy skår på rus er derfor utgangspunktet for vurderingene som ligger til grunn for inntaket. Før ungdommene blir søkt inn, har det gjerne vært forsøkt ulike mindre inngripende tiltak, som hjelpetiltakene i hjemmet, uten at det har hatt ønskede effekter. Ungdommene har derfor ofte flere år med rusproblemer bak seg før de søkes inn i rusinstitusjon. En av lederne utdyper her typiske kjennetegn ved brukergruppene:

De kommer med veldig variert bakgrunn. De fleste har jo et rusproblem og har hatt det en stund. Vi er jo ganske så inngripende tiltak, så det er som regel prøvd med en del mildere tiltak i hjemmet først, som MST eller andre type institusjoner. Så de har som regel en ruskarriere på noen år bak seg. De har gjerne negative erfaringer med skolen og pågående saker hos politiet. Ungdomsoppfølging. Konfliktfylt familieforhold er det jo ofte. Slitne foreldre som har strevd med barnet sitt i mange år.

Mengden og hyppigheten av inntak av rusmidler er en del av problemkategoriseringen, og de fleste som kommer til LBR-institusjonene, har hatt daglig bruk av rusmidler, som denne lederen fortalte:

Ja, som regel så er det kanskje nesten daglig rusinntak på mange av de ungdommene vi får inn. Det begynner jo gjerne i det små, sant, med litt rus innimellom, og så bare tar det ganske raskt overhånd. Veldig avhengig av hva miljø de er inne i, da. Og hvordan de bruker rus. Hvis de bruker rus som en sånn tanke om at dette er selvmedisinering og sånt, så vil jo hyppigheten være avhengig av sinnstilstand og sånt. Men hvis de kommer inn i et miljø der rus er liksom akseptert, og hvis rus er en del av skolemiljøet, så blir det jo òg hyppig rusbruk.

I tråd med det ansatte i Bufetat, BFE, kommunalt barnevern og ruskollektivene fortalte, har ungdommene som søkes inn i rustiltak, et uttalt problem med rus, og de søkes inn etter at andre tiltak er forsøkt. Rusutfordringene, uavhengig av årsak, har derfor befestet seg for mange av dem.

I likhet med ruskollektivene opplever også LBR-institusjonene at ungdommene ruser seg og rømmer. Når dette skjer, iverksettes flere tiltak overfor den enkelte ungdom, som en av lederne utdypet:

Da må vi, altså, da har vi jo flere tvangsmidler vi kan bruke. Eh... vi kan foreta kroppsvistasjon, ransakelse av eiendeler for å forhindre rus inn på institusjonen. Eh, og vi har muligheten for å låse dørene og nekte hen å gå ut i en til to uker for hvert vedtak, da. Det er på en måte de ytre rammene vi kan sette, men ellers så er vi jo mer opptatt av å analysere rusatferden, få fatt i, ja, vi har flere analysemetoder som vi bruker. Vi kan bruke funksjonsanalyser, sekvensanalyser eller multisystemisk analyse, da, avhengig av hvilken type rushendelse det har vært. Og så er det jo klart det arbeidet med rus har jo startet i forkant av en tur ut.

Lederen fortalte hva som er mest vanlig i situasjoner hvor ungdommene kommer tilbake til institusjonen og er rusa:

Det er litt avhengig av hvor rusa han er, da. Vi har jo mulighet for det. Vi har egen skjermingsleilighet i kjelleren, og vi har isolat til akutte faresituasjoner. Eh, men det er veldig sjelden i bruk, så, og utgangspunktet vårt og signalene fra både Sivilombudet og Statsforvalteren er jo at ungdommen i – så langt det lar seg gjøre, skal få lov til å være på sitt eget rom. Så da begynner vi gjerne med en oppfordring til ungdommen da om å heller holde seg på rommet sitt i stedet for å på en måte fremstå synlig ruset i fellesareal, ikke sant. Det er av hensyn både til den ungdommen og til de andre beboerne i institusjonen.

Det synes som reaksjonen på ungdommenes rusbruk er relativ lik mellom LBR-institusjonene og ruskollektivene. I sitatet går det frem at de har en skjermingsavdeling i kjelleren, mens flere av kollektivene har et eget hus på tomten som de kan bruke til skjerming. Det ruskollektivene fortalte, var at de ikke kunne tvinge ungdommen ut i egen enhet, det måtte skje frivillig. Et spørsmål som ikke besvares i sitatet over, er hva som skjer dersom ungdommen ikke vil være på rommet og nekter å flytte inn i skjermingsleiligheten.

I intervjuene med lederne og ansatte var rettighetsforskriften et sentralt tema. Både ansatte og ledere bekreftet at forskriften var viktig i det daglige arbeidet med de unge i institusjonen. En av lederne uttrykte det veldig klart: «Den er et tema gjennom hele dagen.» Og hen begrunnet videre hvorfor rettighetsforskriften har fått en stor plass i LBR-institusjonene:

Selvfølgelig, de fleste hos oss er allerede plassert uten eget samtykke. Allerede der er det jo en stor inngripen i barnets liv, og så har vi fokus på formålsparagrafen. Altså, hva er det man skal oppnå? Ja, det spørsmålet synes jeg det hoppes veldig lett over altfor mange steder.

Hvordan da, tenker du?

Nei, altså, ikke minst barnets rett til beskyttelse, som jeg tenker er blitt vannet ut i dag. Man er veldig opptatt av barns rettigheter, og da tenker man rettigheter som «jeg kan gå hvor jeg vil når jeg vil», men barnets rett til beskyttelse, den syns jeg er i ferd med å svinne litt bort. [] Jeg tenker at å

sette fokus på barns rettigheter er jo absolutt en positiv utvikling. Men så har vi litt sånn tendens i barnevernet at det går fra grøft til grøft, syns jeg.

Barns rettigheter var et gjennomgående tema i intervjuene og ble tematisert som utfordring fordi praktiseringen har utviklet seg i retninger som skaper utfordringer i det miljøterapeutiske arbeidet med ungdommene i institusjonen. I sitatet ovenfor er det knyttet til en bekymring for barnets rett til beskyttelse. En av grunnene til diskusjonen om barns rett til beskyttelse handler om Sivilombudets forebyggingsenhets vurderinger etter tilsynsbesøk. En av lederne utdypet det slik:

Vi har jo på en måte hatt en lang drøfting med Sivilombudet, som handler mye om dette her. Korrespondansen mellom oss og Sivilombudet har gått frem og tilbake, så vi har fått litt mer innblikk i hva dette handler om. Det handler mye om dette med barnets rett til beskyttelse og at det på en måte blir satt opp imot barnets rett til å bevege seg.

En annen leder satte ungdommens rett til å bevege seg opp mot institusjonens vurderinger rundt bruk av tvang på denne måten:

Bruk av tvang skal forhindre en videre eskalering av noe uønsket. Hvis det ikke gjør det, så skal vi heller ikke bruke det. Det må vi ha med oss hele tiden.

Denne diskusjonen om bruken av tvang og barnets rett til å bevege seg fritt er derfor et spenningsfelt både LBR-institusjonene og ruskollektivene er opptatt av.

6.2 Arbeidet med ungdommene i det daglige

6.2.1 Dagtilbud og skole

Det at ungdommen deltar i et dagtilbud og møter til måltider og andre faste aktiviteter, er en viktig del av LBR-metoden. Samtidig har LBR-institusjonene i likhet med ruskollektivene utfordringer med å få ungdommene til å delta på dagen og stå opp om morgenen. Det som synes å være tilfelle i de to LBR-institusjonene, er at de er ulike når det gjelder kravene til ungdommenes dagaktiviteter.

Om hvordan dagene er strukturert, fikk vi følgende beskrivelse av to ansatte:

C: Struktur for hele huset er på en måte toppstyrt: hvor da man skal stå opp, man skal vise ansiktet sitt ved frokostbordet, og man skal da ha et dagtilbud som er da for de fleste forhåpentligvis skole, men det kan også være alternativt, da. Og så har man da felles lunsj som man må møte til, og så har man middag, og så har man da samling. Sånne elementære møtepunkter, da, i løpet av dagen. Der det forventes at alle stiller.

I: Hvis ikke du stiller, er det noe sanksjoner, da eller?

C: Altså, man må på måte vise ansiktet sitt i de ulike tidspunktene for å kunne få muligheten til å gjøre ting, få fortelle på samling hva de har lyst til å gjøre.

A: Ja, man må gjerne få godkjent dagtilbud for å kunne gjøre aktiviteter på kvelden.

Ifølge lederen på den andre institusjonen tilstreber de å tilpasse institusjonen til kravene til ungdommens mestringsnivå, for eksempel ved å være mer fleksible med når ungdommene må stå opp, og ved å nedjustere antall timer for aktiviteten som skal gjennomføres, hen sa:

Det er som med alle andre ungdommer. Noen er vanskelig å få opp, ja. Det typiske da er en som ikke klarer å stå i skole, strever med døgnrytme og sånn, så prøver vi å tilpasse dagtilbudene, da, fra tolv til tre eller ti til to, typisk, sånn at vi legger ikke opp til at de skal feile, sant, med å gi de et dagtilbud fra klokken åtte om morgenen.

For å få ungdommene til å delta i dagtilbud og ikke miste motivasjon fordi de ikke klarer kravet om å stå opp om morgenen eller følge institusjonens regler, noe som i prinsippet skal lønne seg for dem, så fortalte lederen ved den ene institusjonen at de også belønner det å delta på noen av de faste aktivitetene:

A: Ja, det er lite pisk og mer gulrot, da. Vi belønner de ungdommene som følger døgnrytmen, og som kommer seg i seng til, jeg lurer på om det er klokken elleve, og vekker dem klokken ni. Og – og vi belønner dem med at vi gir dem det vi kaller godkjente dager, da. Og så – ja, det påvirker hvor mye de får utbetalt i lommepenger. Og så deler vi opp i to, så det er ikke sånn at hvis du ikke står opp klokken ni, så ryker den dagen. Da får du ny sjanse med å få siste del av dagen godkjent ved å møte til middag, og ja, komme deg i seng til riktig tid, sant. Så lurer på om det er 40 kroner dagen eller noe sånt. Og da blir det jo litt penger totalt.

På denne institusjonen var situasjonen for ungdommene ifølge en ansatt følgende:

På denne avdelingen som jeg er på nå, så er det én som står opp veldig tidlig om morgenen og reiser med taxi til skolen, og så er det en som går på et sånt tilpasset dagtilbud fra klokken ti, og så er det en som har falt ut av både dagtilbud og skole. Og som strever med døgnrytme.

Dette eksemplifiserer hvordan det gjøres individuelle tilpasninger. Det kan, som nevnt i sitatet over, handle om å redusere antall undervisningstimer per dag, men også om å legge til rette for hjemmeskole i tilfeller hvor en slik løsning er hensiktsmessig. En av de ansatte viste til et eksempel hvor det har vært nødvendig å la ungdommen gjøre skolearbeidet i LBR-institusjonen. Selv om mange ungdommer med ruserfaringer har hull i skolegangen, har de ofte livserfaringer som kan gjøre dem mer modne enn sine jevnaldrende, og som kan bidra til at de ikke trives i en ordinær klassesituasjon, som denne ansatte ga et eksempel på:

Hen har liksom gått litt forbi og er mer moden enn de på hens alder. Vi har snakket litt om det, hen og jeg. Jeg tror at hen sine negative erfaringer med skole har gjort hen annerledes moden, mer moden enn de på hen sin egen alder. Sånn at det er liksom ikke den harmonien som det burde være for en 10.-klassing. Dermed gjør hen skolearbeidet sitt her og gjør det fort og greit, og det er ikke noen problemer.

For ungdom som ikke vil på skole, forsøker de ansatte på begge institusjonene å finne alternativer, som denne ansatte ga uttrykk for:

Vi har jo ungdommer som ikke har villet gå på skole, og da har vi kanskje tenkt arbeidspraksis eller ett eller annet å finne på i stedet for.

Når det gjelder samarbeid med skole, så er dette et område som ifølge ledere prioriteres høyt.

På den andre LBR-institusjonen har de vært veldig opptatt av å tilrettelegge for et skoletilbud til ungdommene gjennom et tett samarbeid med skole, ut fra forståelsen av at ungdom som er hos dem, kan trenge tilpasning, som lederen sa:

Og så er det viktig å si da at det vi definerer som for eksempel skoledeltakelse, det er ikke sånn at et barn som ikke har gått på skole på tre år, at vi tenker at her er det 100 prosent fra dag én. Det er det ikke.

Leder og ansatte forteller også om hvordan de tilrettelegger for å tilpasse seg etter ungdommenes behov, for eksempel ved å kjøre ungdommene til skolen, men også hvordan de er i tett dialog med skolen for å tilrettelegge for hver enkelt ungdom ut fra dennes forutsetninger for deltakelse.

6.2.2 Om helsehjelp

Beskrivelsene av samarbeidet med behandlingsapparatet utenfor institusjonen er utfordrende og da spesielt relatert til helseforetakenes tjenester som poliklinisk behandling (BUP) og døgnbasert psykisk helsevern. Ledere og ansattes erfaringer er at BUP ofte er presset når det gjelder kapasitet, og at dette gjenspeiler en form for skyveproblematikk når det gjelder ungdommer med rusproblemer. En av de ansatte utdypet BUP sin rolle når det gjelder rusproblematikk:

[...] og så ser vi jo det at de takler dårlig ungdommer med rusproblemer. Og de sier: «Nei, denne ungdommen har for mye rusproblemer, så da er det kanskje avdeling for rusmedisin som passer for denne ungdommen.»

Ansatte peker her på en form for ansvarsfraskrivelse når det gjelder poliklinisk behandling for ungdommer med rusproblemer. Dette er en kjent utfordring som har blitt påpekt i flere rapporter, for eksempel Barneombudets rapport fra 2020. Kritikken som ansatte i LBR retter mot BUP, er at de ikke håndterer ungdom-

menes rusproblemer. En av de ansatte viste til et nylig eksempel hvor en ungdom ble skjøvet frem og tilbake mellom BUP og avdeling for rusmedisin:

Vi har akkurat hatt en sak her inne nå. Vi har en ungdom som har veldig store rusproblemer, hen er veldig ung og har samtidig traumer og muligens psykoseproblematikk. Men her klarer ikke BUP og avdeling for rusmedisin å bli enige om hvem som skal ha ansvar for hen. Ungdommen har blitt skjøvet frem og tilbake.

I tillegg trakk ansatte frem ungdommenes behov for en annen tilnærming enn å sitte på et kontor med behandler i 45 minutter. En ansatt utdypet:

Så er det BUP, de setter av tre kvarter til samtale per ungdom og kommer inn på et kontor. Det passer ikke helt til disse ungdommene våre, de er og de har kanskje vært hos BUP før de kommer, og opplevd at det ikke var noe vits, og hvis du skal ha de utreda, så må de innlegges med samtykke.

Innleggelse i psykisk helsevern må skje ved samtykke, noe som ofte fører til korte innleggelse uten særlig behandlingseffekt. De ansatte fryktet derfor at erfaringene med BUP og psykisk helsevern utsetter ungdommene for ytterligere skader.

Det er liksom ingen vits å holde på med det. Utsette disse ungdommene for det, på en måte. Jeg synes faktisk det er litt skadelig, fordi at så får de en opplevelse av at ingen kan hjelpe meg. De gir litt opp.

En av lederne trakk også frem behovet for tettere samarbeid med helse før ungdommene fyller 18 år.

Jeg mener at vi burde ha en tettere tilknytning til helse, fordi hvis du er rusavhengig og 17,5, så har du et atferdsproblem, men er du 18,5, så er du syk og på en måte skal få helsehjelp. Og sånn burde det jo ikke være.

Ved fylte 18 år vil ungdommene ha tilgang til helseforetakenes tverrspesialiserte rusbehandling (TSB) som også retter seg mot helse.

6.2.3 Om kontakt med barnevernstjenesten

LBR-institusjonene vektlegger tett samarbeid med barnevernet mens ungdommene er plassert i institusjonen. Ved institusjonene fortalte de at de har regelmessig kontakt med barnevernstjenesten, men dette vil ikke si at alle saksbehandlere i barnevernet har jevnlig kontakt med ungdommen under oppholdet. Om samarbeidet sa en av lederne følgende:

Jevnt over så er det bra. Det er mitt inntrykk at det fungerer godt i de fleste saker. Litt mer utfordringer er det jo i de sakene der vi kan være uenige om utflytningstidspunkt. Og vi ønsker jo å holde barnevernstjenesten litt sånn på ballen, da, for å bruke det uttrykket, de skal jobbe aktivt med saken og plan-

legge utflytting og sånt, og så opplever vi i noen få tilfeller at vi blir litt sånn hvilepute, da, for barnevernstjenestene. At de har fått plassert barnet hos oss, og da tenker de at «da kan vi slappe av den tiden», eller at – ja, legge saken litt bort, da. Men da er vi tett på dem.

Når det gjelder kontakten mellom barnevernet og ungdommen, var erfaringene varierende, som denne ansatte uttrykte:

Ja, det – noen saksbehandlere er veldig engasjerte og ringer og spør hvordan det går, snakker med ungdommen, mens andre, de bare kommer på møtene, og ungdommen er kjempefrustrert, og de – sant, «de ringer jo aldri til meg» eller ... så det er litt forskjell på det, altså. Og så selvfølgelig har kjemien mellom ungdom og saksbehandler betydning. De har en veldig upopulær rolle da hos veldig mange ungdommer, og vi opplever det av og til at de lener seg litt tilbake og slapper av når de er her.

Det denne ansatte sier, indikerer at noen av de ansatte i barnevernet kan engasjere seg i formelle møter, for eksempel ansvarsgruppemøter, uten å vise nevneverdig interesse for å snakke med ungdommene selv. Som den ansatte også er inne på, er det ikke alle ungdommer som er interessert i å ha kontakt med saksbehandler, som kan skyldes deres tidligere erfaringer med systemet, som denne ansatte fortalte:

Men det som òg er veldig dumt for våre ungdommer, det er at de har hatt mange forskjellige saksbehandlere, sant, de har bytta ofte, sant, de får aldri noe sånn der ... de blir ikke kjent med saksbehandlerne sine, sant, og de har et system at undersøkelse, da jobber vi med det, og så går du over til nytt tiltak, da er det nye saksbehandlere, så kommer de kanskje til en institusjon, så får de enda en ny, så det er nok noe i systemet der som gjør at de har sånn bytte... det går videre til andre, og det trenger ikke våre ungdommer. De trenger én som kan være med de over tid.

Det som kommer frem her, tilsvarer det andre studier viser om erfaringene med kontakten mellom barnevernstjenesten og ungdom i institusjoner. LBR-institusjonene har et eksplisitt mål om samarbeid med ulike tjenester, også barnevernstjenesten, allikevel kan ungdommene oppleve kontakten som utilstrekkelig. Det kan skyldes, som disse dataene indikerer, at barnevernstjenesten tenker at barna blir ivaretatt på institusjonen, og at deres rolle mer er å være i dialog med institusjonen.

6.2.4 Foreldrekontakt

LBR-institusjonene legger også vekt på å ha tett oppfølging av foreldrene mens ungdommene er i rusbehandlingen. Dette gjøres systematisk med utgangspunkt i en foreldreveiledningshåndbok. Dette handler om hvordan foreldrene skal eller kan håndtere ungdommene. En av de ansatte utdypet hva oppfølgingen innebærer, på følgende måte:

Da kommer foreldrene hit til institusjonen eller at de har veiledning i Teams. Og det handler om alt fra endringsprosess til grensesetting og sikkerhetsplaner til følelsesregulering.

Institusjonene veileder foreldrene slik at de på best mulig måte kan ivareta ungdommene når de er hjemme på permisjoner. En av lederne uttrykte at nettopp søkelyset på familie og nettverk er suksessfaktoren i metoden som benyttes i LBR-institusjonene:

Det er jo det som er suksessfaktoren, at vi også har stort fokus på nettverk og familie. Eh, samtidig som vi vet at de barna som kommer til oss, ikke alltid har en fungerende eller i hvert fall ikke velfungerende familiebase, så vi har ikke det som et eksklusjonskriterium. Fordi vi ser at det som på en måte er det skumle med å være på en måte så metodebasert, er jo det at hvor blir det av de barna som havner utenfor, som ikke passer inn. Så da vi startet, så hadde, man hadde jo ikke en ferdig rigg, man startet med noe veldig halvferdig. Så begynte vi å bygge opp fra strukturen at man kan ivareta barn godt med en god struktur, og så kommer metodearbeidet oppå det igjen.

Denne beskrivelsen handler om å øke fungeringsnivået til de unge som er i LBR-behandling. Lederen utdypet hva som menes med fungeringsnivå, på følgende måte: «De skal ikke ha behov for hjelp på et høyere nivå enn de hadde før de kom til oss.» Lederen er også klar på at denne relasjonen til familien er viktig, og at LBR-institusjonen fungerer som en brobygger mellom den unge og familien. Foreldrene er i fokus og en viktig del av behandlingsopplegget.

6.2.5 Ettervern og samarbeid med familiene

LBR-institusjonene starter jobben ideelt sett med planlegging av veien ut fra institusjonen fra ungdommen ankommer. Denne planleggingen lar seg imidlertid ikke alltid gjennomføre, en av lederne forklarte:

Vi ønsker jo at den planen skal starte allerede idet de flytter inn, men ofte så er det så uavklart rundt hvor ungdommen skal, og hvilken tilstand de er i, at man får ikke begynt å jobbe med det før slutten av oppholdet. Da er det enten som regel tilbake i ... altså, det er tre alternativer, da: Det er tilbake til familie, ut i egen leilighet eller videre til ny institusjon. Som regel de tre.

Utfordringen er, slik vi tolker det, særlig de situasjonene der ungdommene ikke har nyttiggjort seg oppholdet mens de er i rusbehandlingen. Utover dette skilles det mellom ungdommene som skal hjem til foresatte, og dem som skal videre i egen hybel eller andre institusjoner. Ungdommer som skal videre på hybel etter rusbehandlingen, får et tilbud om treningshybel, hvor de kan øve på det å bo alene. En av de ansatte beskrev ettervernet på følgende måte:

Det er en plan for ungdommene som skal følges opp videre, da, at de følges tett i overgangsfasen. For at det er veldig sårbart å ha vært på institusjon

lenge, og så plutselig er man for seg selv. Så vi har jo en treningshybel her, som er et lite stykke unna, da, som de kan trene på å bo i gradvis. Først noen timer, så noen døgn, så får de prøvd seg i perioder, da. Så vet de litt om hvordan det er å være for seg selv i egen hybel.

Ungdommer som skal hjem til foresatte etter rusbehandlingen, drar hjem på det som kalles treningsturer. En av de ansatte utdypet:

Hvis de skal flytte hjem, så er du jo helt nødt til å trene på å forholde deg til ting hjemme eller møte de vennene som de kommer til å fortsette å ha når de flytter ut fra institusjonen. Så selv om vi fjerner de fysisk fra miljøet sitt, på en måte, så må de jo trene på å forholde seg til miljøet mens de er her, da. Sånn at de kanskje da kan gjøre det annerledes når de kommer tilbake igjen, på en måte, der hvor de skal bo, enn hva de gjorde før de kom hit, da.

De ulike typene ettervern beskrives med andre ord som tilpasset den unges situasjon og som noe det også jobbes aktivt med mens de er i rusbehandlingen. På denne måten starter ettervernet mens de er i rusbehandlingen, som trening for å håndtere hverdagen etter institusjonsoppholdet.

6.3 Oppsummering

- LBR-metoden fordrer bruk av tvang i form av urinprøver og at ungdommene forstår poeng- og nivåsystemet. Å formidle dette til ungdommene anses som vesentlig slik at de er forberedt på hva det å bo på en LBR-institusjon innebærer, da metoden krever mye av ungdommene.
- Institusjonene legger stor vekt på samarbeid med andre instanser. Samarbeidet med skole beskrives som godt, mens samarbeidet med BUP og psykisk helsevern erfares som mer utfordrende.
- For å få ungdom inn i dagaktiviteter brukes både belønning og konsekvenser, samtidig som data indikerer at institusjonene forsøker å tilrettelegge for ungdommene ved å tilpasse skolegang og andre aktiviteter til deres mestringsnivå.
- Metoden, både når det gjelder dokumentasjon av oppfølgingen av ungdommene og oppfølging av samarbeidspartnere, krever tid og ressurser fra ansatte som opplever at de er for få ansatte til å gjøre et godt miljøterapeutisk arbeid med ungdommene.

Kapittel 7 Ungdommene i ruskollektiver og LBR-institusjoner

I dette kapittelet vil vi presentere ungdommenes erfaringer med å bo i slike rustiltak. Vi har intervjuet til sammen 23 ungdommer som har erfaring med å bo i rustiltak i barnevernsinstitusjoner, 10 gutter og 13 jenter, i alderen 15 til 22 år. 3 bodde i LBR-tiltak, de andre i kollektiver. 20 av ungdommene ble intervjuet individuelt, og disse ungdommene fikk vi mer detaljert informasjon om enn ungdommene som deltok i gruppeintervju. Mange analyser vil derfor ta utgangspunkt i et datagrunnlag på 20 ungdommer (altså 17 i kollektiv og 3 i LBR) i stedet for 23.

I første del av kapittelet presenteres kjennetegn ved ungdommene og deres erfaringer samlet fordi det er både fellestrekk og ulikheter mellom dem, uavhengig av om de bor på ruskollektiv eller i en LBR-institusjon. Den første delen tar for seg ungdommenes rusmiddelbruk, når og hvorfor de ruset seg. Deretter vil erfaringene til ungdommene i de to ulike tiltakene presenteres separat under de ulike overskriftene for å få frem likheter og forskjeller i ungdommenes erfaringer. Sist i kapittelet vil erfaringene til ungdommer fra kollektivene med inntaksturer beskrives.

7.1 Når startet ungdommene å ruse seg, og hva har de ruset seg på?

Ungdommene fortalte at de var mellom 11 og 15 år da de begynte å ruse seg, de fleste hadde ruset seg 2–3 år før de kom til rusinstitusjonen der de bodde på intervjutidspunktet. Alle, bortsett fra 1, fortalte at de hadde ruset seg daglig. 1 hadde ruset seg primært på alkohol, 8 primært på hasj, men med jevnlig rusing på andre rusmidler som alkohol og/eller piller. 13 hadde brukt mange og ulike rusmidler, samtlige hadde røykt hasj og brukt MDMA, kokain, amfetamin, ecstasy og piller, 2 hadde i tillegg brukt heroin, og 1 hadde brukt morfin. Hovedinntrykket er derfor at alle, bortsett fra 1, hadde hatt et betydelig rusproblem, i betydningen at de ruset seg hver dag, og for flertallet hadde rusmiddelbruken vært omfattende, i betydningen at de hadde ruset seg på mange ulike typer rusmidler over lengre tid. Ved alle institusjonene var det ungdom med ulike rusmiddelbrukserfaringer.

6 av ungdommene fortalte at de hadde vært i kontakt med barnevernet i store deler av oppveksten på grunn av omsorgssituasjonen hjemme. De andre 14 hadde kommet i kontakt med barnevernet senere, de fleste fordi de ruset seg, men også fordi de ikke hadde det så bra hjemme eller i skolesammenheng. Flere av ungdommene fortalte om mobbing eller opplevelse av utenforskap i

barndommen og at de følte seg ensomme. Noen fortalte om angst og depresjon og hvordan det å ruse seg hjalp mot «tankekjøret» som denne ungdommen sa:

Liksom hvordan jeg hadde det? Jeg hadde det ganske dårlig. Så da hjalp jo på en måte rusen meg til å «okei, jeg har det jo bra når jeg ruser meg», liksom, og da ble det bare mer og mer rus for at jeg skulle være glad og ikke tenke på det tankekjøret jeg hadde hele tiden.

Ungdommene forteller om eskalerende rusbruk. For eksempel forteller en at hen begynte å røyke hasj og ta ecstasy i helgene da hen var 12 år gammel, og så eskalerte bruken til hver dag. Hen var ikke så dårlig på skolen, men etter hvert som rusbruken økte, droppet hen mer og mer ut av skolen.

Alle ungdommene, bortsett fra to som selv ønsket å flytte til rusinstitusjon, hadde vært innom en eller flere akuttinstitusjoner, flere hadde erfaringer fra omsorgsinstitusjon og/eller andre rusinstitusjoner. Og seks av ungdommene hadde hatt hjelpetiltak som MST før det ble vedtatt institusjonsopphold. Flere av ungdommene fortalte at de hadde ruset seg på tidligere institusjoner, som denne ungdommen:

U: Ja, jeg har vært på tre andre steder. Så jeg kom først på institusjon sommeren 2019, tror jeg, da ble jeg akutt plassert i [BY], men da var det omsorg og ikke rus og atferd. Og så etter det ble jeg plassert på en, ja, ikke akutt, men en vanlig omsorgsinstitusjon. Der bodde jeg i åtte måneder før jeg ble flyttet på akutt igjen, og da var det rus og atferd.

I: Ruset du deg på omsorg?

U: Ja, stakk mye av og sånt. Så da mente de at de ikke kunne ha meg. Og da ble det over til den akutten. Og så var jeg der i tre måneder, så ble jeg flyttet tilbake til den omsorgen jeg bodde på, og så gikk det ganske dårlig. Jeg var der en uke. Så ble jeg flyttet tilbake til den akutten jeg var på tidligere, var der i tre måneder til før jeg ble flyttet hit.

Denne ungdommen og flere andre fortalte også at grunnen til at de måtte flytte fra tidligere omsorgs- eller rusinstitusjoner, var at de hadde rømt og ruset seg mye, og noen fordi de også hadde solgt dop. Erfaringene med akuttinstitusjonene varierer. Mens noen fortalte om veldig strenge regler, er det også de som erfarte at det var mye rus på akuttinstitusjonene, og tre fortalte at det var der de hadde utviklet et mer alvorlig rusproblem enn det de hadde da de ankom.

Mens noen av ungdommene fortalte at de begynte å ruse seg sammen med jevnaldrende, var det også de som hadde søkt seg til eldre ungdommer som ruset seg. Et typisk forløp beskrives altså som at de begynte å røyke og ruse seg da de var veldig unge (11–14 år gamle), i begynnelsen med hasj eller alkohol, særlig i helgene, og så eskalerte det. De fleste hadde gått på skolen og

klart seg sånn noenlunde frem til 9.–10. trinn, og så droppet de mer eller mindre ut av skolen, som denne ungdommen er et eksempel på:

U: Jeg gjorde det bra i åttende klasse, og så begynte det å skjene ut i niende og veldig dårlig i tiende klasse.

I: *Da begynte du å skulke og sånn eller?*

U: Ja, jeg begynte å skulke og drikke alkohol, og jeg var ruspåvirket på skolen. Og så ble det jo mer samtaler med barnevernet etter at de fikk vite om det. Så i tiende klasse så begynte jeg å prøve andre rusmidler som gjorde at både politiet og barnevernet ble mer på meg, liksom.

For å finansiere eget rusbruk fortalte flere av ungdommene at de hadde solgt dop og begått andre kriminelle handlinger. Et typisk forløp ble beskrevet slik av en av informantene:

Det er jo dumt. Det er jo ikke akkurat det beste valget du kan ta, men jeg synes jo at dette var veldig gøy, da. Og fra gøy til egentlig bare veldig godt å ruse seg, så ble jeg veldig fort avhengig. Og så fulgte det liksom med kriminelle handlinger og sånt med det, da.

I tillegg til å finansiere eget forbruk var det noen av dem som fortalte at de hadde tjent mye penger på den kriminelle virksomheten etter hvert, og at dette også ble en drivkraft. Noen av ungdommene i vårt materiale var derfor i kontakt med rettsapparatet både før og under oppholdet på ruskollektivet.

De to ungdommene som selv ønsket rusbehandling, hadde først forsøkt å avruse seg selv. Begge fortalte at de ble veldig dårlige, og at de gikk inn i psykose. Den ene fortalte at hen ble lagt inn på psykiatrisk institusjon før Bufetat tok kontakt med institusjonen hen bodde på på intervjudispunktet. Den andre ungdommen fortalte at hen etter at en bekjent døde av overdose, bestemte seg for å slutte. Hen fortalte om rusmisbruket sitt (daglig bruk av hasj, kokain, amfetamin, ecstasy og MDMA) til foreldrene som tok kontakt med barnevernet. De forsøkte først å få til et tilbud i hjemkommunen, men verken barnevernet eller spesialisthelsetjenesten hadde et rustilbud til ungdom under 18 år. Til slutt fikk de kontakt med kollektivet. De hadde flere samtaler, og hen bestemte seg for at det var den riktige institusjonen for hen.

7.2 Plasseringsgrunnlaget, frivillighet og tvang

Åtte av ungdommene bodde i institusjon som følge av vedtak om atferdstiltak etter samtykke (bvl. § 6-1, tidligere § 4-26) og to med samtykke etter § 3-2 (tidligere 4-4 sjette ledd). De øvrige ti hadde vedtak om atferdstiltak etter bvl. § 6-2, uten samtykke (tidligere 4-24). Det som kom frem under intervjuene, var at syv av de ti som hadde vedtak etter samtykke, opplevde at de i realiteten var i institusjon som tvangsvedtak. De fortalte at dersom de trakk samtykket, eller ikke godtok plassering etter samtykke, ville vedtaket omgjøres til et

tvangsvedtak. Som denne ungdommen fortalte, og som er representativt for ungdommene som er i samme situasjon:

De sa at jeg måtte komme hit, så enten måtte jeg komme hit på frivillig tvang, eller så måtte de tvinge meg hit. Jeg valgte frivillig, da. Fordi at jeg hadde kommet hit, det var ikke noe vits å lage mye styr ut av det.

Det «styret» noen av ungdommene viser til, handler om de reglene de er underlagt. Barnevernslovens § 6-1 legger opp til at barna kan måtte samtykke til en tilbakeholdelse i institusjonen i inntil tre uker dersom samtykket trekkes tilbake og institusjonen krever dette. Barnevernstjenesten vil da få tid og mulighet til å vurdere om det skal fremmes sak for nemnda om tvangsvedtak etter bvl. § 6-2 uten at tiltaket opphører. Dersom det ikke er samtykket til tilbakeholdelse, vil tiltaket måtte opphøre. Barnevernstjenesten vil i slike tilfeller også kunne fremme sak for nemnda etter bvl. § 6-2, men barnet står da i mellomtiden fritt til å forlate institusjonen. Helt fritt står de likevel ikke, fordi leder i barnevernstjenesten eller påtalemyndigheten kan fatte et akuttvedtak etter reglene i bvl. § 4-4 dersom kravene her er oppfylt.

Noen av ungdommene opplevde på bakgrunn av dette at det å bli «tvunget» til å samtykke var provoserende, en av dem sa det på denne måten:

U: Ja, jeg var litt irritert. Når de skal få det til å virke som at det var frivillig. Spør du meg, så kan de egentlig bare fjerne den paragrafen.

I2: Men er greia da at man ikke trenger å ta saken opp til fylkesnemnda, er det det?

U: Ja, det er det som er greiene. Så slipper du det.

I: Og så kan du vel i prinsippet også skrive deg ut?

U: Ja, men hvis du skriver deg ut og ikke er fylt 18 år enda, så kan de putte tvangsvedtaket, 4-24-vedtaket på deg. Og da blir det 1 år fra den datoen, så da blir det plutselig enda lenger.

For ungdommene spiller plasseringsgrunnet liten praktisk rolle for hverdagen på institusjonen. Rent psykologisk kan det imidlertid ha betydning. For eksempel fortalte en ungdom som først fikk frivillig vedtak, at hen fikk dette omgjort til et 6-2-vedtak:

De samtykkegreiene er ikke noe for meg, jeg har jo ikke hatt lyst til å flytte selv om jeg var på 4-26 [ny § 6-1], men da kan jeg trekke et samtykke som jeg egentlig ikke vil trekke, men jeg har lyst til å trekke det fordi jeg kan trekke det.

Valgfriheten synes her å utgjøre en utfordring for ungdommen, samtidig som hen i likhet med de andre som var plassert etter § 6-1, visste at vedtaket ville

omgjøres til tvang dersom hen trakk samtykket. Å få vedtak om tvang (§ 6-2) eller «frivillig» tvang (vedtaket blir omgjort til § 6-1 dersom de klager) innebærer at ungdommene ikke har et valg, de må være på institusjonen, og de fleste ungdommene i vårt datamateriale opplevde dette som negativt, særlig i starten av oppholdet.

Reglene for plassering etter vedtak om tvang (§ 6-2) er endret etter at vi gjennomførte datainnsamlingen i 2021. I dag kan ikke unge over 18 år få vedtak om plassering etter § 6-2. Det betyr at ungdom kan få vedtak om tvang noen måneder før de fyller 18 år, men vedtaket opphører den dagen de fyller 18 år. En av ungdommene i vårt materiale fortalte at hen fikk vedtak om § 6-1 frivillig 4 måneder før hen fylte 18 år. På spørsmål om hvordan det var å bo på ruskollektivet, sa hen:

I starten var det helt jævlig. Det var altfor mye folk, så jeg lå bare på rommet i flere måneder i strekk. Og så ville jeg ikke bli kjent med de, for jeg tenkte jeg skulle flytte når jeg fylte 18. Men så fikk jeg tvang frem til jeg var 19. Så da var jeg ute sammen med dem, for da kunne jeg bli kjent med de, for da visste jeg at jeg skulle ha dem videre, da.

For denne ungdommen var det å få forlenget vedtaket, som betød at hen skulle være på institusjonen over lengre tid, viktig for ønsket om å engasjere seg i dagliglivet på institusjonen og å bli kjent med andre ungdommer og de voksne. 17 av ungdommene fortalte at de kom til institusjonen motvillig, og inntrykket fra intervjuene er at det kan ta tid før ungdommene endrer innstilling både til oppholdet og til det å ruse seg. En sa det slik:

Man er jo plassert der mot sin vilje og bare fortalt at her skal du bli og være rusfri. Det vil man jo ikke.

En av de andre ungdommene som hadde vært på institusjon lenge (over et år), fortalte at hen etter fem måneder på institusjonen bestemte seg for å slutte med rus. Det som motiverte hen, var at de ansatte hadde sagt at de ville øvelseskjøre med hen, og hen skulle få sertifikat dersom hen klarte å holde seg rusfri ett år, «så da bestemte jeg meg, jeg vil ha lappen». Hen fortalte videre at det var to andre ungdommer på institusjonen som hadde holdt seg rusfri i seks måneder fordi de ville ha lappen, mens to andre ikke hadde bestemt seg ennå for å bli rusfri. Det å bli rusfri beskrev hen som en prosess:

Når du blir satt her på tvang, så vil du ikke nødvendigvis ha behandling eller bli rusfri, alle bruker tid på å endre seg.

Våre data indikerer derfor at ungdommenes innstilling til institusjonen og det å få vedtak om tvang kan endre seg. Et eksempel var en av ungdommene som hadde vært på institusjonen nær et år, og som ga uttrykk for at hen var glad for å ha kommet til institusjonen og hadde hatt godt utbytte av oppholdet:

Så jeg er takknemlig for at, og jeg skal være helt ærlig, jeg er takknemlig for at jeg kom hit, for å være helt ærlig. Fordi jeg fikk tid til å tenke. Og jeg har tenkt at, for jeg kan bare se meg selv tilbake, at jeg tenkte motsatt av det jeg tenker nå. Liksom, folk spør meg «Ah, du har wastet tiden din i ett år», men så tenker jeg egentlig at jeg har ikke det, jeg har bare fått ekstra tid til å tenke på meg selv, for før tenkte jeg ikke før jeg gjorde ting, for å si det sånn.

Å selv velge rusbehandling fordi man ønsker å bli rusfri, innebærer en annen type motivasjon enn å bli pålagt opphold på rusinstitusjon, men kan samtidig være krevende fordi det vil være perioder der motivasjonen daler. En av ungdommene som selv hadde valgt å bo på institusjon, fortalte om slike erfaringer:

Jeg kan, hvis jeg vil, så kan jeg skrive meg ut og dra neste uke. Det kunne jeg også gjøre da jeg sto i de vanskeligste situasjonene her inne. Det kunne jeg også gjøre da jeg hadde alt det sinnet som ville ut her, da de voksne pushet meg for å få til å utvikle meg. Det var da, ja, jeg syntes ting var vanskeligst. Da, for eksempel, jeg fant ut at fetteren min begynte å ruse seg igjen. Eller at bestemor falt bort. De gangene. Da jeg virkelig var forbanna eller lei meg, da, så kunne jeg skrive meg ut og dra hjem. De som er på tvang, har ett år her, de kan ikke gjøre noe med det. Så jeg tror jo at det å stå her frivillig er vanskeligere, men samtidig så er det mindre sinne med å bo her frivillig. Mens ja, men jeg tror akkurat det at du har det valget, når du ikke har det valget, så må du bare finne deg i det. Selv om det er veldig mange som er veldig rebelsk de to første månedene, bare for å bevise at «nei, vi lar oss ikke lure». De tror jo det er hjernevasking og sånt som skjer her, men ...

Det å selv velge å reise til rusinstitusjon kan slik denne ungdommen fortalte, også oppleves som utfordrende fordi det da er en reell mulighet til å trekke seg fra oppholdet, samtidig som det å velge å bo på rusinstitusjon frivillig kan gjøre dem ekstra motivert.

En annen av informantene, som på intervjudtidspunktet var 20 år, var på dette tidspunktet frivillig på det ruskollektivet hen hadde bodd to år tidligere, som den gang hadde vedtak etter § 6-2 (tvang). Om det første oppholdet fortalte hen:

Hva skal jeg si. Du begynner å jobbe med ting, og så blir det altfor tøft, og så må du finne noe å drøye det med. Sånn var det på en måte at det gikk for meg, da, og så til slutt så ga jeg helt faen. Så da var det bare å ta hver eneste anledning til å ruse meg og sånn.

Da hen kom ut av ruskollektivet første gang, var det rett på ruskjøret igjen. Denne gangen er motivasjonen en helt annen, og hen har lært av det hen var igjennom første gangen:

Ja, altså, det er på en måte bra å være tilbake igjen, ikke sant. Og så er det på en måte kjipt at jeg måtte, altså, at jeg må en runde til, ikke sant. Det er på en måte – nå har jeg en motivasjon som jeg ikke hadde før, ikke sant.

Det disse funnene indikerer, er at det å være motivert er en viktig faktor for å klare å jobbe seg mot rusfrihet. De som selv ønsket å bo på rusinstitusjon for å bli rusfri, var motivert for å bli rusfri, men også for dem var det krevende å stå i situasjonen. Blant dem som hadde vedtak som innebar «frivillig» tvang, og dem som hadde vedtak om tvang, var det få som var motivert til å slutte med rus da de kom til institusjonen, for dem syntes det å kunne ta tid før de fant noe som motiverte dem.

I hvilken grad ungdommene ble hørt og deltok i beslutningen om hvorvidt flytting på institusjon skulle være etter § 6-2, tvang, eller § 6-1, frivillig, kan vi ikke si sikkert ut fra våre data. Samtidig indikerer dataene at de som selv ønsket å flytte til rusinstitusjon, gjorde dette på frivillig grunnlag, og vedtaket fattet var etter § 3-2. Dataene indikerer også at flere av dem som fikk vedtak om frivillig plassering, i realiteten kunne hatt et vedtak om tvang, da ungdommene selv mener at vedtaket ville bli omgjort dersom de bestemte seg for å avslutte tiltaket.

7.3 Skolegang og dagtilbud

Alle institusjonene har opplegg for skolegang og dagaktiviteter. Ved kollektivene kan ungdommene gå på skole, enten på internskole eller i ordinært skoletilbud, de har tilbud om arbeidstrening, og noen av kollektivene har egne interne jobbtiltak. Ved to av kollektivene har de dyr som ungdommene kan være med og stelle. Ellers er det et bredt tilbud om hobbyaktiviteter, for eksempel maling, baking, musikk og klatring, og noen har kurstilbud der de unge kan ta båtførerprøven, lære å bruke motorsag eller gå på padlekurs, og de kan få tilbud om kjøretrening dersom de holder seg rusfrie. Ungdommene fikk også tilbud om treningsabonnement på helsestudio. Ved LBR-institusjonene er også dagaktiviteter viktige, her oppfordres ungdommene til å gå på ordinær skole eller få praksisplass for eksempel i barnehage eller i butikk.

Det som går frem av intervjuene med ungdommene i begge institusjonstypene, er at 15 av de 20 ungdommene ikke hadde fullført ungdomsskolen med karakterer i alle fag. Dersom ungdommene hadde hatt en noenlunde vanlig skolehverdag før de kom, begynte de på skole relativt kort tid etter at de ankom institusjonen.

7.3.1 Skoletilbudet ved kollektivene

På kollektivene fortalte flere av ungdommene at det hadde tatt tid før de startet på skolen eller begynte med annen dagaktivitet. Fem av ungdommene hadde benyttet seg av det interne skoletilbudet på kollektivet, da enten for å ta opp fag

de manglet for så å begynne på eller ta opp igjen videregående, eller for å venne seg til skolegang igjen, en av ungdommene sa det slik:

U: Nei, jeg gjorde det vel greit gjennom barneskolen, tror jeg. Men jeg begynte å skulke tidlig i syvende klasse, tror jeg. Og så, ja, syntes jeg det ikke var noe gøy med skole, da, så jeg har vel skulket ganske mye. Og da jeg begynte å ruse meg, så ble det jo ikke akkurat noe bedre. Og så flyttet jeg rundt i tiende klasse, så jeg fikk jo ikke med meg noe av tiende klasse, nesten. Og så begynte jeg på videregående her, da, men det var ikke bare bare.

I: *Måtte du ta opp noen fag fra ungdomsskolen, eller har du gjort det når du har vært her?*

U: Nei. Altså, de har jo sånn intern skole her, så jeg var jo der lite grann for å få med meg litt før jeg begynte på videregående.

En utfordring for noen ungdommer er at de har et vedtak om tvang som følge av både rusmisbruk og atferd, det vil si at de har vært i kontakt med kriminalomsorgen, og dette er noe de er nødt til å forholde seg til også under oppholdet på rusinstitusjon. Noen skal på ettervern etter at oppholdet avsluttes, og de starter dialogen om dette, noe som også kan skape usikkerhet om hva som skjer etter institusjonsoppholdet. Slike faktorer skaper uro for ungdommene og kan medføre store utfordringer med å opprettholde daglige rutiner, som å gå på skole. Et eksempel på dette er en av ungdommene som hadde en sak gående med rettsapparatet. Ungdommen fortalte at hen hadde begynt på internskolen to måneder etter ankomst til kollektivet, her gikk hen tre dager i uken. Stort sett var det bare ungdommen og lærer, noe hen syntes var litt stusselig, fordi det ikke var noen å være sammen med i friminuttene, men ellers var skolen ok. Etter to måneder fikk hen melding om at saken hens muligens skulle opp igjen i retten, og da falt hen ut av skolegangen. Hen begynte så igjen på skolen etter en måned og gikk på skolen i tre nye måneder, men da startet prosessen med å avslutte oppholdet og spørsmålet om ettervern, og hen falt på nytt ut av skolegangen.

Dette eksemplifiserer hvordan målet om en normal skolehverdag for noen av ungdommene kan være utfordrende. Samtidig er det funn i vårt materiale som indikerer at det å gå litt på skole kan bidra til et ønske om på sikt å ta opp skolegangen igjen. Både ungdommen i eksempelet over og andre hadde enten planer om eller hadde begynt på videregående skole i løpet av oppholdet. Noen hadde fullført vg1 og hadde begynt på vg2, og noen hadde begynt som lærling i en bedrift. Noen av dem som hadde gått på videregående, hadde gjort dette på lokalskolen, mens andre hadde hatt nettundervisning. Noen av ungdommene kombinerte jobb og skole. Flere av ungdommene hadde fått skole- eller lærlingplass på hjemstedet, og planen var at de skulle begynne når de reiste hjem.

Fem av de sytten ungdommene som bodde på kollektiv, fortalte om et mer ambivalent forhold til skole. En fortalte at hen gikk på internskolen og ikke passet sammen med streitinger, en var ikke fan av skolen, men måtte gå på skolen en dag i uken. En annen hadde gått på internskole for å ta opp fag fra grunnskolen og ønsket å begynne å jobbe. To ungdommer hadde ikke fullført grunnskolen, men ønsket verken å gå på internskole eller nærskolen. Disse hadde under oppholdet på kollektivet vært med på fritidsaktiviteter og hadde hatt praksisplass i lokale bedrifter og ønsket å finne seg en jobb. En hadde ikke vurdering i alle fag fra ungdomskolen, men ønsket ikke å gå på internskolen, men heller på vanlig skole med andre elever. Ungdommen hadde søkt seg inn på en skole i nærheten, men kom ikke inn og ønsket derfor ikke å gå på skole.

Våre data indikerer også at hvor langt inn i oppholdet ungdommene var, hadde betydning for hva de svarte på spørsmålet om skole under intervjuet, det vil si at det å tenke at man skal på skole, og så begynne, er en prosess: Det er en endring i innstilling over tid. Tre av de ungdommene som fortalte at de ikke hadde interesse for skolen og ikke var innstilt på skolegang, hadde vært på kollektivet under to måneder da vi intervjuet dem. De som hadde vært der lenger, fra seks måneder til to og et halvt år, fortalte om hvordan det å bestemme seg for å gå på skole (igjen) tok flere måneder og for enkelte opptil ett år.

7.3.2 Skoletilbudet ved LBR-institusjonene

På LBR-institusjonene er behandlingsopplegget organisert ut fra at ungdommene finner sin plass i hverdagen, enten med arbeidspraksis eller skolegang, så raskt som mulig etter at de kommer. Ungdommene i vårt materiale hadde enten et skoletilbud eller praksis på en arbeidsplass. Det som er viktig, er at de står opp om morgenen. Med forbehold om at vårt materiale er lite, virker det som at LBR-institusjonene legger til rette for at ungdommene skal kunne være aktive i skole eller arbeid på dagtid. En av dem fortalte følgende om sin skolehverdag:

Jeg blir vekket sånn halv ni i ukedagene. Eh, jeg blir hvert fall det, for jeg har sånn hjemmeskole. Jeg kan gå på skolen hvis jeg vil. Men den er ganske langt vekk. Det er en time kjøretur, da. Men, så står opp sånn klokken ni, og så kan jeg ta meg frokost hvis jeg vil. Og så kan jeg sitte egentlig hvor jeg vil og jobbe med skole.

Ungdommen synes altså å få hjemmeundervisning. Hvordan dette er lagt opp, kan vi ikke si ut fra våre data. En av de andre ungdommene fortalte at hen ikke er så motivert for å gå på skole, og derfor har fått praksisplass istedenfor, men de ansatte er opptatt av at hen skal ha et tilbud på dagtid:

Jeg har sagt til de jeg ikke har noe motivasjon til skole akkurat nå. Men jeg skal jo gå på skole til neste år, tror jeg. Så, altså, de er veldig, de er bare opptatt av at jeg skal ha noe på dagen, på en måte.

Ungdommen fortalte videre at hen ikke ønsker å gå på skolen der institusjonen ligger, men selv vil velge hvilken skole hen vil gå på: «Da vil jeg ha litt mer motivasjon, tror jeg.» Hen fortalte videre at det å bli mast på virker demotiverende:

Ja, altså, når jeg flytter, så er det ingen som kan mase på meg å si «gjør det», liksom, fordi når folk maser på meg, så gidder jeg ikke gjøre det. Det er sånn at jeg må velge det selv.

Dette indikerer at selv om LBR-institusjonen stiller krav til dagtilbud, så kan det være begrenset hva de får til når det gjelder for eksempel mål om skolegang, dersom de unge ikke selv opplever at det er deres valg, det vil si at de er styrt ut fra en type indre motivasjon.

Som i ruskollektivene kan også ungdom på LBR-institusjonene ha store hull fra tidligere skolegang, som kan gjøre det vanskelig å tilpasse seg en skolehverdag (Skog et al., 2020). Dette kan henge sammen med mange flyttinger, slik en av informantene uttrykte det:

Jeg ble flyttet mye frem og tilbake på institusjoner i barnevernet de siste årene, så jeg hadde ikke muligheten, liksom. Jeg har ikke klart å følge opp skole. Bare litt nå og da. Det har også vært nedstengning på grunn av covid-19 også. Var noen ganger jeg fikk teamsmøter på skolen, liksom, men det funket ikke så bra.

På spørsmål om det fungerer å gå på skolen når hen er på institusjonen, svarte hen:

U: Nei, det gjør ikke det.

I: Liker du ikke å være der eller?

U: Jeg sover store deler av skoledagen min. Så lenge jeg kommer meg til skolen, så går det greit for, liksom. For da er jeg der.

I: Men er det fordi du ikke sover om natta, eller?

U: Nei, jeg sliter litt etter alt det her, og så er det sånn, det er ikke liksom, det er vanskelig å konsentrere seg.

Denne ungdommen går på skolen, men ut fra det hen forteller, synes det mer å være et sted å oppholde seg enn et sted hen er for å lære. Samtidig er hen i en rutine som på sikt muligens vil bidra til korrigerende av døgnrytme og bidra til lærelyst. Om dette er tilfelle, kan ikke vår studie si noe om, men det vil være interessant å utforske videre.

Det våre data indikerer, er at de fleste ungdommene på begge typer institusjoner etter hvert har et dagtilbud, og de fleste forteller om en intensjon om å begynne eller fortsette på skole eller i lærlingjobb når de flytter fra

institusjonen. Våre data indikerer at både ruskollektivene og LBR-institusjonene kan oppleve utfordringer med å få ungdommene inn i ordinær skolegang under oppholdet, samtidig som det kan se ut som at tilbudet ungdommene får under oppholdet, kan vekke en interesse hos dem til å ville ta opp skolegang etter endt opphold.

7.4 Kravet til deltakelse på dagaktiviteter – forskjeller mellom kollektivene og LBR-institusjonene

Både kollektivene og LBR-institusjonene har «husregler» i form av faste tidspunkter for måltider, når ungdommene skal være på rommet om kvelden, vekketid om morgenen og nettbruk. Når det gjelder nettbruk, fortalte de fleste ungdommene at de hadde nettilgang selv om institusjonen slo det av om natten. Ungdom på både ruskollektiver og LBR-institusjonene fortalte at foreldrene betalte abonnement for dem.

7.4.1 Ruskollektivene – regler og håndheving

Ungdommene på kollektivene forteller også om at de i utgangspunktet har faste oppgaver, som å vaske eget rom og felleslokalet, delta i matlaging og sette opp handleliste. Når det gjelder nettbruk, er det mange av de unge som har egen nettilgang på telefonen, nedstengningen får derfor ingen direkte konsekvenser. Det mange av dem forteller, er at de sitter oppe til langt på natt og ser på filmer/YouTube og hører på musikk, noe som resulterer i at de snur døgnnet og ikke kommer seg opp om morgenen. Ved alle kollektivene er det fellesfrokost ved 8–9-tiden, men mange møter ikke opp fordi de sover. Når de står opp, kan de selv lage seg noe å spise. Som tidligere nevnt ble ungdommene før tolkningsendringen av rettighetsforskriften «sykemeldt» dersom de ikke sto opp til frokost og deltok i aktiviteter på dagtid.

Ungdommen forteller at de får et fast beløp i uken som lommepenger, uavhengig av om de gjør oppgaver eller ikke, men kan i tillegg tjene ekstra dersom de gjør ulike oppgaver, som en fortalte:

Det å lage mat synes jeg fungerer veldig bra, det er noe vi lærer allerede her når vi kommer. I starten så har vi plikter som vi blir satt opp på, da kan det være for eksempel middagsplikt, der vi lærer oss å lage middager. Vi får jo prøvd oss på mange forskjellige middager, fordi vi har veldig variert kosthold her på kollektivet. Selv om det er taco hver fredag. Men etter man kommer dit, liksom, i kollektivet, så lærer man seg mye av det med matlaging, og vi har jo vaskedager og vaskeplikt og sånt, da. Og det får vi jo på en måte ukepenges for, avhengig av hvor mye vi gjør. Det blir jo liksom sånn at når man kommer hit, så er det begrenset hvor mye penger man får, da er det liksom sånn, da velger man å gjøre det, for å få de pengene til å kjøpe snus og røyk og sånt som vi trenger.

Det våre data viser, er at ungdommenes opplevelser av regler varierer mellom ungdom på ett og samme kollektiv. For eksempel beskriver noen av ungdommene reglene som greie og enkle å forholde seg til og at det ikke er så strengt, mens andre på samme sted opplever det motsatte.

Reglene ved de ulike kollektivene er litt forskjellige. En av ungdommene som hadde vært på to ulike kollektiver, fortalte at hen syntes at stedet hen var på nå, hadde altfor få regler og var for generøse med lommepengene. Hen fortalte at på det forrige kollektivet måtte man yte for å få ukelønn, i tråd med det ungdommen over fortalte. På det kollektivet hen bor nå, opplever hen at man ikke trenger å yte noe for å få relativt generøst med lommepenger. Dette passet hen i grunnen bra, for da slapp hen å gjøre noe. Samtidig syntes hen at det var for slapt, og at hen egentlig trivdes bedre der de hadde strengere regler og rammer. Også en ungdom på et annet kollektiv syntes reglene var for slappe, det gjaldt særlig at det ikke var et krav om å stå opp om morgenen. I tråd med det ungdommen fortalte, opplevde vi da vi var på besøk, at det var mange ungdommer som ikke sto opp før langt på dag. Ungdommen sa følgende:

Det høres litt rart ut, men jeg synes de bør være strengere. [...] Men det er ting du, som å komme seg opp om morgenen, jeg har lenge vært den eneste her som har kommet seg opp, jeg har stått opp hver dag, jeg har alltid hatt den gangen der, og det synes jeg kanskje de kan være strengere på, de tingene der. Og jeg tenker hvis du ser på det, så skal du bo hjemme en dag, så nytter det ikke å sove til tolv–ett hver morgen. Da får du ikke jobb, og hvis du ikke får deg jobb, så får du ikke. Ja, da er det mye vanskeligere å komme inn i et godt mønster, hvert fall. Og sånne ting som det, at de kanskje får mer fokus på arbeidsliv og sånne ting, og hvordan det er å komme seg ut i det. Så der har du meg. Jeg mener de bør være strengere på sånne ting som det der. Og litt friere på dumme regler som de har. Det er det med leggetid og de tingene der. De har jo vært strengere på det før, men at de har blitt mye mer åpne og sånt på det, men jeg mener at en institusjon må være litt strengt også, det må ikke være for snilt. [...] Og det tror jeg, institusjonene har blitt mye sånn her snillere i det siste. Jeg har hørt det fra alle, så det er jo, jeg vet ikke, de burde kanskje være litt strengere på visse ting.

Det ungdommen sikter til, med at det har blitt mindre strengt, handler ikke om at institusjonene ikke er opptatt av at de skal stå opp om morgenen. Som det viste seg i kapittel 5 opplever de voksne snarere at de ikke har de rette verktøyene til å få ungdommen opp om morgenen. På alle kollektivene har de som nevnt et bredt tilbud av arbeid, kurs og fritidsaktiviteter til ungdommene. I hvilken grad de unge ønsker å delta i slike tilbud, varierer. Noen av aktivitetene, som arbeids- og kursvirksomhet, foregår på dagtid. Det vil si at ungdommene må stå opp og være med, men det er det mange som ikke ser hensikten med, særlig ikke de første månedene av oppholdet. Flere sover til langt på dag, de har snudd døgnnet. Tidligere var det slik at dersom ungdommene ikke sto opp til frokost, så fikk de ikke delta på aktiviteter på ettermiddag og kveld, de ble sykemeldt (er du

syk på dagen, er du syk på kvelden). Dersom ungdommene holdt på slik over flere dager, ble de tidligere også fortalt at de måtte på utlufting. Da vi gjorde vår datainnsamling, var det slik at dersom ungdommene valgte å sove til langt på dag, noen frem til middag, så fikk de allikevel være med på aktiviteter på kvelden, noe flere syntes å benytte seg av. Noen av ungdommene fortalte at de i liten grad deltok på fellesaktiviteter, verken på dagtid eller kveldstid, og de ga uttrykk for at de kjedet seg, noe som i hovedsak handlet om at de valgte å ikke delta, som denne ungdommen svarte på spørsmålet:

I: Så du synes du det skjer litt lite?

U: Ja, for meg gjør det jo det. Men det har jo sikkert mye med meg å gjøre også. Jeg er jo egentlig bare på rommet.

I: Hvis du kunne velge da, hva ville du ha gjort?

U: Jeg vet ikke om det er så mye jeg ville ha gjort her. Det har jeg prøvd å finne ut av ganske lenge, men det er ikke noe jeg har lyst til å gjøre her. Så det er vel egentlig litt derfor. Ja, det er jo mye gøy å sikkert å finne på, men jeg bare sliter med å dra meg selv med på ting.

Når ungdommene ikke kommer seg opp om morgenen og er med på aktiviteter, kjeder de seg, noe flere ga uttrykk for at de gjorde. Gjennom å delta på dag-aktiviteter og ha rutiner får ungdommene også anledning til å oppleve mestring. De unge vi intervjuet og som hadde vært på kollektivet tidligere, ga uttrykk for at «sykemelding» hadde bidratt til at de deltok og ble med på aktiviteter de ellers ikke ville ha deltatt på, den ene sa følgende:

Jeg merker på meg hvert fall, da. Jeg er 20 år, jeg har bodd 7 år på institusjon, og jeg ble veldig sånn institusjonalisert, at det er viktig med rutiner og vite hvordan livet blir etterpå, da. Fordi ellers så får du et smell i trynet, liksom. Det er ikke sånn at du kan gjøre hva du vil og ditt og datt, liksom, for det får konsekvenser når du blir voksen. [...] Du må gjøre noe sånn litt kjekt, da. Så du kan bygge relasjoner med noen. Du bygger relasjoner av å gjøre ting du liker og med folk og sånn, da.

Det gikk også frem i intervjuene med disse unge voksne at det å delta i ulike aktiviteter og å bli «tvunget» opp om morgenen ble opplevd som noe positivt. På spørsmål om hva som var bra med kollektivet de hadde vært på, svarte to av dem:

UV2: Det er mye bra med [kollektivet]. Jeg vet ikke. Jeg likte jo egentlig det meste der, fordi jeg var med på alt og gjorde alt hele tiden, og hvis man har lyst til å gjøre noe, så kan man få det til.

UV3: Nei, man får jo liksom gjort, altså, du får oppleve mye, liksom. Jeg har gjort mye, jeg har vært på mye turer. Jeg hadde ikke gjort de tingene hvis ...

Jeg hadde ikke båtlappen, liksom. Jeg hadde aldri tatt den selv, og det er jo mange fine mennesker der også.

Inntrykket fra intervjuene med de ansatte på kollektivene er at det ikke er ønskelig at ungdommene «sitter på rommet», da det er en grunnleggende idé at fellesskap og aktiviteter er det som kan føre til endringer hos ungdom med rusutfordringer. På den annen side er deres tolkning av den kritikken de har fått fra Sivilombudets forebyggingsenhet, at de ikke kan forlange at ungdommene skal delta gjennom blant annet å «sykemelde» ungdommene, slik vi behandlet i kapittel 5.

Selv om noen av ungdommene mener reglene er for slappe, er det også de som opplever at det er klare rammer, og at reglene er strenge ut fra hva de er vant til fra oppveksten. Reglene kan samtidig oppleves som trygge og forutsigbare, en sa det slik:

U: Primærkontaktene mine er veldig rolige folk. Og stabile. Jeg er veldig for ro og stabile folk. Sånn forutsigbare, liksom.

I: Og [primærkontakten] er litt streng, er det det du sa?

U: Ja, de kan være litt strenge, men det går fint for meg, på en måte. Det har vært en liten tilvenning for meg, fra å leve i 15 år uten noen regler og kunne gjøre hva jeg ville, nesten, til å ha masse regler, men de er bare rolige folk og ...

Som i andre studier forteller alle ungdommene at det er noen ansatte de liker bedre enn andre, men alle, med unntak av én, forteller at de liker noen.

Ingen av ungdommene vi har snakket med, forteller at de på kollektivene har blitt holdt eller lagt i bakken, noe de har opplevd på andre institusjoner de har bodd på. Det generelle inntrykket er at det er lite bruk av fysisk tvang på kollektivene, som en sa:

Jeg vet jo at mange institusjoner har jo mange regler som de ikke følger, og noen som jobber der, er jo veldig brutale der og sånne ting, for jeg har jo kompisar som bor på andre institusjoner. Og mange som jobber der, kan jo være voldelige og sånne ting. Men for min del så går det jo ganske greit her. Det er ikke så mye, det er ikke så mye dårlig som skjer her, tror jeg.

På spørsmål til en av de andre ungdommene om hen følte seg godt ivaretatt, var svaret:

Ja. Dette er første institusjonen jeg nesten har opplevd at, ingen av ungdommene har noe imot noen av de voksne. Det er veldig uvant. For det pleier alltid å være en voksen eller noe som pleier å være litt sånn ..., men her er alle koselige.

En fjerde ungdom som hadde erfaring fra flere institusjoner, samt to kollektiver, fortalte at kollektivene skiller seg fra de andre institusjonene ved at hen aldri har opplevd at ungdommer knuser ting, eller at noen har blitt lagt i bakken på kollektivene. Om kollektivet hen bodde på, sa hen:

Her har ingen av ungdommene utagert, det er også veldig uvant med denne plassen. For jeg har vært vant til at ungdommer har klikka, men her har det ikke vært noen ting.

I tillegg til å sette denne erfaringen i sammenheng med at de ansatte er hyggelige, mener ungdommen det også kan være et resultat av at ungdommene skjerper seg når de må forholde seg til ansatte som jobber i lang medleverturnus:

Her tror jeg, sånn som på noen plasser så er det sånn, det er lett å utagere mot en person som du vet går av skift om to timer, enn mot noen du vet skal se i to uker videre. Så jeg tror nok det har litt med [medlever]praksisen å gjøre.

En av ungdommene på andregangsintervjuet svarte følgende på spørsmålet om hvordan hen syntes det var på kollektivet:

Når jeg ble kjent med dem, så likte jeg meg veldig godt. For de – ja, de er jo lengre på jobb, og man blir godt kjent med dem. Og de bryr seg jo veldig.

Hovedinntrykket fra intervjuene med ungdommene er at de ansatte på kollektivene oppleves som trygge og ofte makter å skape en trygg ramme rundt ungdommene, noe de blant annet kobler til medleverordningen. Det hendte allikevel at det oppsto situasjoner ungdommene opplevde som utfordrende. Dette gjaldt særlig hvis ungdom ble voldsomme og utagerte. En av ungdommene som hadde bodd på et av kollektivene lenge, fortalte følgende:

Ja, det var da regelinnstramningen begynte, spesielt. Før så var det liksom, ja, det var mye strengere her da jeg kom. Da var det typ skjerme-situasjoner, da var det den ungdommen som utagerte, som ble skjermet, eller som skjermes fra de andre. Mens nå så er det liksom, hvis en ungdom utagerer, så må alle løpe opp på rommet sitt. Så det er jo en veldig stor påvirkning for de andre ungdommene, de andre ungdommene lever jo i en utrygg situasjon, og det som egentlig skal være hjemmet deres, blir jo til en, ja, en sånn type, ja, at det er skummelt å bo her hvis en ungdom utagerer. [...] for eksempel var det en ungdom som utagerte, ble steike forbanna for et eller annet, der alle andre ungdommer måtte ut av kollektivet, vi måtte inn i en bil og skulle dra til [sted] for å spille bowling eller noe sånt.

Ruskollektivenes tolkning av reglene om bruken av skjerming og «lufteturer» synes derfor å ha fått konsekvenser for ungdommers opplevelse av trygghet i utrygge situasjoner. En av ungdommene i gruppeintervjuet med dem som hadde flyttet fra kollektivet, sa om situasjonen der nå:

Det er masse bare usikkerheter der nå, og ingen har det noe godt, så de burde putte de reglene rett tilbake igjen, assa. Gjerne med den der – sykemeldingen [Hen ler]. For det er jo sånn man på en måte også bygger relasjoner. Og sånn på utluftninger og, det er tryggere for de på huset, da.

7.4.2 LBR-institusjonene – regler og håndheving av disse

Ungdommene på LBR-institusjonene forteller også at de får ukelønn, men lønnen synes å være koblet til at de gjør oppgaver. En forteller at hen får 50 kroner for å vaske rommet sitt og 50 kroner for å vaske badet, og at de får lønn hvis de går inn på rommet til riktig tid og står opp til riktig tid. I intervjuene med ungdommene går det også frem at de blir «sykemeldt», det vil si at de må opp om morgenen til fastsatt tid for å få gjøre aktiviteter eller være med venner på kvelden. Det å ikke komme seg opp om morgenen og på skole eller i arbeid får derfor konsekvenser for ungdommenes lønn og deltakelse i fritidssysler. En ungdom sa det slik:

Det er hvis du ikke våkner til en spesifikk tid, så får du ikke lov til å gjøre noe på dagen etterpå. Så da du må sitte inne her i institusjonen.

En annen sa dette:

Det er sånn dagtilbud man må gjennomføre for å kunne gjøre noe på kvelden. Så i dag gjennomførte jeg det, men hadde jeg ikke dratt på praksis i [arbeidssted], så hadde jeg ikke fått dratt ut i kveld, da.

Aktivitetene på dagtid regulerer altså hva ungdommene får gjøre på ettermiddager og kveldstid, som belønning. Det handler om å være med venner eller dra ut med ansatte på aktiviteter. Ungdommene på LBR-institusjonene synes å stilles overfor hva enkelte av dem opplever som for store forventninger til hva de skal klare. Enkelte ungdommer kan slite med psykiske utfordringer på bakgrunn av tidligere vanskelige erfaringer under oppveksten i familien og med skolegang og rus, som gjør at de ikke klarer å følge opp forventningene som institusjonen har til dem. Møtet med institusjonens forventninger kan derfor oppleves som veldig frustrerende, som en av ungdommene fortalte:

Det er ikke så mye å gjøre her. Du må bare være perfekt for at du skal få lov til å gjøre noe her. Og litt sånn, siden jeg sliter med psykiske ting og med soving og sånne ting, så er det vanskelig å følge en struktur som er så streng som her. Det får så mye konsekvenser etterpå. [...] Jeg tror nesten jeg får en konsekvens eller to hver dag, liksom.

Det synes, ut fra intervjuene med de tre ungdommene på LBR-institusjonene, som at reglene på den ene siden kan skape en form for motivasjon til å være i aktiviteter som skole eller arbeidspraksis, men for dem som av ulike grunner ikke klarer å gjennomføre dagaktiviteter, kan kravene derimot oppleves som demotiverende. I tillegg til at ungdommene må stå opp om morgenen og ta del i dagaktiviteter for å få delta i aktiviteter senere på dagen, så legger

institusjonene stor vekt på at aktiviteter må planlegges, ifølge det ungdommene fortalte. De må blant annet planlegge besøk med venner, og en av ungdommene beskrev hvordan planen må godkjennes av ledelsen og ansatte:

Vi får en ukeplan, vi skal skrive ting vi skal gjøre. Den planen skal gå gjennom ledelsen og så høyere opp i ledelsen for å bli godkjent. Og så tar de bort ting som ikke blir godkjent. Som å henge med venner mandag, nei, du får ikke lov.

Slik planlegging skaper forutsigbarhet for institusjonen i form av at det er felles institusjonsregler for alle beboere, men kan skape utrygghet for ungdommene fordi aktiviteten ikke vil bli gjennomført dersom de har brutt reglene, for eksempel ved å ikke gå på skolen eller ved å ruse seg. Det ungdommene gir uttrykk for, er at det å planlegge tid sammen med venner kan være utfordrende. En av dem utdypet dette på følgende måte:

Hvis jeg skal møte venner på en fredag, så er jeg ikke trygg på at jeg kan få det inn. Sånn de [ansatte på institusjonen] sier til meg, sånn blir det. Jeg kan ikke være trygg på det, fordi jeg vet det skjærer seg enkelte dager. Og jeg må være med den vennen jeg skriver i ukeplanen min, og det er sånn litt vanskelig å planlegge så langt frem.

En annen grunn er at de må følge institusjonens oppsatte faste planer for dagen og dermed ikke får tid til å være sammen med venner, for eksempel hvis det er lang reisevei, som en fortalte:

I ukedager så er det noe som heter ro-tid. Og den varer fra, altså, den varer i førtifem minutter, og den er slutt klokka seks, og hvis jeg da skal ut og møte en venninne, da, som har tatt toget i to timer, så får jeg ikke dra ut før seks, og så må jeg være tilbake her før kveldsmat, og da må jeg liksom være her kvart på ni. Og da får jeg liksom vært med venninna mi sånn to og en halv time ca. før jeg må tilbake hit. Så må hun ta toget i to timer igjen tilbake, på en måte. Det er en dum regel, det også, syns jeg.

Ungdommene uttrykker at det er frustrerende og utrygt å være usikre på om de får møte vennene, eller om planene som er lagt for uken, blir gjennomført. Det ungdommen reagerer på, slik vi tolker det, er mangelen på fleksibilitet. Dette gjelder også andre forhold, som tiden for måltider som er fastlagt, noe som passer ungdommen sitert over dårlig:

Man må liksom for eksempel spise til alle måltidene, og hvis jeg ikke spiser middag, og da hvis jeg sier er sulten timen etter, da får jeg ikke mat, på en måte. Fordi man skal ikke spise utenfor de måltidene som er. Og jeg klarer ikke å spise til faste måltider, på en måte.

Sett fra institusjonens side er det viktig i behandlingsøyemed å ha faste rutiner (se kap. 6), for ungdommen kan det bidra til redusert trivsel og muligens motstand. En av ungdommene fortalte for eksempel at hen rømte hele tiden og ikke ville være på institusjonen. En annen ga uttrykk for mer ambivalens:

Jeg har et veldig sånt ambivalent forhold til å være her egentlig. For noen ganger så er det, tenker jeg at det er som et fengsel, men andre ganger tenker jeg at det egentlig er en fin plass å være.

Hen utdypet:

Ja, man føler seg veldig ensom, det, og så, liksom at det er sykt urettferdig. Jeg får ikke gå ut, men alle vennene mine går ut, og, sånn, liksom, jeg har ikke tenkt til å gjøre noe annet enn dem, hvorfor får ikke jeg lov til det samme. Så, av og til føler jeg det veldig sånn. Men man får jo veldig bra tilbud her, da. Sånn, ja, jeg vet ikke, jeg, hvis jeg har lyst til å finne på noe gøy med en venninne, så kan de betale det eller være med og betale det og sånt. Og vi har vært på sånn kjøretur, for eksempel, der jeg har fått lov til å ta med en venninne. Så det er jo ikke et fengsel.

En av de andre fortalte at hen rømte en gang i begynnelsen av oppholdet, og på spørsmål om hen syntes det var vanskelig å bo på institusjon, var svaret:

Ja, altså, det var det i starten. Men, altså, nå er jeg vant med det, på en måte.

Da vi spurte ungdommene om hva de ønsket seg på institusjonen, handlet det blant annet om å gjøre andre ting som de ikke hadde gjort før, og spontane handlinger eller aktiviteter «her og nå». Den av ungdommene som trivdes minst på institusjonen, svarte slik på spørsmål om hva som kunne være bedre:

Jeg vet ikke helt selv. Kanskje tatt med oss ut å gjøre ting som vi ikke har gjort før. Sånn, ja, og så er det også sykt hardt at vi må stå opp så tidlig, da, og gjøre det og det for å fylle vilkårene for å kunne gå ut og gjøre noe. For å gå ut og bare spille fotball, liksom. Må være våken halv åtte, selv om du ikke skal på skolen.

Kravet om å stå opp om morgenen, samt det å skulle planlegge frem i tid, særlig når det gjelder å være sammen med venner, synes å kunne oppleves som krevende for ungdommene. De tre forteller at det gjelder andre regler for å være sammen med foreldre, og de besøker foreldrene jevnlig, to hver eneste helg. Det at ungdommene har nær kontakt med hjemmet, er et mål med LBR-metoden, institusjonen skal ikke være et hjem, men en brobygger mot hjemmet, som ansatte forteller i kapittel 6.

Når det gjelder relasjonen til de ansatte, så forteller ungdommene, som på de andre institusjonene, at de ikke liker alle ansatte. Det våre data indikerer, er at de tre ungdommene vurderer relasjonen til ansatte ulikt og ut fra ulike premisser. En er opptatt av tillitsforhold og å ha noen å betro seg til uten at alt fortelles videre til andre ansatte. En annen er opptatt av at man må finne de man liker, mens den tredje uttrykker opplevd mangel på nære voksne som har tid og er tilgjengelige.

Det som kommer frem gjennom intervjuene med ungdom på henholdsvis ruskollektivene og LBR-institusjonene, er at selv om begge institusjonstypene har hva som kan kalles husordensregler, så synes disse å bli praktisert veldig ulikt. Der flere av ungdommene på ruskollektivene etterlyser strengere håndheving av reglene, opplever de tre ungdommene vi har intervjuet på LBR-institusjonene, at reglene er for rigide. For ungdom på ruskollektivene som ikke står opp om morgenen eller deltar på aktiviteter, synes oppholdet å oppleves som kjedelig. Ungdom som ikke står opp om morgenen og deltar i dagaktiviteter på LBR-institusjonene, får ifølge ungdommene ikke delta på andre aktiviteter i løpet av dagen, noe som også kan føre til opplevelse av kjedsomhet og manglende mestringserfaringer.

7.5 Behandlingsmetodene på ruskollektivene og LBR-institusjonene

Alle institusjonene jobber etter prinsippet om traumebevisst omsorg, og de bruker motiverende intervju som samtaleverktøy.

LBR er et rusbehandlingstiltak som er dominert av atferdsorientert tilnærming med vekt på å analysere atferd i henhold til rusfrihet, ved bruk av ulike kartleggingsverktøy. Oppholdet er delt inn i fire nivåer, med ulike grader av testing gjennom urinprøver, der man beveger seg opp i nivå etter en gitt periode med rusfrihet. Motivasjonsmetodene som brukes for at ungdommene skal holde seg rusfrie på institusjonen, er at de får poeng for rusfrihet, som kan løses inn i penger, gaver eller turer ut av institusjonen. Hver gang en negativ urinprøve avlegges, får ungdommen umiddelbart et gode eller en tjeneste som er bestemt på forhånd i samråd med ungdommen. Godene gis etter et forsterknings skjema, hvor belønningen for rene urinprøver gradvis øker med antallet suksessive rene prøver, etter et gitt antall rene prøver går de opp i nivå. Ved positive urinprøver rykker ungdommen ned i nivå.

På ruskollektivene brukes fellesskap som metode, som innebærer at de unge møtes og snakker sammen om sine utfordringer, hvilke mål de setter seg både på kort sikt (gjøremål denne uken) og lang sikt (rusfrihet), sammen med voksne som er på kollektivet. Ved kollektivene arrangeres det ukentlige gruppesamtaler, og ved to kollektiver har de temasamling ukentlig. På disse møtene skal alle fortrinnsvis delta. Noen steder har de også kveldsoppsummering, de sitter da i gruppe og forteller om det er noe de har tenkt på i løpet av dagen. I tillegg har tre av kollektivene en trinnmodell, bestående av fem trinn. Trinn 1 handler om å kartlegge rusbruken, gjøre ungdommene kjent med dagtilbudet og arbeidsteknikker. Trinn 2 er grovryddingsfasen, da jobber man litt mer spesifikt med ungdommens egen historie med rus, kriminalitet, atferd, venner og nettverk. Trinn 3 handler om nettverk. Her er hensikten at de unge reflekterer over hva som er positive og negative nettverk, og om hvordan de kan gå frem for å etablere et prososialt nettverk. Trinn 4 er selvstendighetsfasen. Her skal de øve seg på å betale regninger, lage mat og ivareta seg selv. Trinn 5 er når

ungdommen har flyttet, og handler om å klare å stå på egne ben, men med assistanse fra omgivelsene.

I dette delkapittelet presenteres først erfaringene til ungdommene med ruskollektivenes metoder før erfaringene til ungdommene med metodene på LBR-institusjonene presenteres.

7.5.1 Ruskollektivenes metoder, ungdommenes erfaringer

Grppesamtaler

Alle kollektivene jobber etter prinsippene i traumebevisst omsorg, og de bruker motiverende intervju som samtaleverktøy og, som nevnt over, fellesskap som metode.

De fleste ungdommene synes det er ok med gruppesamtaler, eller gruppeterapi som en av ungdommene benevner det som. Våre data indikerer imidlertid at ungdom kan være skeptiske til å dele for mye av sine egne erfaringer med andre, særlig de første månedene. En av dem som hadde vært på ruskollektivet i tre uker på intervjutidspunktet, sa følgende:

Fellesstund fungerer, men jeg deler ikke så mye, det gir ikke mening for min del, jeg trenger ikke andres problemer.

Det å snakke og lytte til andre handler om å sette ord på egne erfaringer og følelser vel så mye som å måtte ta inn over seg andre problemer. Samtidig kan det å fortelle om seg selv oppleves som utrygt i begynnelsen, som en av de andre unge fortalte:

Jeg tenkte: «Kanskje det ikke er lurt å fortelle så mye av livet mitt, greit, jeg må bare stramme meg litt opp og holde ting for meg selv», skjønnte du. Og så var det litt – da ble jeg stum en periode.

Det å ikke ville fortelle så mye om seg selv fant vi både kunne handle om at ungdommen har begått kriminelle handlinger og er redd for at det de forteller, skal komme myndighetene for øre, men også om redsel for at det de sa, kunne bli brukt mot dem av andre, og at de kunne bli sett ned på av de andre ungdommene. Erfaringen blant de fleste var at dette ikke var tilfelle, som en tredje ungdom fortalte:

U: Nei, det blir ikke brukt mot deg. Gruppen er liksom sånn hellig eller hva man kan si. Nei, men altså, hvis du kommer inn fra en behandling for første gang, da er du jo vant til et utrygt miljø ute, ikke sant. Rusmiljøet er jo ikke det tryggeste stedet å være. Og så plutselig skulle begynne å fortelle hvordan du har det, det er utrygt i starten. Så du må gi det et forsøk, da, for at det skal kunne bli trygt. For når du først deler noe, så får du alltid en respons.

I: Ja, nettopp. Etter hvert så får det en betydning for deg, den responsen.

U: Ja, du får en respons, da, de hører på meg. Jeg blir ikke ledd av for det jeg sier og sånne ting, blir ikke sett ned på, på grunn av det og det. Det er liksom, plutselig sitter tre–fire folk og kjenner seg igjen i det du sier. Oi, jeg sliter med samme greiene, liksom. Og da blir det plutselig mye tryggere å snakke om hvordan du har det, da.

Erfaringen til flere av ungdommene er derfor at gruppesamtaler er positivt og særlig det å snakke med andre unge med tilsvarende erfaringer, for som en fjerde ungdom fortalte, så er det viktig å snakke med noen som «har vært der»:

Og det kollektivet gjør med å liksom få til med at ungdommer snakker med ungdommer, da, for en voksen kan sitte og si til deg at rus ikke er bra, ikke sant, men det gir mye mindre inntrykk enn hvis en ungdom sitter og sier at rus er faktisk ikke bra, ikke sant.

Selv om flere av ungdommene blir positive til gruppesamtaler etter hvert, kan det være at gruppesamtalenes funksjon avtar med tiden. For eksempel fortalte en av ungdommene som hadde bodd på kollektiv i halvannet år, og som ikke hadde ruset seg de siste fem månedene, at hen etter hvert opplevde at møtene ble repetitive, og at det ikke skjedde så mye:

U: Altså, for meg er det bare å bli fort ferdig med. Det er jo sikkert kjekt for noe, men jeg ser ikke meningen i det. Det er det samme hver gang, hver dag.

I2: Som å...?

U: Nei, alle sitter i sofaen og skriver om «hva har du gjort de siste dagene?», så sier du «jeg har egentlig gjort det samme som jeg har gjort hver gang», og så er det «hva skal du gjøre i helgen?» og sånne ting. Og det er vel egentlig det. Og så har de [ansatte] kanskje noe informasjon.

På bakgrunn av intervjuene med ungdommene synes det som gruppesamtaler er et godt tilbud som de fleste har utbytte av selv om det kan ta tid før de stoler på de ansatte og de andre ungdommene eller tenker at det å dele egne erfaringer med andre er fint. Det er også indikasjoner på at funksjonen av slike møter kan avta etter hvert som ungdommene føler seg klare for å flytte videre, og de har vært rusfrie en stund.

Trinnmodellen

En av ungdommene som har flyttet for seg selv på hybel i regi av kollektivet, forteller at tiden det tar å gå opp i trinn avhenger av hvor åpen og ærlig du er med andre og deg selv. Ungdommene forteller at de selv søker om å gå opp ett trinn, og forteller at de kan ikke gå ned.

Ingen av ungdommene forteller at de er misfornøyde med trinnmodellen, men opplevelsen av om behandlingsmetoden har betydning for deres positive utvikling, blir vurdert ulikt. På den ene enden av skalaen er det en ungdom som

opplever at trinnmodellen har vært avgjørende for at hen har blitt og klart å holde seg rusfri over lang tid. På den andre enden er det en ungdom som uttrykker at verken det å flytte til kollektivet eller trinnmodellen hadde hatt så mye å si. Det avgjørende var å flytte fra hjemstedet og bryte med gammelt nettverk, hen uttrykte det slik:

Nei, jeg vet ikke. Det kan være kjekt for noen, men jeg vet ikke. Jeg ser som sagt, oppholdet på [stedet] har vært bra for meg, men oppholdet her [på kollektivet], det har ikke gjort noe spesielt. Det er liksom valg jeg har tatt videre og kuttet ut kriminelt nettverk og sånne ting. Det er ting jeg har bestemt meg for selv. Selvfølgelig, de snakker jo med deg og prøver å bla bla bla og sier «du må gjøre det», men da får jeg ikke lyst til å gjøre det. Så det er jo, de tingene har jeg jo funnet ut selv. Og de der trinngreiene, det er ikke noe jeg legger merke til. Men selvfølgelig, det er sikkert forskjellig fra person til person og hvordan folk tenker på det, noen må ha mer fokus på de tingene der. For meg er jo livet mitt er akkurat det samme her som det er hjemme, det er bare vanlig hverdag. Det er ikke noe spesielt fordi jeg er på institusjon.

Slik denne ungdommen opplever det, har ikke trinnmodellen hatt betydning for valget om å slutte å ruse seg eller bryte med kriminelt nettverk, samtidig som dette er to av aspektene ved modellen, og sikkert er noe de har tatt opp i gruppe- og temasamtaler. I intervju med en tredje ungdom fremgår det hvordan det å nå modellens trinn 2 hadde vært en motivasjon for å endre på egne rutiner:

Fra november til desember så klarte jeg å komme på trinn 2. Men da hadde jeg jobbet skikkelig hardt, så jeg våknet opp og brukte tiden, gjorde pliktene mine.

Hvordan ungdommene opplever å jobbe etter en slik modell, synes å variere ut fra hva som motiverer ungdommene. Noen blir motivert ut fra å ha klare mål, mens andre kan motiveres av å ta avstand fra det å skulle bli fortalt hva som er viktig. Et utslag av motstand mot «å bli fortalt» er å selv ta ansvar for endringene og i kjølvannet av det tenke at de valgene man har tatt, er gjort på selvstendig grunnlag og ikke relasjonelt betinget (Gundersen, 2021), eller som er tilfellet her, betinget av deltakelse i en bestemt behandlingsmetode.

7.5.2 Ungdommenes opplevelse av inntaksturer

Ved alle kollektivene hadde de tidligere rutinemessig tatt med seg ungdom på én-to ukers tur når de kom til kollektivet. Når de dro på tur, var dette gjerne på fjellet eller i naturen, og sammen med ungdommen var det to ansatte, og ungdommen fikk ikke lov til å ta med seg mobiltelefon. Syv av ungdommene vi intervjuet, hadde vært på inntakstur da de kom. Andre fortalte at de takket nei, da dette var et frivillig tilbud. En fortalte for eksempel at hen hadde fått valget om å starte oppholdet på den hytten kollektivet eide, men fordi det ikke var internett der, valgte hen å ikke dra på inntakstur. Blant dem som hadde vært på

inntakstur, var erfaringene delt. To av de syv ga uttrykk for at de ikke var begeistret. En fortalte at hen syntes det var veldig kjipt å være alene med ansatte på en hytte uten telefon og nett og å bli ransaket og kroppsvisitert. Den andre fortalte at det var kjedelig. På spørsmål om hva de gjorde på inntaksturen, var svaret: «Nei, de gir deg en mappe som vi går gjennom og leser, med regler og ditt og datt, og så leide vi båt.»

De andre fem var mer positive. Et aspekt som ble trukket frem av en av ungdommene, er at det var en trygg start på oppholdet. En del av ungdommene som flytter til kollektivene, har hatt en vanskelig oppvekst, og flere har flyttet flere ganger. Det å så være sammen med kun voksne i trygge omgivelser kan derfor oppleves som en trygg start, som denne ungdommen fortalte:

I: Hvordan syntes du det var å være på inntakstur, da?

U: Det gikk ganske greit, for vanligvis når jeg har flyttet på nye institusjoner, så har jeg stengt meg inne og bare sånn «jeg skal ikke være med de», liksom, men nå når jeg var på inntakstur her, så var jeg med de ansatte hele veien.

I: Syntes du det var trygt?

U: Ja, etter hvert så ble det tryggere.

Også en av de andre ungdommene fortalte om hvordan hen egentlig er veldig privat og ikke kobler seg på andre. Da hen kom til kollektivet, var planen derfor å trekke seg fra oppholdet, men hen endret synspunkt som følge av inntaksturen. Hen var opprinnelig plassert etter samtykke (§ 6-1) og fortalte:

Jeg hadde jo tenkt til å trekke samtykke med en gang jeg kom ned hit, og under nesten hele inntaksturen så var jeg jo pisse rusa, så jeg satt jo bare uti der og snakket med dem og syntes de var veldig koselige folk og begynte å like dem og sånne ting. Og de hadde liksom, av alle papirer som står om meg, så står det at jeg vanligvis ikke pleier, jeg pleier å være ganske sky mot folk hvis jeg ikke kjenner dem eller kjenner omgivelsene, på en måte. Så jeg hadde bare sittet der ute i stua og snakket med dem hele dagen lang, og jeg tror jeg var rusfri de to–tre siste dagene. Jeg hadde først bare lys til å sitte på rommet mitt, men da ble det liksom bare for dumt å gjemme meg fra dem. Så jeg endte jo opp med å bli veldig tett med noen, da, så da ville jeg jo plutselig ikke dra igjen, da.

Begge disse ungdommene hadde en lang historie med utrygge relasjoner, og inntaksturen synes å ha bidratt til at de følte seg trygge, og bidro til at de ville bli på kollektivet. Andre ungdommer er mer utadvendt og opplevde inntaksturen som en fin start på oppholdet, som ungdommen i eksempelet under fortalte:

U: Ja, jeg var på sånt inntak i to uker.

I: Da var det bare deg og voksne? Hva synes du om det, da?

U: Det var, det var en bra start, jeg spilte kort, kort, kort hver dag. Og så svømte jeg, jeg hadde det gøy.

De tre refererte ungdommene over kom til kollektivet ufrivillig og endret innstilling som følge av inntaksturen. En av de ungdommene som dro til ruskollektiv etter eget valg, fremhevet noen andre aspekter ved inntaksturen:

Jeg var jo den ene ungdommen som kom, og så kom det ei annen samtidig, så vi var jo to ungdommer på inntak, der jeg var plassert frivillig, hun var plassert på tvang. Det var jo spennende. Det var, første dagene så var det veldig sånn, vi snakket ikke, vi var helt stille. Jeg var jo seks dager på inntak. Der de hadde telefonvedtak, for man skulle ikke ha kontakt med det gamle nettverket mens man holdt på med inntak, for det er veldig sånn bli kjent og litt sånn hurtig bli-kjent-opplegg. Man går i dagtilbud om morgenen, frokost, middagsplikt og ja. Det er egentlig veldig sånn som her [på institusjonen], bare en mye mindre versjon, da. Og så gikk vi turer på ettermiddagene og ja, snakket, behandlingsverktøy som vi jobbet med, og skrev tidslinje og sånt.

Denne ungdommens beskrivelse synes å være tettere på det som var den overordnede hensikten med inntaksturene: å bli kjent med institusjonen og målet med oppholdet og la ansatte bli kjent med ungdommen og ungdommen med de ansatte gjennom kartlegging og samtaler. Samtidig fortalte de ungdommene som hadde hatt en positiv opplevelse av inntaksturen, at de hadde hatt det hyggelig og blitt trygg på de voksne. Inntaksturene er i dag et frivillig tilbud, til forskjell fra tidligere, noe som synes å innebære at mange takker nei.

7.5.3 Motiverer institusjonene ungdom til å slutte med rus?

Det våre data indikerer, er at det å bli rusfri er en lengre prosess og noe ungdommene selv må bestemme seg for. Mange av ungdommene vi har intervjuet, har vært i et rusmiljø over lengre tid, de har venner som bruker rus, flere av guttene og et par av jentene forteller om salg av rusmidler, vinningskriminalitet og vold, noen av jentene forteller om overgrep fra andre i rusmiljøet. Det vil si at mange har vært på siden av det mer vanlige ungdomsmiljøet. Å være i et rusmiljø med slike erfaringer kan bidra til at de får en type rusidentitet som kan være vanskelig og tidkrevende å endre.

LBR-institusjonene og ruskollektivene har ulike tilnærminger til hvordan de kan få ungdommer til å slutte med rus. Læringsbasert rusbehandling (LSR) er en atferdsanalytisk tilnærming og retter seg mot enkeltindividet som skal bli rusfritt gjennom tilrettelegging for individuelle, positive konsekvenser av rusfrihet, og ungdommene skal få hjelp til å utarbeide spesifikke strategier for å mestre situasjoner uten bruk av rusmidler (Holth, 2008). Ruskollektivene på den annen side vektlegger relasjoner og ser fellesskapet som et endringsskapende virkemiddel.

Det som synes viktigst for at ungdommene slutter eller ønsker å slutte å ruse seg, er at de selv bestemmer seg for det, uavhengig av hvilken metode som brukes. Dersom ungdommene ikke synes de har et rusproblem, så fortsetter de, men våre data indikerer imidlertid at de fleste etter hvert kommer til et punkt der de ser at de har en utfordring med rus, og ønsker å slutte.

Av de tre ungdommene på LBR-institusjonene var det en som fortalte at hen var rusfri, de andre to ruset seg fortsatt innimellom. Blant ungdommene på ruskollektivene var det fem av de sytten ungdommene som fortalte at de fortsatt ruset seg, tre av dem hadde vært der under to måneder, mens to hadde vært der lenge. Alle ungdommene som fortsatt ruset seg, fortalte imidlertid at de ruset seg sjeldnere enn det de gjorde før de kom til institusjonen.

De i vårt materiale som selv valgte å bo på institusjon, ønske å slutte fordi de hadde traumatiske opplevelser i forbindelse med rusing (overdose, venner som hadde dødd av overdose, kriminalitet og vold). Datamaterialet fra kollektivene indikerer at for dem som var der ufrivillig, tok det tid før de ble motivert og ønsket å endre seg i retning av å slutte med rus. Dette funnet er i samsvar med det Reime og Tysnes (2021) fant i sin studie av ungdom på ruskollektiver. De fremhever derfor viktigheten av at oppholdet er langt nok, slik at ungdom som i utgangspunktet ikke har et ønske om å slutte med rus, skal forstå at de har et problem med rus og trenger hjelp. En av de unge, som snart var ferdig med oppholdet, sa det slik:

Så jeg følte at jeg ble tatt imot veldig godt både av ungdommene og de voksne, selv lederen. Veldig. Men jeg husker også i starten så tenkte jeg «faen, fuck dette stedet». Men jeg husker, dere vet [lederen], hun sa til meg, faktisk, «du tenker sånn nå, vent til når du slutter», fy faen ass, nå som jeg snart er ferdig, så tenker jeg «faen, jeg kommer til å savne dette stedet», for nå har jeg blitt vant til det, ikke sant. Og det blir mange minner også, så det blir trist å dra.

Ungdommenes endrede innstilling til oppholdet og det å ruse seg kan forstås i lys av at endring fordrer at den som skal endre seg, selv har eierskap til endringen. Å bli tvunget til endring som man selv ikke tar initiativ til, vil ofte føre til motstand eller det som i psykologi kalles reaktans: «menneskers iboende psykologiske tendens til å reagere mot det de opplever som press eller begrensninger i deres personlige bevegelsesfrihet» (Barth et al., 2001, s. 231). I denne sammenheng må vi bemerke at det var to ungdommer som, selv etter å ha vært på kollektivet i mange måneder, ikke ønsket å slutte å ruse seg. Den ene ønsket det ikke fordi rusen dempet uroen og tankekjøret, og hen orket ikke tanken på å ikke ruse seg. For denne ungdommen var derfor ikke rusfrihet et ønskelig mål, og hen er en av dem som nok ville hatt utbytte av et annet tilbud enn det ruskollektivene kan gi. Den andre ungdommen var i motstand under hele oppholdet. Da vi intervjuet vedkommende andre gang, sa hen følgende om oppholdet på kollektivet:

Man er jo plassert der mot sin vilje og bare fortalt at her skal du bli og være rusfri. Det vil man jo ikke. Jeg tenkte ikke at jeg hadde et problem.

Ungdommen fortalte at hen etter å ha avsluttet oppholdet på ruskollektivet begynte å ruse seg så alvorlig at hen til slutt bestemte seg for å søke hjelp i voksenrusbehandling, noe hen satte i sammenheng med oppholdet på kollektivet:

Jeg tror det er vanskelig å gi ungdom rusbehandling på tvang. Men samtidig så hadde ikke jeg hatt de erfaringene jeg har med [ruskollektivet], så er det ikke sikkert jeg hadde søkt meg inn i behandling nå. For nå visste jeg jo at behandling er en mulighet, på en måte.

Dette eksempelet viser at ikke alle ungdommer endrer innstilling til å bo på institusjon eller slutter med rus, selv etter lang tid, samtidig som det kan gi erfaringer som på sikt kan føre til at de selv tar initiativ til å endre sin egen situasjon, men da ut fra egen vilje og indre motivasjon.

Det å få et eierskap til endringer fordrer en individuell lyst til endring og kan fremmes gjennom ulike motiverende faktorer. Både LBR-institusjonene og kollektivene forsøker å fremme en indre motivasjon, samtidig som LBR-metodikken fra ungdommenes fortellinger synes dominert av ytre motiveringsfaktorer via poengnivå og sanksjonssystem. Rusfrihet og det å stå opp om morgenen belønnes, mens det motsatte sanksjoneres. Som vi har vist tidligere, uttrykker to av de tre ungdommene vi har intervjuet, at de opplever det som demotiverende å gå ned i nivå og ikke få være med venner dersom de har ruset seg eller ikke har stått opp om morgenen. LBR-metoden innebærer også andre elementer, som samtaler for å finne frem til hva som kan motivere ungdommene til å holde seg rusfrie. Det man kan stille spørsmål om på bakgrunn av vårt datamateriale, er om vektleggingen av konsekvenser i form av nivå- og poengsystemet, satt innenfor rammen av hyppige urinprøver og sanksjonering av å ikke stå opp om morgenen, for noen ungdommer kan bli så dominerende i deres hverdag og i deres mentale opplevelse av oppholdet at de andre aspektene blir litt borte. Våre funn indikerer at LBR-metodikken kan bidra til at ungdommene reduserer rusbruken når de er på institusjonen, et spørsmål er imidlertid om metodikken slik den praktiseres, bidrar til at ungdommene utvikler en egen indre motivasjon for rusfrihet (se også NOU 2023: 24, 11.3.2.1). Den ene ungdommen svarte for eksempel følgende på spørsmål om hen har forsøkt å slutte med rus lenge:

Ja, i hvert fall siden jeg kom hit. Jeg har jo prøvd å liksom ikke ruse meg på noe. Men det er som at det bare skjer av seg selv. Det er som at – det er ikke jeg som kontrollerer det, og det er skikkelig ... det høres egentlig sykt teit ut, men det er bare sånn det er.

For denne ungdommen kan det synes som institusjonen ikke helt har lyktes med å hjelpe hen til å utvikle strategier for å mestre russuget. Den ungdommen

på LBR-institusjon som hadde sluttet å ruse seg, fortalte at det som hadde vært viktig for hens valg om å slutte, var at hen hadde fått kjæreste på institusjonen som hadde sluttet. Denne ungdommen, som med noen av dem på ruskollektivene, og som vi så i en tiltaksprosjektet (Gundersen et al., 2023), tilskriver disse endringene egne valg. Som også vist til tidligere i kapitlet kan noen motiveres av motstand mot å bli fortalt hva de skal gjøre og ikke. De velger å avstå fra rus, men da ut fra en idé om at det er noe de velger selv, og ikke fordi de får belønning eller deltar i et behandlingsopplegg. Dette kan forstås som uttrykk for en indre motivasjon, samtidig som dette jo faktisk er ungdom som har vært under behandling over lengre tid, og som vi kan anta har blitt påvirket av det behandlingsregimet de har vært underlagt. Ut fra et slikt perspektiv er behandling noe som hjelper ungdommene gjennom at de internaliserer behandlingens mål.

Som intervjuene med ungdommer på kollektiver viser, synes andre å ha funnet motivasjon til å avstå fra å ruse seg gjennom å ha mål å strekke seg etter. Dette handlet blant annet om å nå målene satt opp i behandlingsplanen, få sertifikat eller klare å komme seg vekk fra institusjonen.

Det som syntes å være en utfordring, særlig på et par av kollektivene da vi var der i 2021, var at det var mye rus på huset. Denne situasjonen gjorde det ekstra vanskelig for dem som kom dit, å holde seg borte fra rus, noe som antakeligvis bidro til at det tok lengre tid for ungdommene å tenke på rusfrihet som en mulighet. Det kan derfor være at den tiden ungdommene er i «motstanden», som ansatte fortalte om i kapittel 5, kunne vært kortet ned med strengere håndheving av reglene i omsorgsøyemed.

7.5.2 LBR-institusjonenes metoder – ungdommenes erfaringer

Poengbasert system

LBR-tiltak baseres på en metode som kan sies å være målrettet og resultatorientert. Poengene som ungdommene kan samle opp, er tenkt som en måte å motivere ungdommene på til å holde seg rusfrie og følge rutinene og reglene på institusjonen. Poengene som tjenes for hver negative rustest, kan innløses i penger, gaver eller turer ut av institusjonen, alt etter hva som er bestemt på forhånd, i samråd mellom ungdommen og institusjonen. Etter et gitt antall negative rustester og et gitt tidsrom går de opp i nivå. Å holde seg rusfri og gå opp i nivå kan imidlertid oppleves som vanskelig. To av ungdommene vi intervjuet, fortalte at de aldri kom opp i nivå, en av dem sa:

U: Det som er da, er at hvis du ruser deg, så synker man tilbake. Og ...

I: *Hvor langt tilbake da? Et nivå eller?*

U: Et nivå tilbake. Så jeg har aldri kommet meg videre enn nivå 2. Så jeg har sunket ned sinnssykt mange ganger, og så har jeg – når jeg har gjort det, så har jeg jo mistet skikkelig motivasjonen, sånn at jeg kommer meg aldri videre.

Utfordringen for ungdommer som ikke klarer å la være å ruse seg, er som denne unge fortalte, at de aldri kommer opp i nivå. Å dumpe ned i nivå når de har ruset seg, kan forstås som en type straff og kan tenkes å virke mot sin hensikt dersom ungdommene gir opp. Som en av de andre ungdommene som også hadde problemer med å holde seg rusfri over lengre perioder, sa:

U: [...] det er liksom rusfri, rusfri, rusfri. Det er det eneste som har noe å si. Ikke mental helse. Det er liksom sånn ah du får gå på BUP hvis du sliter psykisk, liksom. Det er, ja, bare være rusfri, det er det eneste som har noe å si for dem i LBR.

I: Skulle du ønske det var mer vekt på psykisk helse?

U: Ja, mye mer.

I: Men hva kunne det være for eksempel?

U: Jeg, altså, jeg vet ikke, for jeg har ikke vært gjennom behandling for noe psykisk, liksom.

I: Nei, men hva du ville hatt?

U: Altså, fordi, når man skal slutte med rus, så er det ikke bare å slutte, du må faktisk finne andre gleder og verdier her på jorda for at du skal slutte bedre. Denne, det er ikke en god match at de bare stopper meg fra å rømme og sier «nå er ikke du sterk», ikke noe mer. De kan si «gå å ikke rus deg», men jeg må få, jeg må finne noen andre gleder, da, og ting jeg kan sette pris på her i verden.

Det denne ungdommen opplever, er at LBR-institusjonen kun er opptatt av om de er rusfrie eller ikke, og da innenfor rammene av en gjennomstrukturert hverdag, der det å stå opp og gå på skole eller arbeide er det som vektlegges. Andre aspekter som kan oppleves som viktige i livet, som det å gjøre aktiviteter som kan bidra til mestringsfølelse, glede og derigjennom økt psykisk helse, opplever denne ungdommen gis for liten vekt. Det denne ungdommen ga uttrykk for, synes derfor ikke å handle om at institusjonene ikke har et psykisk helsetilbud, som en av de andre ungdommene fortalte:

Det er en psykolog som jobber her som man får tilbud om å snakke med når man vil. Så jeg føler hvert fall de har ganske stort fokus på det her.

For noen ungdommer kan det synes som at nivåsystemet med vektlegging på rusfrihet ikke er tilstrekkelig motiverende. Våre data indikerer at poengsystemet med pengeutbetaling heller ikke er det som nødvendigvis har motivert dem som klarer å bli rusfrie, som en som hadde klart det, fortalte:

U: Men altså, når vi har tatt urinprøve og den blir negativ, da får vi jo privilegier som regel. Og da er det sånn, da handler vi ting til 100 kroner for å

liksom, én ting da til 100 kroner, og da får vi den når vi liksom har avlagt en negativ urinprøve.

I: Nettopp. Betyr det mye for deg å få disse pengene eller?

U: Nei, ikke egentlig. Jeg vil bare hjem, jeg.

Ungdommen forteller at hen har vært rusfri lenge, og at det primært skyldes at hen var kjæreste med en av de andre på institusjonen som hadde klart å bli rusfri. Hvorvidt poengsystemer kan ha hatt en sterkere motiverende kraft i begynnelsen av oppholdet, har vi ikke data om. Og som med ungdom på rus-kollektivene så kan det være at metodene som brukes, har hatt betydning, mens de selv tilskriver endringene egne valg. Det våre data indikerer, er imidlertid at poeng- og nivåsystemer ikke nødvendigvis er tilstrekkelig motiverende for å bli rusfri for alle ungdommer som bor på LBR-institusjoner. LBR-institusjonene skal ikke være et hjem for ungdommene, det skal være en behandlingsinstitusjon, som det går frem av intervjuene med ledere av institusjonene i kapittel 6. Kanskje er det slik at noen av dem som bor på disse institusjonene, burde fått et annet tilbud, kanskje med mer oppmerksomhet rettet mot fellesskap og/eller psykisk helse, som denne ungdommen ga uttrykk for:

U: Mmm [bekreftende]. Det er ikke noe fellesskap her. Det føles ut som at noen liksom – det er kun du som skal komme deg ut av det alene, det er kun du som skal krige alene, liksom. Så det er den følelsen jeg har hele tiden, det er ingen som der – det for deg, liksom.

I: Men det er jo veldig harde ord?

U: Det er det. De tror på et papir, at det man skriver på et papir, skal hjelpe deg med mestring og alt det der.

I: Men hva tenker du om fremtiden din, da? Når du skriver deg ut herfra?

U: Tror ikke jeg kommer til å forandre meg.

I: Ikke det? Ruse deg mindre?

U: Hva slags hjelp har jeg fått her, da? Spør jeg egentlig om hver dag. Liksom, hva slags hjelp får jeg her. Jeg tar urinprøver og skriver på et ark om følelsene mine.

Som vi ser, kan ungdom i LBR-institusjoner oppleve institusjonenes praksiser som rutinemessige og fengselsaktige og med for lite vekt på de relasjonelle aspektene i behandlingen. På den annen side er det også ungdom som ga uttrykk for at de hadde det fint.

Om rutinemessig rustesting

Rustesting er den viktigste formen for kontroll av ungdommenes rusmiddelbruk på LBR-institusjonene. Ungdommene i avsnittet foran fortalte altså at de må ta urinprøve ukentlig, og i noen tilfeller oftere. Da vi spurte ungdommene om hvordan de erfarte det å gjennomføre hyppige urintester, var de ambivalente. En av ungdommene uttrykte at det var noe hen aldri ble fortrolig med, og at det var ubehagelig å tisse i kopp foran ansatte, hen sa:

Når jeg kom hit, så sa de «du kommer til å bli vant til det», men nå har jeg bodd her i 9 måneder, og jeg er ikke blitt vant til det. Det er ikke noe gøy å tisse i en kopp foran en voksen person, som man ikke kjenner egentlig så godt.

En annen ungdom sa det slik:

Nei, det er liksom, hen som du skal føle deg trygg på her, hen du er chille med, hen skal også se om du holder deg rusfri. Så du skal stå og pisse, liksom, og så skal hen se på. Så du føler liksom litt en sånn svekking av tilliten, liksom. Du føler at de er ute etter å ta deg, da. De sier det er for å kontrollere, liksom.

Motsatt sa en av de andre ungdommene at det å bli tatt urinprøve av av en du kjenner, også er problematisk, fordi det er en person de føler trygghet til, men som utfører en handling som innebærer mistillit. Dette er til forskjell fra å ta urinprøve foran noen man overhodet ikke har en relasjon til, som ungdommen fortalte:

Jeg har blitt stoppet et par ganger av politiet og tatt urinprøve. Men måten, du bor nesten med de som tar urinprøve på deg, det er en annen følelse enn jeg har hatt før, liksom.

Den tredje ungdommen synes det er greit med urinprøver, men det kommer an på hvordan urinprøvetakingen skjer, og de ansatte har ulike rutiner for hvordan de kontrollerer situasjonen, som ungdommen fortalte:

Eh, det er egentlig litt forskjellig. Det er noen ansatte som bare ser borti veggen, og så er man også litt sånn ser borti veggen og ser litt frem og tilbake på deg. Og så er det til og med noen som, eh, holder på og liksom styrer med andre ting på rommet ved siden av, liksom. De passer på, liksom, men de stirrer ikke.

Hvordan urinprøven tas, kan også få betydning for om ungdommene klarer å tisse, som denne ungdommen sa:

U: Altså, jeg syns det er greit. Altså, jeg vet ikke, men det er jo ikke alltid jeg klarer å tisse når de skal ta urinprøver, fordi jeg vet at de står der, og de følger med, liksom. Og da, jeg vet ikke, da klarer jeg det på en måte ikke.

I: Og hva skjer da?

U: Altså, hvis det er sånn at jeg ikke må tisse, og sitter der lenge, da sier de sånn «ja, da får du ta den senere igjen» og sånn. Men hvis jeg nekter, og hvis jeg liksom sier «jeg vil ikke», da blir den regna som positiv uansett, på en måte. Selv om den, ja, altså.

I: Å ja, okay.

U: Det var en gang jeg sa at jeg kunne tisse, men jeg måtte ikke da, og da sa de sånn «ja, da blir den regna som positiv», og da var den egentlig negativ. Så det, det er litt kjipt, det er sånn dum regel.

Dersom ungdommene motsetter seg å bli testet, regnes dette som positiv test, og man mister tilgang til å avansere i nivåberegningen. Ut fra hva disse ungdommene forteller, synes måten urinprøvingen tas på, å være noe de synes er ubehagelig, og det selv etter at de har gjort dette over lang tid. Det synes å være ubehagelig enten de ikke kjenner den voksne så godt, eller om de har en trygg relasjon. Det som settes i spill, er ulike aspekter som peker mot at det å tisse foran voksne kan krenke ungdommenes bluferdighet og privatliv. I denne forbindelse synes det å være viktig for ungdommen hvordan den ansatte stiller seg i rommet eller opptrer i situasjonen. At den ansatte er litt på avstand og helst holder på med noe annet, og tilsynelatende ikke følger med, synes å være det de finner minst ubehagelig. Når ungdommene opplever at de ikke klarer å gjennomføre urinprøven fordi situasjonen gjør at de ikke klarer å tisse, og så opplever å få sanksjoner som kan føre til at de også går ned i nivå, så er dette noe som kan bidra til ytterligere svekkelse av tilliten til de ansatte og institusjonen. Denne dobbeltheten som ansatte står i, som kontrollør og som miljøterapeut som også innebærer å arbeide for å skape tillit til ungdommene, er en vanskelig balansegang, som vi beskrev i kapittel 6.

7.6 Rømning og rusing på institusjonene og konsekvenser

Ungdommer som kommer til ruskollektivene, får beskjed om at det å bruke rusmidler på kollektivene er ulovlig. Når de ankommer, får de informasjon om at dersom de ruser seg, vil det tas urinprøver, og de kan risikere at telefonene blir inndratt for en periode, og at de kan få bevegelsesbegrensninger i den forstand at de får voksenfølge. Dersom slike tiltak iverksettes, skrives det tvangsprotokoll i tråd med rettighetsforskriften. Dette tilsvarer det ungdom på LBR-institusjonen får vite når de kommer. Forskjellen er, som beskrevet tidligere, at LBR-institusjonene gjennomfører rutinemessig rustesting. Ut fra vårt datamateriale synes det å være en utfordring med ungdommer som rømmer og ruser seg både på kollektivene og på LBR-institusjonene.

18 av de 20 ungdommene fortalte at de rømte og ruset seg etter at de kom til institusjonen, dette gjelder både på ruskollektivene og på LBR-institusjonene. Hovedgrunnen til at ungdommene rømmer, er for å få tak i rus, og noen

ungdommer tar med seg rus inn på institusjonene. Tilgangen til rusmidler kan gjøre at det er vanskelig å avstå fra å ruse seg selv om de prøver, kanskje særlig for dem som ikke har bodd på institusjon så lenge, som denne ungdommen, som hadde bodd på institusjonen i 2 måneder, fortalte om hvorfor hen har rusa seg når hen har vært der:

Jo, men det er fordi folk på huset har tilbudt meg det og liksom puttet det rett under nesen på meg, liksom. Og så var jo jeg ganske ny her, så jeg tenkte fuck det. Det at det er rus på huset, det ødelegger for alle. Det er veldig *bad*, liksom. Og så hvis folk som bare røyker, ikke har noe tilgang til det og så får det under nesa, så selvfølgelig takker man ja til det.

De ungdommene som hadde blitt rusfrie, fortalte at de hadde strategier for å havne i situasjoner der de kunne bli fristet, for eksempel ved å unngå slike situasjoner, som en fortalte: «Jeg gidder ikke å melde meg inn i noen hvis det er noe. Jeg tror jeg har antenne på, da, så kan liksom kunne unngå det.»

7.6.1 Konsekvenser av rømning og rusing på ruskollektivene

Majoriteten av ungdommene hadde ruset seg en eller flere ganger etter at de kom til institusjonen, gjerne i kombinasjon med rømning. Noen hadde også ruset seg på huset. Ved slike tilfeller hadde det blitt iverksatt tiltak. Alle kollektivene hadde i tillegg til overnevnte tiltak (urinprøve, inndragning av telefon og bevegelsesbegrensninger) et hus som lå for seg selv, og som ungdommene kunne bli plassert i til de ikke lenger var ruspåvirket. Dette var imidlertid et frivillig tilbud. De som gjorde dette frivillig, kunne så flytte tilbake til institusjonen med de andre ungdommene når de var blitt edru, dersom de ønsket det. Fra kollektivenes synsvinkel ville de gjerne at ungdommene skulle bo i huset separat fra hovedhuset til de ikke lenger var ruspåvirket. De ansatte så også helst at de ble der noen dager, slik at de fikk mulighet til å snakke med ungdommene og få dem til å reflektere over hvorfor de hadde ruset seg / sprukket. Å være for seg selv i huset sammen med en voksen utover tiden det tok å bli avruset, var noe de færreste ungdommene ønsket. Ungdommene uttrykte forståelse for hvorfor de må bort fra de andre ungdommene, som denne ungdommen svarte på spørsmålet om hen hadde opplevd tvang:

U: Jo, jeg har jo opplevd en god del tvang, men det er jo sånn som er lovlig, da. Sånne tvangsprotokoller og sånt.

I2: Hva slags tvang er det du har opplevd, da?

U: Ransaking og kroppsvisitasjon og sånne ting.

I2: Har de tatt mobilen og stengt nettet og sånne ting også?

U: Ja.

I2: Hvordan synes du ... hvordan har det vært, da?

U: Det har jo vært kjipt. Men noe av det er jo, er det jo en grunn for det også, da. Sånn hvis jeg har vært borte og ruset meg, så setter de meg liksom i en hytte borti her, og det er jo sikkert for at jeg ikke skal være her å, for at de skal være sikre på at jeg ikke er rusa her blant de andre.

Denne ungdommen fortalte at hen hadde vært der et par ganger det siste året, da en uke i strekk fordi dette også var under koronapandemien, og de måtte være sikre på at hen ikke tok med seg smitte til institusjonen. En av de andre ungdommene fortalte at hen hadde vært på utlufting for avrusing og blitt fratatt telefonen etter å ha rømt og ruset seg, men mente at det var smart av kollektivet å reagere på den måten.

7.6.2 Konsekvenser av å rømme og ruse seg på LBR-institusjonene

De tre ungdommene vi intervjuet fra LBR-institusjonene, fortalte alle om rus-episoder inne på rusinstitusjonen, og om at de har ruset seg når de har vært sammen med venner, eller når de har rømt. De fortalte også at de kjenner godt til konsekvensene, i form av begrensninger. Begrensningene ble utdypet på følgende måte av en ungdom:

Du kan få en begrensning der du faktisk ikke får lov til noe som helst. Du får ikke lov til å ta et steg utenfor døren, du får ikke lov til å være med på butikken en gang. Så ikke noe som helst. Men egentlig mest så betyr det at du ikke får lov til å gå ute på egen hånd. Du må alltid ha ansatte med deg.

Denne ungdommen hadde nylig fått en begrensning på 14 dager på grunn av rusing inne på institusjonen og var tydelig på at det å ha begrensninger opplevdes som vanskelig. Hen beskrev erfaringen på følgende måte:

I: Hvordan syns du det har vært?

U: Eh... det er egentlig ganske vanskelig. Sånn, for man får en nedtur av å ruse seg på noen stoffer, sant. Så for meg så var det liksom en sånn verdens undergang. Så jeg ble skikkelig lei meg. Så satt inne på rommet mitt i mørket de første fem dagene. Men så etter hvert så gikk jeg ut av rommet, da. Så det er noen ansatte som liksom, hvis de ser at du har det sånn, så prøver de å finne på noe gøy med deg. [...] men det, det er ikke noe gøy å ha begrensning.

Begrensningene innebærer at de ansatte fotfølger ungdommene utenfor institusjonen og holder et ekstra øye med dem når de er inne på institusjonen. Sitatet ovenfor viser også hvordan ansatte forsøker å nærme seg ungdommene når de er under begrensninger, men ifølge ungdommen ikke før hen selv tok kontakt.

I likhet med ungdommene på ruskollektivene får ungdommene på LBR-institusjonene inndratt telefonene dersom det viser seg at de har ruset seg, som denne ungdommen fortalte:

U: Vi tar urinprøver én til fire ganger i uka. Hvis vi får positiv urinprøve, kan vi få inndratt kommunikasjon, det vil si at vi mister mobiltelefonen vår i opptil to uker. Men de kan forlenge begrensningen.

I: Hvor lenge har du opplevd å få begrensning?

U: Det lengste de har forlenget begrensningen min, er seks uker. Og da får du bevegelsesbegrensning i tillegg, så du får fotfølge av en ansatt konstant, og jeg mistet telefonen min i seks uker. Det var etter en rømningsepisode.

Ransaking av rommene er en annen prosedyre som gjennomføres dersom det mistenkes at en ungdom har rus på huset. Ifølge en av ungdommene blir alle rom ransaket. På spørsmål om det er mye rus på huset, svarte hen:

U: Ikke egentlig. Det har vært noen episoder hvor det har vært rus på hus. Og, det er sånn: Hvis én person blir ransaket da på rommet og de finner rus her, så må alle andre liksom også bli ransaket, fordi har én det, så mistenker de alle sammen.

I: Oi. Hva syns du om det?

U: Det syns jeg er kjipt. Fordi, fordi én gjør en feil, så betyr ikke det at alle har gjort det, på en måte.

Ungdommen uttrykker, slik vi forstår det, at det oppleves som urettferdig at alle blir mistenkt når én har brutt reglene. Når ungdommene forholder seg til rammene og allikevel utsettes for en type kollektiv mistanke, kan dette bidra til en opplevelse av at ansatte ikke har tillit til dem.

Dersom ungdommene har vært ute og kommer tilbake rusa, blir de kroppsvisitert. Til tross for at ungdommene er klare over denne prosedyren, kan det føles ubehagelig å skulle kle av seg foran ansatte. En av dem opplevde dette som krenkende:

Og så ble jeg krenket. For å bli sett pisse i en kopp og bli kledd av og ransaket. Noe av det verste jeg har opplevd.

Også en av de andre ungdommene fortalte at hen syntes det å skulle kle av seg var ubehagelig, selv om hen var klar over prosedyren:

U: Jeg syns det er veldig vanskelig hvis man må, hvis man kommer tilbake etter man har vært ute, og så må man bli ransaket. Man må ta av seg alle klærne foran en voksen. Og det syns jeg er skikkelig ekkelt.

I: Gjøres det plutselig?

U: Eh nei, det er jo ikke plutselig. De har en grunn til det, og det er hvis du kommer tilbake og for eksempel er ruset eller har vært borte noen dager,

liksom. Og når du kommer tilbake, da må du gjennom mottaket. Det er skikkelig ubehagelig.

Samlet sett kjenner ungdommene vi har intervjuet, godt til sanksjonene som følger av å ruse seg under oppholdet ved institusjonen. Ungdommene på ruskollektivene uttrykker i stor grad forståelse eller aksept for de restriksjonene som iverksettes når de har ruset seg eller rømt. Ingen av disse ga så inngående beskrivelser av rustesting og kroppsvisitasjon som de tre ungdommene på LBR-institusjonene. Dette kan handle om at urintesting var noe de kun ble utsatt for når de hadde ruset seg eller rømt, og dermed ikke var noe de opplevde regelmessig, til forskjell fra ungdommene på LBR-institusjonene.

7.7 Kjennskap til rettighetsforskriften og klage til statsforvalter

Alle ungdommene var godt kjent med rettighetsforskriften og kjente til at de kunne klage til statsforvalteren på vedtak om tvang. Tre av ungdommene hadde klaget, to hadde fått medhold, den ene under oppholdet på en annen institusjon, og den andre hadde vært i nemnda og fått vedtak om at hen kunne flytte fra institusjonen hen bodde på. En hadde ikke fått medhold, denne klagen omhandlet kommunikasjonsbegrensninger, da ungdommen ble fratatt mobilen i seks uker på grunn av rusing og rømning.

7.8 Institusjonenes geografiske plassering

LBR-institusjonene ligger relativt nær byområder, blant annet er et aspekt ved metodikken at ungdommene skal holde jevn kontakt med hjemmemiljøet og familien. Alle de tre ungdommene vi intervjuet, fortalte at de jevnlig traff familien og venner, noe som var mulig fordi de bodde i nærheten. Nærhet til venner bidro til at kontakten med dem ble opprettholdt. For en av ungdommene synes dette imidlertid å ha vært en utfordring i den forstand at kontakten med rusmiljøet ble opprettholdt.

Ruskollektivene ligger litt utenfor allfarvei, med unntak av en avdeling ved ett av kollektivene som ligger i en mindre by. Noen av ungdommene fortalte at de ikke var fornøyde med å bli plassert langt på landet. De synes det var for mye trær og fjell og langt til nærmeste by. En av dem som mistrivdes sterkest, uttalte: «Nei. Men jeg skal holde meg rusfri og komme meg til helvete vekk herfra.» Andre var opptatt av at det var langt til hjembyen. En av de unge som egentlig ønsket å bo videre på kollektivet på grunn av ansatte og at hen trivdes, valgte å ikke forlenge oppholdet, når hen kunne, fordi det var for langt fra hjembyen. Andre ungdommer fortalte at de syntes det var bra at kollektivet lå langt fra hjemstedet og venner som drev med rus, de fortalte at avstanden til hjemstedet var en forutsetning for å klare å holde seg unna rus.

7.9 Ungdommenes helsetilbud

Alle ungdommene får fastlege og tannlege i kommunene der kollektivet ligger. Da datainnsamlingen ble gjennomført (2021), hadde flere av institusjonene, både ruskollektivene og LBR-institusjonene, psykolog tilknyttet virksomheten. Ungdommene fikk også tilbud om å gå til BUP, DPS og ruspoliklinikk (Rupo), alt etter hvilket tilbud som fantes i nærheten. Erfaringene med psykologtimer varierte, som vi også har sett i andre studier (Gundersen et al., 2023). Noen syntes BUP var et godt tilbud, andre fortalte at det tok lang tid å få tilbud, noen at det stadig var bytte av behandler, og at de hadde lite utbytte av å snakke en time med en person som ikke kjente dem, og som de ikke kjente. De ungdommene som kunne benytte psykolog som var på huset, var veldig fornøyde med tilbudet; det var tilgjengelig når de hadde behov for det.

Når ungdommene kommer tilbake til kollektivet og er ruset, vil de få tilsyn og oppfølging av en av de ansatte, gjerne en de er fortrolig med. I alvorlige tilfeller, ved mistanke om rusforgiftning, blir helsepersonell kontaktet.

7.10 Veien ut av institusjonen og planlegging av denne

Alle institusjonene hadde et tilbud om hybeloppfølging for de unge som var ferdige med oppholdet, og som ikke skulle tilbake til hjemkommunen eller foreldrene. Ungdommenes erfaring med barnevernet når det gjaldt planlegging av utflytting, varierte. Noen opplevde et tett og godt samarbeid med saksbehandler om utflyttingen enten de bodde på ruskollektiv eller LBR-institusjon. Et par av dem som skulle hjem og var over 18 år, fortalte om god dialog med barnevernet og kommunen (oppfølgingstjenesten, NAV), andre hadde motsatt erfaring. For eksempel fortalte en av de unge som skulle flytte 14 dager etter intervjuet, at barnevernet ennå ikke hadde kommet opp med et botilbud, og hen var veldig usikker på hva som skulle skje. Også en av de andre ungdommene som snart skulle flytte, fortalte at saksbehandler ikke fulgte opp i tråd med avtalen, og at hen ennå ikke visste hva som skulle skje fremover, noe hen beskrev som en stor påkjenning.

Ett av kollektivene var på det tidspunktet vi gjennomførte datainnsamlingen, i ferd med å legge om sitt ettervernstilbud. Klokkergårdstiftelsen hadde frem til nylig gitt ungdommer tilbud om et todelt ettervernstilbud i regi av institusjonen. Tilbudet gikk ut på at ungdom som var ferdige med oppholdet på institusjonen, kunne få bo i et fosterhjem ett år i nærheten av institusjonen, for deretter å flytte på hybel med oppfølging fra institusjonen. En av de unge vi intervjuet, hadde som en av de siste fått et slikt tilbud og bodde på hybel på intervjutidspunktet. Vedkommende fortalte at forsterfamilien fikk tett oppfølging fra institusjonen, og at hen var på avlastning på institusjonen i helgene. Både mens hen bodde i fosterhjemmet og på hybel, fikk hen behandling av psykologen tilknyttet kollektivet ukentlig, samt at hen fikk annen oppfølging fra kollektivet. Om tilbudet sa hen følgende:

U: Det har fungert veldig bra for meg, og jeg skulle som sagt ønske at andre også fikk det. Jeg har sett ungdommer som har kommet her i ett år, og så har de ikke noe tilbud etter det. Gjerne barnevernstjenesten tenker at ett år er greit, og så er det hjem igjen, liksom. Og så er de ute på kjøret igjen.

I2: Så det betyr at du vet at hver gang det kniper litt for deg, så kan du ringe hit, og det hjelper å vite at du skal treffe noen hver uke?

U: Ja, absolutt, absolutt. Og så jeg som har bodd her i to og et halvt år da, jeg har jo kommet meg over, liksom, den verste kneika med det med rus og sånt, da. Jeg har jo, ja, kommet til et punkt for jeg liksom ikke har den identiteten lenger, da, og jobber hardt for å ikke ha den identiteten. Og da er det liksom veldig greit å ha den samtalen i uka, og så kan man heller oppsummere litt av hele uka. For jeg er ikke sånn at jeg trenger en akutt samtalepartner i løpet av to timer, liksom. Og hvis jeg trenger det, så stiller de opp på stedet når jeg sier at nå trenger jeg hjelp, liksom.

Ved ett av de andre kollektivene hadde de et hus i en by i nærheten som ungdommene kunne søke seg over til, slik vi beskrev i kapittel 5. Dit kunne også ungdom som hadde flyttet for seg selv, komme når de hadde behov for å snakke med noen, men også for å spise middag og møte andre unge og ansatte.

Ved alle kollektivene fikk ungdommene som var over 18 år, tilbud om å bli værende på kollektivet som ettervernstiltak dersom ungdommene selv ønsket det og kommunen og Bufetat syntes det var en god idé. Hvorvidt ungdommene syntes det var en god idé eller ikke, synes i stor grad å ha sammenheng med om de hadde foreldre som de hadde en god relasjon til, og som de kunne flytte hjem til, eller om de fikk tilbud om ettervernstiltak i hjemkommunen i form av et sted å bo og gjerne med oppfølging (støttekontakt, barnevernskonsulent), og hvis behov: hjelp til å komme i jobb eller til å få et skoletilbud.

7.11 Oppsummering

- Intervjuene med ungdommer i alle institusjonene viser at de hadde begynt å ruse seg tidlig, og at rusbruken etter hvert eskalerte. Alle, foruten én, hadde hatt et betydelig rusproblem, i betydningen at de ruset seg hver dag, og for flertallet hadde rusmiddelbruken vært omfattende, i betydningen at de ruset seg på mange ulike typer rusmidler over lengre tid.
- De fleste fortalte at de ikke hadde et ønske om å slutte med rus da de kom, og flere opplevde heller ikke at de hadde et problem. De aller fleste fortalte at de hadde rømt og ruset seg den første tiden på institusjonen, noen de første ukene, andre i flere måneder. Etter hvert synes de fleste å finne motivasjon til å slutte. Dataene indikerer at de fleste etter hvert ønsket å slutte å bruke rus på den måten de hadde gjort, og majoriteten av ungdommene svarte at de hadde sluttet på intervjutidspunktet.

- Rundt én av tre hadde hatt kontakt med barnevernet fra de var små barn. Alle hadde hatt kontakt med barnevernet før de flyttet til institusjonen der de bodde på intervjuetidspunktet. Noen hadde hatt hjelpetiltak i hjemmet og/eller hatt jevnlig samtaler med ansatte i barnevernet før de flyttet til institusjon. Alle hadde vært på en eller flere akuttiltak, rundt halvparten hadde også erfaringer fra andre institusjoner, både omsorgs-, atferds- og rusinstitusjoner. De ble flyttet fra disse institusjonene på grunn av rus.
- Ungdommene beskrev at rusbruken hadde gått ut over skolegangen, og tre av fire ungdommer fortalte at de ikke hadde karakterer i alle fag da de gikk ut av ungdomskolen. Det synes å ha vært en utfordring for mange av dem å begynne igjen. Våre data indikerer at de fleste etter hvert tok del i skole eller arbeid, i mer eller mindre grad. Det synes som institusjonene strekker seg langt for å tilrettelegge for skolegang eller arbeidsdeltakelse. Langt de fleste fortalte også at de ønsket å fortsette skolegangen, bli lærlinger eller jobbe når de flyttet ut av institusjonen.
- Med unntak av tre ungdommer hadde alle en opplevelse av å flytte til rusinstitusjon mot sin vilje, enten de hadde vedtak med samtykke (§ 6-1) eller uten samtykke (§ 6-2). Dette innebærer at de fleste ungdommene i utgangspunktet var motvillige til plasseringen. På spørsmål om ungdommene fikk medvirke i beslutningen om hvor de skulle bo, fortalte noen av ungdommene at de hadde fått delta i denne beslutningen, og at de hadde hatt samtale med institusjonen før innflytting.
- Våre data indikerer at ungdom på LBR-institusjonen kan oppleve at de utsettes for mer «tvang», og to av de tre vi har intervjuet uttrykker at de synes det er for strengt. Ungdommene på ruskollektivene synes i større grad å oppleve institusjonen som et bra sted å være, samtidig som noen av dem kjeder seg og noen mener at reglene i større grad kunne vært sanksjonert.
- Reglene for urintesting er ulike. På LBR-institusjonene inngår ukentlige urintester som en del av behandlingsmodellen, noe ungdommene vet når de kommer til institusjonen. Samtidig fortalte de tre intervjuede, som hadde bodd på institusjonen mellom seks og ni måneder, at urintesting var noe de syntes var ubehagelig, og noe de ikke ble vant til. På ruskollektivene ble urintesting gjort etter konkret mistanke. Ungdommene her opplevde derfor urintesting og kroppsransakelse som rimelig, da dette ble gjort i sammenheng med at de hadde brukt rus. Både på ruskollektivene og LBR-institusjonene får det å ruse seg konsekvenser i form av ransaking, bevegelsesbegrensninger og inndragning av mobiltelefon. Det ungdommen forteller, indikerer at ungdommene i LBR-institusjonene kan føle seg demotivert av de negative reaksjonene etter slike hendelser.
- Alle institusjonene har «husregler» for når ungdommene skal være på rommet om kvelden, når de skal opp om morgenen, hva som skal skje på dagtid, vasking og rydding på eget rom og fellesarealer. Ungdommene får også ukepenger, men kan tjene ekstra dersom de gjør oppgaver. Hvor strengt disse reglene ble praktisert, varierte mellom LBR-institusjonene og ruskollektivene. På LBR-institusjonene fikk det konsekvenser dersom

ungdommene ikke sto opp og tok del i avtalte aktiviteter, ved at de ikke fikk delta på hyggelige aktiviteter på ettermiddag/kveld. Denne formen for konsekvenser ble ikke praktisert på ruskollektivene. Det synes derfor som ungdommene på LBR-institusjonene tidligere kom inn i regelmessige rutiner enn det ungdommene på kollektivene gjorde.

- Ufrivillig inntakstur eller motivasjonstur synes ikke å bli praktisert på noen av ruskollektivene, ifølge det ungdommene fortalte.
- Alle, bortsett fra én ungdom, fortalte at de likte ansatte, om ikke alle, så noen.
- Alle hadde behandlingsplaner, de fleste uttrykte at de ikke ønsket å delta i dette planarbeidet så ofte som det var lagt opp til, det vil si ukentlig.
- Alle ungdommene kjente til rettighetsforskriften, flere hadde snakket med statsforvalter, og tre hadde sendt klage.
- Ungdommene fortalte at de hadde fastlege og hadde vært hos tannlege, de fikk også tilbud om å søke seg til BUP. Erfaringen med BUP varierte, noen fortalte at de fikk god hjelp, andre det motsatte. De som hadde tilgang til psykolog på institusjonen, var fornøyde med det tilbudet.

Kapittel 8 Oppsummering og drøfting

På bakgrunn av et omfattende kvalitativt datamateriale bestående av intervjuer med ungdom og ansatte i henholdsvis ruskollektiver og LBR-institusjoner og med ansatte i Bufetat, Barne- og familieetaten i Oslo og ansatte i kommunalt barnevern, vil vi nå oppsummere det vi anser som de viktigste funnene fra denne undersøkelsen.

8.1 Ungdommens rusbruk er omfattende og mangeartet

Ansatte i Bufetat, BFE og kommunalt barnevern er opptatt av å få kartlagt rusbrukens alvorlighetsgrad blant ungdom som trenger tiltak. Barnevernskonsulentene fremhever jevnt over at *terskelen er høy* for å be om rustiltak i barnevernsinstitusjon. Rustiltak ser ut til å være en siste utvei etter at lokale, forebyggende tiltak er prøvd ut, når rusen har et omfang eller uttrykk som er skadelig for ungdommens liv og helse, når foreldrene ikke klarer å håndtere situasjonen, og når man har tro på at behandling i rusinstitusjon kan ha effekt. Et flertall av informantene peker på betydningen av ungdommens *alder* og at rustiltak i institusjon kommer sent. Når barnevernskonsulentene jevnt over fremhever at *terskelen er høy* for å be om rustiltak og prioriterer lokalt forebyggende tiltak kan dette forstås i lys av at det å sette inn tiltak på laveste nivå er anbefalt faglig praksis. Det kan også ha sammenheng med en mer restriktiv bruk av institusjoner i barnevernet de siste årene (Gundersen et. al., 2023; NOU 2023:24; Grünfeld, 2020). Dette gjelder også rustiltak.

Våre funn indikerer at ungdommene på rusinstitusjoner har en vedvarende og omfattende bruk av rusmidler, som vist i rapportens kapittel 7. Dette baserer vi på det ungdommene selv forteller om sin rusbruk, hvordan den har utviklet seg over tid, hvordan sammensetningen av rusmidler har utviklet seg og ikke minst om når de begynte å bruke rus. Dette inntrykket samsvarer med det de ansatte forteller i både LBR-institusjonene og i ruskollektivene. De *fleste begynte å ruse seg tidlig*, noe som ofte hadde handlet om en opplevelse av utenforskap, utsatt-het for vold og overgrep av foreldre, og foreldre som selv bruker rus. Ungdom som får rusbehandling i barnevernet, har høyere gjennomsnittsalder (17,2 år) enn barn som bor i barnevernsinstitusjon av andre årsaker (Drange et al, 2022). Det at institusjon vurderes som «siste utvei», kan antakelig forklare noe av tendensen til at aldersgjennomsnittet for unge i rustiltak er høyere enn tilfellet er for andre institusjonstiltak (Drange et al., 2022). Samtidig kan en spørre om det er riktig å ha et ensidig fokus på rusbruk på denne måten, blant annet fordi opp-tatthet av rusbruk kan bidra til at en undervurderer andre kontekstuelle forhold.

Ungdommene vi har intervjuet, beskriver sine rusproblemer som omfattende og noe som har vedvart over tid. Både alvorlighetsgrad og at rusproblemene har eksistert over tid er bekymringsfullt. Beslutningsprosessene rundt rustiltak, som

fremstilt i rapportens kapittel 4, viser at det er flere utfordringer knyttet til *individuelle hensyn* når det gjelder plassering i barnevernsinstitusjon. Dette gjelder valg av rustiltak som er tilpasset den enkelte ungdommens behov og situasjon, spørsmål om ivaretagelse av ungdommens geografiske og regionale tilhørighet og spørsmål om vektingen av forholdet mellom rus og helse.

8.2 Om valg av ruskollektiv eller LBR-institusjon som tiltak for den enkelte ungdommen

Bufetat bruker NABEs målgruppevurdering og YLS-skår når de avgjør hvilke ungdommer som skal på rusinstitusjon. Ungdommene blir kategorisert med tanke på hvilken målgruppe de passer inn, i og følgelig hva slags institusjon som antas å gi det mest egnede tiltaket. Barne- og familieetaten i Oslo (BFE) bruker ikke NABE eller målgruppevurdering og baserer valg av rusinstitusjon på individuelle vurderinger av hvem som passer sammen. Samlet sett gir både tiltaksrådgiverne i Bufetat og tilsvarende rådgivere i BFE uttrykk for at slike kategoriseringer fører til en forenklet forståelse av ungdommens problematikk. Våre forskningsresultater viser at det kan være vanskelig å skille mellom kriminalitet, rus og psykiske lidelser, og at dette erfares som utfordrende både av tiltaksrådgivere i Bufetat og i BFE.

Vi har i denne studien ikke greid å fremskaffe data som gir klare svar eller indikasjoner på hvorfor LBR-institusjon blir valgt fremfor ruskollektiv og omvendt. Hver enkelt ungdom skal vurderes individuelt ut fra sin situasjon og sine behov, og sammensetningen av ungdomsgruppen i rusinstitusjonene kan ha betydning for valg av institusjon.

Risikoen for «smitteeffekter» blir for eksempel ofte brukt som et argument mot at mange ungdommer med samme utfordringsbilde skal bo sammen, særlig når ungdommenes utfordringer er knyttet til atferd og rus. Risiko for smitteeffekter er bakgrunnen for målgruppedifferanseringer i institusjonstilbudet, utenom Oslo, der man nettopp plasserer ungdom med lignende risikoprofil sammen for å hindre negativ påvirkning på ungdom med lavere risikoprofil.

Imidlertid viser våre forskningsresultater at i både LBR-institusjonene og ruskollektivene synes rusbruken hos flere av ungdommene å reduseres i løpet av oppholdet, og flere fortalte at de hadde sluttet. Dette selv om det samtidig kunne være både rusbruk på institusjonen og mange rømminger knyttet til rus.

8.3 Utfordringer med rusinstitusjonenes geografiske beliggenhet og regionale forskjeller

Våre forskningsresultater viser at det er regionale forskjeller på hva slags rusinstitusjoner barn og unge har tilgang til (kapittel 4). Alle regioner, inkludert Oslo, har tilgang på ruskollektiver, mens dette ikke er tilfelle for LBR-institusjoner. Ungdommers mulighet til å få tilgang til LBR-institusjoner avhenger derfor av

hvor i landet ungdommen bor. *Geografisk beliggenhet og regional tilknytning* har en vesentlig betydning for hvilket rustilbud en ungdom får. Regionale forskjeller i rusinstitusjonstilbudet kan sies å stride mot myndighetenes oppfatthet av å sikre at barn og unge får rett hjelp til rett tid, gitt at ruskollektivene og LBR-institusjonene kan synes å ha innretninger som passer for ungdom med ulike behov (Barnevernspanelets rapport, 2011; Prop. 133 L (2020–2021), kap. 5).

Samtidig er det ulike syn på fordeler og ulemper med å være plassert i en rusinstitusjon som geografisk ligger i nærheten av hjemstedet, også blant ungdom. Noen ønsker å være plassert i nærheten av hjemstedet slik at de kan opprettholde kontakten med venner og familie, mens andre ser det som en fordel å være plassert langt unna hjemstedet, fordi det da er lettere å være rusfri. Dilemmaene forbundet med dette er flere. Dersom ungdommene har mange prososiale venner og et godt forhold til familien, vil disse kunne bidra positivt til deres strev med å leve uten rus. De vil også kunne bidra til ungdommens sosiale trening og til at hens liv kan normaliseres gjennom deltakelse på skole eller i arbeid i nærmiljøet. Samlet vil det da være en fordel at ungdommen bor på en institusjon som er i nærheten av hjemstedet. Dersom det forholder seg motsatt, at ungdommen har et dårlig forhold til sine foreldre og/eller har foreldre og venner som også bruker rus, vil det kanskje være en fordel å bo geografisk et stykke unna hjemstedet. Slike dilemmaer understreker betydningen av at ungdommens situasjon og behov må vurderes individuelt.

Vi kan ikke, med utgangspunkt i våre data, konkludere mer spesifikt om rusinstitusjonene svarer på ungdommenes behov og situasjon. Noen få av ungdommene på rusinstitusjonene ga uttrykk for at de var på feil sted. Én syntes det var for lite omsorg og for mye struktur, mens én syntes det var for lite struktur. Diskusjonen om struktur og betydningen av ytre og indre motivasjon for den enkelte ungdommen kommer vi tilbake til under punkt 8.7. Her vil vi nøye oss med å peke på det generelle argumentet om at staten bør sørge for at barn og unge får god og tilpasset omsorg, og at det faktisk foretas løpende vurderinger av ungdommens situasjon i samarbeid mellom institusjonen, barnevernstjenesten og ungdommen selv. Også betydningen av geografisk- og regional tilhørighet bør vurderes individuelt, spesielt når det gjelder de prososiale mulighetene som finnes i ungdommenes nettverk.

For å kunne ivareta ungdoms rett til tilpasset behandling i alle regionene, kan det være nødvendig å etablere flere typer rusbehandlingsinstitusjoner på landsbasis. Som det går frem i kapittel 4 opplever ansatte i statlige og kommunalt barnevern at tilbudet kan være begrenset og at de derfor ikke alltid har mulighet til å tilby det tiltaket de mener ungdommen kunne hatt størst nytte av. Blant annet er inntaket til LBR-institusjoner begrenset til den regionen institusjonen ligger. I denne sammenheng er det også viktig å påpeke at Midt- og Nord-Norge mangler rustiltak for unge under 18 år.

8.4 Medvirkning og arbeid med planer

Alle ungdommene i vårt materiale har en handlingsplan. Ungdommene synes å ha gode muligheter til å kunne medvirke i det daglige og med sin egen plan, men mange velger å ikke medvirke (se kapittel 7). Rettighetsforskriften er gjennomgått og ungdommene kjenner til klageadgangen. Noen hadde benyttet seg av retten til å klage, mens andre ikke ønsket det.

De ansatte erfarer at det kan være utfordrende å følge opp ungdommenes handlingsplan, fordi mange ungdommer ikke er interesserte i å arbeide med planen fra uke til uke. Ved begge tiltakstypene setter de ansatte i denne forbindelse ord på at ungdommene er medvirkningstrette. På denne måten oppfatter også de ansatte oppfølgingen av handlingsplanen som en del av det dokumentasjonsarbeidet som stjeler tid fra det miljøterapeutiske arbeidet med ungdommene.

Spesielt i ruskollektivene kan spørsmålet om ivaretagelsen av ungdommenes medvirkning ses i sammenheng med at de ansatte opplevde at de hadde mistet viktige miljøterapeutiske verktøy, på den måten at de ikke lenger opplevde at de kunne forlange at ungdommene deltok i ulike aktiviteter på dagtid. Slik var det, som vi har vist i denne rapporten, ikke i LBR-institusjonene, som i langt større grad benyttet ruskontroll og ila sanksjoner ved brudd på institusjonens forventninger til ungdommenes aktiviteter i løpet av dagen.

Når det gjelder ruskollektivene er det grunn til å spørre om ikke hensynet til ungdommenes medvirkning, og forståelsen av hva medvirkning skal være, er for tungt basert på hensynet til ungdommenes egne valg her og nå. Valget om å sove hele dagen og å ikke delta i meningsfulle aktiviteter på dagtid er neppe et godt valg dersom dette velges over en lengre periode. I likhet med vår undersøkelse viser Slaatto sin studie om ungdom på barnevernsinstitusjon (Slaatto et al. 2022), at flere av ungdommene opplevde at livet deres var på vent. Ungdommene knyttet dette både til et hverdagsliv uten daglige aktiviteter som jobb, skole eller en ukeplan og til en situasjon hvor de ikke visste hva som skulle skje med dem videre. Denne studien pekte også på at ansatte kunne ha en noe formalisert tilnærming til medvirkning, med fokus på byråkratiske retningslinjer. De fant også at ungdommene i liten grad opplevde denne typen formalisert medvirkning som reell medvirkning i hverdagen (Slaatto et al. 2023).

Hva medvirkning skal innebære i organiseringen av dagliglivet på en rusinstitusjon, og hvordan den enkelte ungdoms medvirkning best kan ivaretas, bør være tema for en egen studie. Forholdet mellom medvirkning som en del av ungdommenes formelle rettigheter og medvirkning slik det utøves i det daglige og erfares av ungdom, bør svære sentralt i en slik studie.

8.5 Oppholdstiden i rustiltak

De ansatte i ruskollektivene forteller at tiden de har til rådighet for å engasjere ungdommene i endringsarbeid, har blitt redusert de siste årene. Dette oppleves som en stor utfordring blant de ansatte. Dersom ungdommene plasseres på akuttinstitusjon, før de blir plassert i ruskollektiv, vil kollektivene ha under ett år på å tilrettelegge for endring. Dette opplever mange ansatte er for kort tid for å kunne bidra til å igangsette et endringsarbeid. Også våre data indikerer at noen av ungdommene opplever at ett år er for lite til å etablere ny identitet som rusfri. I Vik og Halså (2022) sin studie om ungdoms erfaringer med rusbehandling fortalte informantene at det å komme til en erkjennelse av at de hadde en rusutfordring først kom mot slutten av oppholdet, og at de hadde trengt mer tid. Dette samsvarer med det de eldre ungdommene og de ansatte i ruskollektivene erfarte.

I LBR-institusjonene er behandlingstiden satt til ett år, og man forventer at ett år LBR-tiltaket er tilstrekkelig for å skape endring i ungdommens rusbruk.

Forventningshorisonten til behandlingens varighet ser dermed ut til å være forskjellig for de to tiltakstypene. Hvorvidt tid bør ses i sammenheng med behandlingsmetodene, eller i sammenheng med ungdommens samlede belastninger forut for beslutning om rustiltak, kan vi ikke vite. Vi kan heller ikke, basert på denne studien, vurdere de langsiktige virkningene av behandlingen i de to tiltakstypene.

Det synes nødvendig å igangsette forskning som vurderer spørsmålet om behandlingstid, og som på en systematisk måte går gjennom argumenter som begrunner at ett års rusbehandling er tilstrekkelig for at ungdom skal bli rusfri. Som vi har sett i denne rapporten ønsker ruskollektivene lenger behandlingstid. Denne forskningen bør ses i sammenheng med erfaringene til ansatte i rustiltak, og ungdom og unge voksne som har vært i rusbehandling.

8.6 Differensiert rusbehandlingstilbud som også involverer somatisk og psykisk helse?

Mange problematiserer grenselandet mellom rusplasseringer og kriminalitet/atferd og grenselandet mot psykiatri. Både LBR- institusjonene og ruskollektivene erfarer at det kan være vanskelig å få assistanse fra psykologtjenester fra BUP for ungdommer som trenger terapeutisk behandling. For noen ungdommer vil det antakelig være fordelaktig å ha en psykolog som er tilknyttet rusinstitusjonen, både fordi samarbeidet med BUP kan være problematisk, men også fordi psykologer som er tilknyttet rusinstitusjoner vil opparbeide kjennskap og nærhet både til institusjonens ungdom og ansatte.

Våre forskningsresultater viser at det er behov for mer oppmerksomhet om behovet for differensiert tjenestetilbud som ivaretar barn og unge med alvorlige rusproblemer og deres behov for hjelp, oppfølging og behandling. Grünfeldt et

al. (2020) trekker samme konklusjon, når de vektlegger behovet for et differensiert tilbud, som også legger til rette for nettopp kompetanse- og metodeutvikling spisset mot spesifikke behov hos barn og unge med alvorlige rusproblemer.

Et differensiert tilbud til barn og unge som har alvorlige rusproblemer innebærer også mer vekt på psykisk helse som del av behandlingstilbudet. Blant de ansatte, lederne og ungdommene i vår studie ble behovet for tettere samarbeid med helsesektoren vektlagt (se for eksempel kapittel 5 og 6). Våre intervjuer med ansatte indikerer at det er behov for bedre helsefaglig oppfølging og behandling både poliklinisk (BUP) og døgnbasert for unge med alvorlige rusproblemer. Dette gjelder for begge tiltakstyper. De fleste av rusinstitusjonene hadde psykolog knyttet til seg under studien. I oppfølgingsintervjuer med to ledere i ruskollektiver forteller de at de tidligere hadde psykolog tilsatt i institusjonene, men at denne tjenesten har opphørt og at de nå må benytte de lokale kommunale og spesialiserte (BUP) tjenestene i nærområdet.

Når vi vektlegger mer samarbeid med psykisk helse, handler det konkret om *forpliktende oppfølging* fra BUP for unge i rustiltak i barnevernet. Vår studie indikerer at rusmisbruk og psykiske helseutfordringer henger sammen (se kapittel 4 og 5). Barn og unge i rustiltak har ifølge Drange et al. (2022) mindre kontakt med og behandling i BUP enn barn og unge i andre barnevernsinstitusjoner. Noe av forklaringen kan handle om at BUP mangler kompetanse til å behandle rusproblemer (Riksrevisjonen, 2021). Behovet for økt oppmerksomhet rundt psykisk helse som en del av tilbudet for unge under 18 år er noe også Institusjonsutvalget (NOU 2023: 24) vektlegger i sin utredning om institusjons tilbudet i barnevernet. Deres hovedkonklusjon er at *tidlig intervensjon* er avgjørende for barn og unge som har utviklet et alvorlig rusproblem. Hovedkonklusjonen er at det er behov for økt kompetanse og kunnskap om rus i BUP, ettersom dette viser seg å *ikke være tilstrekkelig integrert* i behandlingen (NOU 2023: 24). Våre data støtter denne konklusjonen.

Når det gjelder avtale med lege og tannlege, så hadde alle rustiltakene dette, og alle ungdommene som ikke nylig hadde fått et slikt tilbud før de kom til tiltaket, fikk det da de kom dit.

8.7 Ulike metodiske tilnærminger i rusinstitusjonene: autonomi, støtte og kontroll

Som vi har sett i denne rapporten, arbeider de ansatte i ruskollektivene og LBR-institusjonene etter mange av de samme metodene, og de må forholde seg til det samme lovverket. Traumebevisst omsorg, motiverende intervju og vektlegging av å danne gode relasjoner til ungdommene er felles for de ansatte. Alle er opptatt av at ungdommene skal ha et meningsfylt dagtilbud, at ungdommene skal stå opp om morgenen, være med på felles måltider og ha en struktur på dagen.

Samtidig har de to rustiltakene ulike metodiske innretninger. Mens LBR-institusjonenes arbeid er innrettet mot individuell behandling, belønning, konsekvenser, regelmessig rusmiddeltesting og et tidsmessig avgrenset behandlingsopplegg, er ruskollektivenes behandling innrettet mot fellesskapet som miljøterapeutisk metode og åpenhet for etablering av nære relasjoner mellom ungdom og ansatte. Ruskollektivene har i motsetning til LBR-institusjonene gruppen og gruppesamtalen som et viktig metodisk prinsipp. I ruskollektivene er den implisitte eller ønskede tidshorizonten for behandling over to år, og rusmiddeltesting foretas bare ved konkret mistanke om bruk av rus. Ruskollektivene er mer tilbakeholdne med å ilegge sanksjoner for ungdommenes uønskede handlinger enn LBR-institusjonene. Også ruskollektivene tilbyr individuell behandling.

Mer presist er en hovedforskjell mellom LBR-institusjonene og ruskollektivene at LBR-institusjonene holder fastere på at det gis konsekvenser i form av reaksjon på ungdommenes uønskede handlinger. Ruskollektivene på sin side er mer tilbakeholdne med å ilegge sanksjoner for uønskede handlinger og ser i større grad ut til å støtte seg på det å få ungdommene i dialog for å etablere samarbeid om det ungdommene opplever som utfordrende, som at de ønsker å fortsette å ruse seg. Samarbeid og dialog vil også være viktig i LBR-institusjonene, men tyngdepunktet mellom konsekvenser og samarbeid/relasjon er altså noe ulikt. Både på LBR-institusjonene og på ruskollektivene anser de ansatte det at de får anledning til å snakke med ungdommene om hva som skjedde, og hvorfor de valgte å ruse seg, som det viktigste etter rusepisoder. På LBR institusjonene synes det imidlertid å være lavere takhøyde når det gjelder toleranse for rusing, og det ilegges konsekvenser i form av inndragning av poeng og at man kan dumpe ned i nivåer.

Den individorienterte tilnærmingen til å stimulere ungdommenes motivasjon til rusfrihet og et bærekraftig liv gjennom belønning og konsekvens, som en ytre motivasjon, er sterkere hos LBR-institusjonene enn i ruskollektivene. Begge tiltakstypene vil være opptatt av at ungdommene etter hvert får tak i en indre motivasjon på den måten at de selv oppfatter det som bra og verdifullt å leve rusfritt og skaffe seg utdanning og/eller jobb.

Spesielt ruskollektivene, men også LBR-institusjonene, har i 2017, 2018 og 2019 blitt sterkt kritisert av Sivilombudets forebyggingsenhet for sin bruk av tvang. Særlig var kritikken rettet mot ruskollektivenes rutinemessige bruk av tvang ved inntaksturer, manglende frivillighet fra ungdommenes side ved motivasjonsturer og også deres praksis med husarrest i forbindelse med forsovelse. Etter kritikken fra Sivilombudets forebyggingsenhet, avga Bufdir som kjent en tolkningsuttalelse om rettighetsforskriften i 2019. Ved tidspunktet for vår studie opplevde ruskollektivene at de ikke lenger hadde anledning til å bruke de overnevnte miljøterapeutiske virkemidlene. De opplevde dermed at de manglet det handlingsrommet de trengte for å kunne utøve sitt omsorgsoppdrag, herunder grensesetting i omsorgsøymed. Dette førte til at mange ansatte opplevde at de ikke bare mistet autoritet, men også mulighet til å gi ung-

dommene den tryggheten og de rammene de trenger for å engasjere seg i et konstruktivt endringsarbeid, som betyr at de slutter med rus og begynner å bygge et bærekraftig liv for seg selv.

I LBR-institusjonene har kritikken så langt ikke fått konsekvenser i betydning endrede praksiser i forbindelse med grensesetting. Samtidig setter flere ansatte kritikken mot bruken av tvang i omsorgsøyemed i forbindelse med barnets rett til deltakelse og bekymrer seg for at den generelle utviklingen i barnevernet, med en styrking av barnets rett til medvirkning, kan føre til at de ansattes mulighet til å ivareta *omsorgsansvaret* svekkes. LBR-institusjonene har så langt valgt å holde fast ved belønning og konsekvenser, blant annet i form av at urinprøver inngår som en del av behandlingen.

Mer overordnet bidrar de to behandlingsformene til å reise spørsmålet om betydningen av indre og ytre motivasjon (se kapittel 7), og arbeidet med å finne den rette balansen mellom de to, når rusinstitusjoner skal bidra til at ungdom velger et liv med rusfrihet. Noen ungdom vil motiveres av kontrollstrukturer som ruskontroll gjennom hyppige urinprøver, og inkorporerer kontrollen som en motivasjon til rusfrihet, mens andre ungdommer vil bli demotivert av slike kontrollregimer. På samme måte vil noen ungdommer primært motiveres innenfra, gjennom nærhet, gjenkjennelse og refleksjon, i samarbeid med en gruppe andre ungdommer som også strever med rus, mens andre ungdommer vil oppleve arbeidet i og med gruppen som for nært i betydning skummelt og invaderende. Dette er ikke et spørsmål om enten eller, men om en balanse mellom de to. Hvordan denne balansen skal være kan vi med vår empiri ikke si noe sikkert om. Imidlertid kan vi anta at varig endring av skadelig rusbruk sannsynligvis er betinget av en robust indre motivasjon. Som vår empiri antyder, er ikke ytre motivasjon en nødvendig og tilstrekkelig betingelse for å få dette til, samtidig som ytre motivasjonsfaktorer på sikt kan bidra til at ungdom selv kommer til en erkjennelse av at de ønsker å slutte å ruse seg på skadelige måter.

8.8 Om tiltakenes begrunnelser

En viktig forskjell mellom ruskollektivene og LBR-institusjonene er at mens ruskollektivene tilstreber å tilby ungdommene et hjem, er dette ikke tilfellet for LBR-institusjonene. Dette har sammenheng med at når ungdom er i LBR-institusjoner, forutsettes det at de har en hjemmebase et annet sted enn rustiltaket. Slik er det ikke i ruskollektivene, som tvert imot legger opp til at kollektivet skal være ungdommenes hjem i den perioden de er der, og at kollektivet skal være tilgjengelig i ungdommenes liv etter endt opphold.

Når vi ser ruskollektiver og LBR-institusjoner i sammenheng, kan det synes som at metodene som benyttes er basert på ulike antakelser om hva slags behandling som kan passe til ungdommer med problematisk rusbruk.

I tenkningen som ligger til grunn for LBR-institusjonenes praksiser, forutsettes det at unge kan bli motivert av belønningssystemer og ilegging av konsekvenser

ved brudd på regler om rusfrihet. I tenkningen som ligger til grunn for ruskollektivenes praksiser, ligger en oppfatning av at gruppen er viktig for ungdom som strever med rus, og at fellesskapet som miljøterapeutisk metode vil bidra til bevisstgjøring og muligheter for endring av egen rusatferd, gjennom gjenkjennelse i andres strev og støtte. Overordnet legges det større vekt på kontroll i LBR-institusjonene og tilsvarende mindre vekt på kontroll i ruskollektivene. Dette skyldes som beskrevet gjennomgående i denne rapporten delvis behandlingsmetodikken, men særlig kritikken fra Sivilombudets forebyggingsenhet med etterfølgende tolkningsuttalelse fra Bufdir. Mens en del av ungdommene på ruskollektivene etterlyser strammere rammer og flere regler og konsekvenser, etterlyser ungdom på LBR-institusjonene mer oppmerksomhet mot spontanitet og alternative mestringsarenaer. Vi kan ikke ut fra våre data si noe om hvilke av disse metodiske inngangene som fungerer best for bestemte ungdommer og eventuelt hvordan og hvorfor.

På bakgrunn av våre data kan vi vanskelig si om det er slik at ruskollektivenes metoder og LBR-institusjonenes metoder passer best for bestemte grupper av ungdommer med bestemte og ulike behov. Ut fra tiltaksrådgiverne vi har intervjuet, kan det se ut til at LBR-institusjonene mottar noe yngre ungdommer med noe mer stabil familiesituasjon enn det som er tilfellet for ruskollektivene. Det bør undersøkes nærmere om det er slik at LBR-institusjoner og ruskollektiver passer ulike ungdommer med ulike behov, sett i sammenheng med i hvilken grad ungdom drives av indre og ytre motivasjon.

8.9 Skole og dagtilbud

Både ruskollektivene og LBR-institusjonene er opptatt av å få ungdommene inn i dagaktiviteter, og begge tiltakene strever med å motivere ungdommene til å gå på skole eller engasjere seg i et dagtilbud. Det er gode muligheter for å ta opp skolegang ved både ruskollektivene og LBR-institusjonene, men ikke alle ungdommene er interessert. Majoriteten av ungdommene i vår studie har ikke fullført grunnskolen. Det vil si at de må ta opp fag eller begynne på videregående på nytt. Noen få fortsetter der de avsluttet før de flyttet til rusinstitusjonen.

Flere av ungdommene går litt på skole eller er noen timer på dagtilbud. Noen få er i full jobb eller går på videregående som fulltidsstudenter. De ansattes arbeid med å motivere ungdommene til å gå på skole eller delta i dagtilbud må samtidig tilpasses ungdommenes traumbilde, rusbruk og oppholdstid i rusinstitusjonen. Dette er som vi har vist i denne rapporten, et komplekst arbeid.

Rusinstitusjonenes arbeid med å motivere ungdommene til å gå på skole eller delta i dagtilbud må ses i sammenheng med ungdommenes tidligere erfaringer med skole, rusavhengighet, traumbilde og oppholdstid i rusinstitusjonen. Det må oppmuntres og legges til rette for at ungdom skal kunne gå på skole, ha praksisplass eller delta i andre meningsfylte aktiviteter på dagtid. For de ungdommene som *strever mest*, kan det være nødvendig å benytte den første tiden

i rusinstitusjonen til traumebehandling. For ungdom med langvarig skolefravær og som mangler karakterer i mange eller alle fag, kan det være best å delta i rusinstitusjonenes egne skoletilbud, der disse finnes, en tid før de eventuelt starter i et ordinært skoletilbud. Slike interne skoletilbud bør derfor opprettholdes. Det må også legges til rette for at ungdom som allerede er i gang med skolegang, eller har praksisplass, får følge forventet progresjon.

8.10 Familie og fritid

I både LBR-institusjonene og i ruskollektivene legges det vekt på at ungdommene har kontakt med familien. På ruskollektivene ble foreldre og søsken invitert på besøk. I begge tiltakstypene var man opptatt av å inkludere foreldrene, selv der ungdommen ikke selv ønsket kontakt. I slike tilfeller ga ruskollektivet informasjon til foreldrene om hvordan ungdommen hadde det, uten at ungdommen selv deltok i samtaler, dersom ungdommene samtykket. Rusinstitusjonene har også løpende kontakt med foreldre gjennom ansvarsgruppemøter. Ungdom som hadde kontakt med familien, fikk reise hjem på besøk. Der ungdommene hadde en dårlig relasjon til foreldrene, ofte på grunn av omsorgssvikt eller foreldrenes rusmisbruk, arbeidet man med å finne alternative nettverk. Ved noen ruskollektiver forsøkte man i slike tilfeller å legge til rette for nære relasjoner mellom en ansatt og ungdommen.

8.11 Ettervern må styrkes

Både ruskollektivene og LBR-institusjonene er opptatt av ettervern. Ettervern betyr i denne sammenhengen at det legges til rette for at ungdommene får hjelp og støtte, enten fra institusjonen eller det kommunale barnevernet, etter endt intitusjonsopphold. I begge tiltakstypene begynner man å tenke ettervern ved innkomst, men dette gjelder spesielt for LBR-institusjonene. Flere ansatte både i LBR-institusjonene og i ruskollektivene sier imidlertid at det tar noen måneder før de ansatte begynner å arbeide aktivt med ettervern. I ruskollektivene handler dette om at mange ungdommer er i sterk motstand når de kommer, og de ansatte bruker mye tid på å skape trygghet og motivere ungdommene for å leve uten rus.

Under ungdommenes botid samarbeides det med det kommunale barnevernet for å finne ut hva som kan være det beste for ungdommen etter oppholdet i rustiltaket. Enkelte ruskollektiv hadde tidligere egne opplegg med familiehjem før de flyttet på egen hybel, som ble sett som mulighet til gradvis selvstendig-gjøring av ungdommene i et ettervernsperspektiv. Selv om videreføringsarbeid er et sentralt element i kollektivenes behandlingsfilosofi (Kolltveit & Lange-Nielsen, 2013), er ordningen avvirket i dag. Likevel får ungdommene både fra ruskollektivene og LBR-institusjonene tilbud om oppfølging fra tiltakene når de flytter for seg selv i nærheten av tiltaket. Utover dette er det oppfølging fra barnevernstjenesten. Ved noen av ruskollektivene er en del av ettervernsarbeidet at ansatte i ruskollektivene bruker mye tid på å følge opp og snakke

med unge voksne som har bodd i kollektivet tidligere, og som nå bor i egen hybel. Også ved LBR-institusjonene har de kontakt med tidligere beboere, men denne kontakten er ikke så omfattende som i ruskollektivene.

Våre forskningsresultater kan tyde på at det foreligger noen økonomiske utfordringer når det gjelder tilbudet om ettervern. Dersom ungdommene selv ønsker å bli boende i ruskollektivene etter endt oppholdstid, er det opp til kommunene og Bufetat å avgjøre om det er økonomi til å la ungdommen bli boende i ettervern etter eget ønske. Dette er en uheldig praksis som handler mer om økonomiske muligheter/vurderinger enn ungdommenes behov for gradvise overganger. Ungdomstiden er en livsfase hvor balansen mellom det å klare seg selv og det å søke støtte hos andre er vekslende (Storø, 2012), noe som også er sterkt til stede hos ungdommer som har vært i rustiltak (Vik & Halså, 2022). Slik vi ser det er dette en overgang som bør prioriteres og følges opp med ettervernstiltak uavhengig av hjemkommunenes budsjett. Dette argumentet støttes også av en studie som tar utgangspunkt i ungdommers erfaringer med ettervern etter avsluttet opphold i rustiltak (Vik & Halså, 2022). Studien viser at det å få hjelp til å redusere rusproblemene er emosjonelt krevende og noe som ikke er løst etter ett års opphold i rustiltak. Ungdommene i studien til Vik et al. (2022) understreker behovet for langvarige behandlingsbehov etter oppholdet i rustiltaket. Det å innlemme ettervernet i samme rustiltak, slik studien til Vik et al. (2022) viser, åpner opp for at ungdommene kan videreføre prosessene som de har startet på i rustiltaket.

Våre forskningsresultater indikerer at barn og unge som plasseres i barnevernets rustiltak har utviklet alvorlige rusproblemer ved inntak, og kan derfor være nødvendig med langvarig og individuelt tilpasset ettervern, når tiden i rustiltaket opphører.

Basert på våre egne funn og andres forskning (Helgeland, 2007; Storø, 2012; Backe-Hansen et al., 2014; Paulsen et al., 2020; Vik & Halså, 2022) vil vi anbefale å vektlegge langvarig og individuelt tilpasset ettervern. Dette for å styrke ungdommenes muligheter for å utvikle selvstendige liv. Ungdommer som er fulgt opp av barnevernet, og som siden mottar ettervern, klarer seg bedre enn dem som ikke har mottatt ettervern (Helgeland, 2007; Backe-Hansen et al., 2014; Paulsen et al., 2020).

Ettervernsarbeidet som begynner i, og er forankret i, rustiltakenes egne nettverk og virksomhet, bør styrkes. Det bør gis rom for tilstrekkelig tid og ressurser til ettervern innenfor helheten i lovens ramme inntil 25 år.

8.12 De vanskelige grensedragningene mellom frivillighet, tvang og omsorg

Som vi har sett i denne rapporten, forteller de ansatte i begge rustiltakstypene om et krevende, men også givende, arbeid med ungdom som bruker rus. De

ansatte er som vi har vist, dedikerte og faglig sterkt engasjert i ungdommen. Samtidig er det slik at mange ansatte ved ruskollektivene opplever at de har mistet verktøyene de trenger for å bidra til at ungdommene engasjerer seg i sitt eget endringsarbeid, for å nå formålet om rusfrihet og skape et bærekraftig liv for seg selv.

Til tross for at flere miljøterapeuter ved ruskollektivene uttrykte at de syntes kritikken fra Sivilombudets forebyggingsenhet ga dem en god anledning til å tenke gjennom og korrigere sine praksiser i forbindelse med inntaksturer, motivasjonsturer og sykemelding/husarrest, bød kritikken også på utfordringer. I denne forbindelsen opplevde mange ansatte ved ruskollektivene at de ikke bare hadde mistet voksenautoritet, men også mulighet til å gjøre godt relasjonelt arbeid gjennom å gi trygghet og rom for refleksjon for ungdom som fortsatte å ruse seg og rømme, når de var avhengige av at ungdommen selv samtykket til motivasjonstur utenfor institusjonens område. Mange opplevde at de hadde mistet muligheten til å sette grenser når ungdom forsov seg eller ikke ville delta i dagtilbud, vaske rommet sitt og generelt delta i fellesaktiviteter ved kollektivet. Til sammen begrenset dette deres mulighet til å oppfylle omsorgsansvaret, inkludert gjennom bruk av tvang.

Problemet de ansatte ved ruskollektivene ga uttrykk for når det gjaldt endringen i praksis var nettopp samtykke. Dersom ungdommen ikke samtykket til inntakstur eller motivasjonstur, hvilket de ifølge de ansatte sjelden gjorde, ble det heller ikke noe av disse turene. Endringene i praksis ble også opplevd som problematisk av en del eldre ungdom, som satte ord på at dersom de ikke hadde blitt stoppet ved bruk av motivasjonsturer i forbindelse med rusing og rømming, hadde de brukt lenger tid på å bli rusfri.

Samlet ser det derfor ut til at deres endringer av praksis har fått utilsiktede konsekvenser, som også kan føre til at ruskollektivene ikke gir ungdommene den beskyttelsen de trenger ut fra sin rusproblematikk. Ruskollektivene er med andre ord opptatt av at de må kunne kombinere arbeid i gruppen og med dialog og relasjon, samtidig som de av og til trenger å bruke grensesettende virkemidler i de tilfellene der ungdommene ruser seg, rømmer eller nekter å delta i daglige aktiviteter.

Ruskollektivene oppfatter seg som familielignende tiltak eller store fosterhjem, hvor det miljøterapeutiske arbeidet foregår i relasjoner som i prinsippet er langvarige. Medleverturnus og levefellesskap er en viktig del av dette. Et av perspektivene ungdommer, både i Norge og i andre land, selv legger på sine opplevelser med å bli utsatt for tvang, er den forsterkede opplevelsen av krenkelse når bruken av tvang foregår innenfor rammer som også skulle, eller burde, minne om et hjem. Brudd med forventninger om at institusjonen skal minne om et hjem, er antakelig også med på å forsterke opplevelsen av krenkelse dersom ungdommen utsettes for ulike former for tvang, spesielt det å bli lagt i bakken (holding), men også det å bli pålagt å følge institusjonens

rutiner og regler (for eksempel Ulset & Tjelflaat 2012, s. 47; Dixon, 2008, s.79; Steckley & Kendrick, 2008).

I forbindelse med Sivilombudets kritikk av ruskollektivenes praksiser med inntaksturer og motivasjonsturer, er det fraværet av frivillighet som er det mest sentrale kritikkpunktet, som at ungdommene tas med på inntaksturer og motivasjonstur mot sin vilje. Slik vi ser det, er imidlertid endringsarbeidet, i forbindelse med spørsmål om frivillighet, tvang og omsorg, samtidig forbundet med et spørsmål om samfunnets ansvar for de utsatte barna og ungdommene. Der vi fra rusforskning på voksne har gode data på at tvang ikke virker (se for eksempel Franzten, 2001), i betydning å tvinge noen til å gjøre noe de ellers ikke ville ha gjort, er dette, etter vår mening, et vanskelig standpunkt å innta når det gjelder barn og ungdom.

Sett fra en samfunnsvitenskapelig og miljøterapeutisk synsvinkel er det samtidig vanskelig å tenke seg hvordan et endringsarbeid hos en ungdom som i utgangspunktet ikke vil forandre seg, kan skje uten indirekte eller direkte, styring fra de ansatte. Allerede i 1976 sa Ericsson og Johansson det slik, i forbindelse med voksnes autoritet og styring av ungdom som drev med rusing og «småtjuveri» i forbindelse med å sette seg mål om arbeid:

Dersom ungdommene ikke er motivert for å skaffe seg arbeid blir de heller ikke særlig engasjerte når feltarbeideren legger dette fram som forslag til målsetting. Betyr dette at feltarbeideren skal oppgi denne målsettinga, av «demokratiske» grunner? Nei, mener vi. Vi har vanskelig for å forstå synspunkter som går ut på at unge mennesker må få «velge» å gå til grunne (Ericsson & Johansson, 1976, s. 118).

Ericsson og Johansson argumenterer altså her for at de voksne må bestemme, samtidig som feltarbeidere og miljøarbeidere forsøker å legge til rette for at ungdommene opparbeider egen motivasjon for å endre sin livsførsel.

Innenfor konteksten av vår studie er spørsmålet hvordan man best kan legge til rette for at ungdom i rusinstitusjoner får det bedre, og at man reflekterer over hvor grensene mellom omsorg og tvang skal gå. For mye tvang, i betydning krav om at ungdommene skal stå opp om morgenen, delta i fellesaktiviteter og ha et dagtilbud, og iverksettelse av konsekvenser som å sitte alene på rommet hele dagen dersom de ikke stiller opp på slike aktiviteter, kan virke krenkende og demotiverende. Dette har vi sett eksempler på blant ungdommene som har inngått i denne studien. Men for lite tvang kan også virke demotiverende. Noen av ungdommene i ruskollektivene som sa de hadde det bra, satte samtidig ord på at de kjedet seg, og at det var lite å gjøre.

8.13 Sluttrefleksjoner

Oppsummert viser vår studie at det er behov for mer vekt på oppfølgingsstudier av barn og unge som har erfaringer med plasseringer i rustiltak i barnevernet.

Det er nødvendig med mer kunnskap om ungdommers vurderinger av rustiltakets betydning belyst retrospektivt. Vi vil spesielt anbefale studier som også innlemmer ungdommer som har erfaringer fra LBR- institusjoner.

Våre forskningsresultater viser også at det er behov for justeringer av praksis som handler om *systemiske grep*. For det første er det uheldig at tilgang til de ulike typene rustiltak til en viss grad er avhengig av regionstilknytning. Dette gjelder spesielt LBR-institusjonene. Dette kan bety at vurderingene som gjøres i forkant av plassering, ikke gjøres ut fra individuelle hensyn til den unges behov. Dette er uheldig, og vi mener spørsmålet om den regionale tilknytningen bør utredes med tanke på regionale ulikheter i tilgangen på ulike typer rusinstitusjonsbehandling.

Det er for det andre viktig å ha et større søkelys på å utvikle et mer forpliktende samarbeid med BUP i rustiltakene. Mange av ungdommene har behov for helsetjenester hvor BUP inngår som en viktig aktør. Våre forskningsresultater tyder på at samarbeidet mellom BUP og rustiltakene må være mer forpliktende med hensyn til ungdommenes behov mens de er plassert i rustiltaket. Dessuten vil ikke alle BUPer ha spesialisert ruskompetanse, og det kan også tenkes at det for en del unge føles bedre å ha tilgang til psykologhjelp på institusjonen. Følgelig bør det også være rom for å organisere psykisk helsehjelp på andre måter, etter det enkelte ungdommer har behov for.

Våre forskningsresultater viser at barnevernets vurderinger når det gjelder rus, er kompliserte. Det synes viktig å utforske hvordan det forebyggende arbeidet med ungdom i en tidlig fase av deres «ruskarriere» utøves i dag, og hvordan man kan fange opp ungdom som begynner å ruse seg på uheldige måter, på et tidlig tidspunkt. Dette handler også om andre typer forebyggende arbeid med utsatte barn og unge, som barnevernet har ansvaret for, samt om innsats mot utenforskap på kommunalt nivå.

For ungdom som har utviklet et alvorlig rusproblem, er det også viktig å tilpasse hjelpen fra barnevernet med en tiltaksportefølje som inkluderer rusinstitusjoner, og som også er tilpasset den enkeltes behov for langvarig hjelp etter at rustiltaket opphører. Ettervern bør ha en viktig plass i barnevernets tiltakskjede for rusbehandling. Beskrivelsene fra ungdommene om arbeidet mange av dem har gjort for å bli rusfri, på tross av et omfattende misbruk og mange tilbakeslag, viser en imponerende innsatsvilje og motivasjon som har kostet mye. Dette i seg selv tilsier at alt som kan gjøres av ettervern som rammer ungdommene ytterligere inn vil være av verdi både individuelt og samfunnsmessig.

Til slutt vil vi minne om at vår studie er gjennomført i en periode som synes å ha involvert til dels stor usikkerhet om hva som er rett praksis, etter Bufdirs tolkningsuttalelse i 2019 som kom i kjølvannet av kritikken fra Sivilombudets forebyggingsenhet. Det kan dermed hende at nye praksiser har etablert seg i tråd med den nevnte tolkningsuttalelsen, og at feltet i dag har klart å tilpasse sine virksomheter, og miljøterapeutiske verktøy til den nye situasjonen.

Summary

The overall objective of this study has been to provide a knowledge base for the child welfare system to carry out its work in the most supportive ways possible for young people who need help with their drug addiction.

On assignment from the Norwegian Directorate for Children, Youth and Family Affairs (Bufdir), we have investigated two types of residential care units that give drug addiction treatment to youth; collectives and learning-based addiction treatment (LBR institutions). The collectives and LBR institutions are part of the state child welfare service's package of measures for young people with serious substance abuse problems. That is, they use drugs several times a week and in a way that can harm their physical and mental health, and that is perceived as problematic by their surroundings. The six residential care units included in the study are four collectives, Skjerfheim, Klokkegården, Fossum and Hiimsmoen, and two LBR institutions, Jong Youth and Family Centre and Bjørgvin Youth Centre. These residential care units represented the totality of such units in Norway during the project period.

Methodological approach

The study is based on qualitative research methods. We conducted interviews with 90 participants: young residents and staff at the residential treatment units and social workers at the local child welfare services responsible for the young people, as well as staff employed in the regional offices of the central government child services. The report draws especially on the young people's own stories about what it is like to live in a residential unit for youth with substance abuse challenges, and the staff's experiences of working with these young people. The data collection was conducted in 2021 and 2022.

The report takes a comparative approach in the sense that we compare the abuse treatment collectives and the LBR institutions, especially with regards to how they are organised and work differently. We concentrate on descriptions of the distinctive nature of interventions, rota schemes, treatment programmes and thinking about treatment in each of the two types of residential treatment units.

What follows is a summary of the study's main findings.

Differences and similarities between abuse treatment collectives and LBR institutions: treatment programmes and internships

We found a number of significant differences between the collectives and the LBR institutions. One is that the therapeutic work in the abuse treatment collectives takes place in and through the «group», aiming at a long-term effort to enable the young people to understand and process various social, cultural,

and individual conditions that have triggered their need for substances. In contrast, the treatment programme in the LBR institutions is organised around each individual young person.

The two types of treatment units have in common that the therapists working in the collectives as well as in the LBR institutions apply many of the same methods and must comply with the same legislation. Trauma-aware care, motivational interviewing, and an emphasis on forming good relationships between therapists and young residents are all common denominators. Both types of treatment units give emphasis to the importance of their young residents engaging in meaningful daytime activities: getting up in the morning, participating in communal meals and having a structure to the day. A common feature of all employees in substance abuse collectives and LBR institutions is that they receive regular supervision from managers and psychologists when needed. Both types of treatment units aim to follow the guidelines for standardised processes designed by the central authorities and, as part of such processes, focus on documenting their work.

In the LBR institutions the structure of meals, individual treatment, and school and everyday tasks are more clearly defined than in the collectives, using a points-based system of sanctions and rewards. If the young residents in LBR institutions do not follow the pre-defined structure, they are sanctioned with a loss of points and thus of privileges. Accumulated points can, for example, mean an extra trip to the cinema, shopping for makeup, or other items or activities that the young person wants or needs. Unlike the collectives, the LBR institutions also conduct routine urine checks several times a week without prior evidence of substance use. If a sample tests positive or a young resident in other ways is known to abuse, runs away, or refuses to give a urine sample, they will lose points and thus privileges and will have less freedom, have their room and their body searched, have their mobile phones confiscated, etc. At the collectives they also do urine testing, but only on specific suspicion. If a test is positive, the young person will be given movement restrictions and their mobile phones may be confiscated. At the collectives, too, the young residents are expected to follow the provided structure of everyday life. The main difference is that the collectives do not sanction with a loss of points and privileges if a young person is late for breakfast or does not want to participate in a day programme or go to school.

Another significant difference is the organisation of the employees' shifts. In the LBR institutions, the employees work on a short-term shift schedule of day shifts and night shifts, while in the abuse treatment collectives there are different forms of long-term shifts (from 2 to 6 weeks). Both employees and managers in the abuse treatment collectives and in the LBR institutions believe that different forms of long-term shifts are best for the young people because they provide continuity and stability in the treatment.

The threshold for requesting substance abuse interventions in the child welfare services may be too high

The child welfare social workers generally emphasise that *the threshold is high* for requesting substance abuse measures in child welfare institutions. They primarily work locally, with preventive measures for local young people with substance abuse problems. Substance abuse interventions, e.g. treatment in residential treatment units, appear to be a last resort when local preventive measures have been tried, the young person's substance abuse is harmful to the life and health of the young person, the parents are unable to handle the situation, and there is a belief that the treatment can have an effect. A majority of the participants in this study point to the significance of the young person's *age* for the effects of the intervention, and several of the social workers interviewed consider that provision of substance abuse interventions in residential institutions may come too late.

Adolescents' substance use

Many of the young people in this study had been in contact with the child welfare services during their childhood, and some had been to other types of residential units before it was discovered that they had a substance abuse problem. Several of the participants reported that other preventive measures had been tried before they moved into a substance abuse unit. Most of the young people we interviewed had started to use drugs and get drunk when they were between 12 and 14 years old, related to experiences of social exclusion, exposure to violence and abuse by parents, and exposure to parental substance abuse. In both the LBR institutions and in the collectives, young residents' substance abuse appears to decrease during their stay, and some young people reported during the interview that they had stopped substance abuse.

Regional differences in the provision of substance abuse interventions

Child welfare social workers across regions point out that there are few available substance abuse placements. There are also regional differences in the types of substance abuse institutions that young people have access to. All regions, including Oslo, have access to apply for the placement of young people in abuse treatment collectives, while this is not the case for LBR institutions.

Young people's ability to access LBR institutions therefore depends on where they live. Geographical and regional location and affiliation have a significant impact on the substance abuse treatment that a young person may receive. As all young people in the country have similar needs and the same legal rights, regardless of where they happen to live, this is a problematic finding.

Reluctance to treat substance abuse

Across participant groups, a picture is given of adolescents reluctantly accepting substance abuse treatment. Many of the young participants say that they did not believe they had a substance abuse problem when they arrived at the institutions, and only then gradually realised that they had a problematic relationship with substance abuse. Their reluctance and resistance to being placed in a substance abuse collective or in an LBR institution is thus associated with the fact that they themselves do not think they have any problem with substance abuse. For many young people, this resistance lasts a relatively long time, up to six months. In the meantime, many try to escape, and several used drugs during this period. This applies to both types of institutions.

School and daytime activities

Both types of residential treatment units aim to engage young people in daytime activities, and in both types of units motivating the young people to go to school or engage in a day programme can be demanding. Although the units provide good opportunities to go to school, not everyone is interested. Most of the young people included in our study lacked assessment in several subjects from primary and lower secondary school; some had started upper secondary school but had a high level of absence. This means that they had to retake subjects or start higher secondary school all over again. A few had picked up where they left off before moving to the residential treatment unit.

Because many of these young people have bad experiences from previous schooling and may not be very motivated to go back to school, the residential treatment units go to great lengths to arrange for young people to attend school, some every day, others a few hours a week. The young people were also taught at the residential treatment unit, some online with the school in their hometown, and staff would take them to school by car if they so wished. If a young resident did not want to attend school, arrangements were made for an internship with local employers. For young people in residential treatment units, starting school or work may be a longer process, because many of them have experiences of loss related to schooling. Staff in the abuse treatment collectives therefore believed that colleagues who are not professionally educated therapists, but have a background as electricians, car mechanics, etc., can represent valuable contributions in the efforts of the abuse treatment collectives to get young people started with something they are interested in.

Family and leisure

In both the LBR institutions and in the abuse treatment collectives, emphasis is placed on young residents having contact with their families. At the abuse treatment collectives, parents and siblings were invited to visit. In both types of residential treatment units, it was regarded as important to include the parents, even if the young residents themselves did not want contact – as long as they consented. The young people also have regular contact with their parents

through group meetings, and the young people who had contact with their family were allowed to go home for a visit. Where the young people had a poor relationship with their parents, often due to neglect or parental substance abuse, efforts were made to find alternative networks. Two of the substance abuse collectives viewed developing a substitute parental relation with a staff member as one such alternative to biological family relations, if the youth and the employee so wished. At these two collectives, the distinction between the private and the personal was seen as less relevant than what is known from research on other child welfare institutions (Sommerfeldt, 2023), because the staff worked long shifts lasting from two to six weeks, and the collectives were set up as large foster homes where staff and residents got to know each other very well.

Aftercare

Both the abuse treatment collectives and the LBR institutions are concerned with aftercare. In both types of units, aftercare is taken into consideration on admission, but this is especially true for LBR institutions. However, several employees in both LBR institutions and abuse treatment collectives say that it takes a few months before the employees start actively working with aftercare. At three substance abuse collectives, arrangements were made so that, after completion of their stay, young people could call staff at any time to get help finding their way into the housing market, when they need health services, and in working life. Former residents were also invited to large parties to mark holidays and seasonal changes.

Adolescence is a phase of life in which the balance between being able to cope on one's own and seeking support from others is variable. This fluctuation is also strongly present among the young people we interviewed. This is a time of transition that should be given priority and followed up with aftercare measures regardless of the home municipalities' budget.

Health and access to a psychologist

The residential treatment units have formalised cooperation with a doctor and a dentist, and young people who had not recently received medical and dental care before they came to the institution received it when they arrived.

When the study took place, most of the residential treatment units had an affiliated psychologist available to the young residents, to the young people's satisfaction. At a couple of the units, we were told that the availability of this service had been limited during this study, because the contracts department of the regional state child welfare service (Bufetat) believed that the residential treatment units should use the specialist health services located in the municipality.

Both the LBR institutions and the collectives find that it can be difficult to get assistance from psychological services from clinics for child and adolescent psychiatry (BUP) for young persons in need of therapeutic treatment.

Young residents on the use of coercion and intervention

Young people are subjected to forced interventions when escaping or using drugs. Overall, the young people in the abuse treatment collectives express that they understand why the interventions are being implemented and to some extent acknowledge that they were legitimate. The three young people we interviewed in the LBR institutions on the other hand said that they did not get used to for example urine sample testing and body searches. They also stated that there were many rules and routines in connection with meals as well as with indoor and other daytime activities that they experienced could stand in the way of their desire to be with friends. As only three out of the six young people in LBR institutions were willing to take part in the study, we do not know whether these experiences are widely shared with other young people residing in LBR institutions at the time of our study or at other times.

Young people's experiences in abuse treatment collectives and LBR institutions

When we look at abuse treatment collectives and LBR institutions in context, the methods used appear to be based on different assumptions about what kind of treatment may be appropriate for young people with problematic substance use. The LBR institutions' practices are based on the assumption that young people can be motivated by reward systems and the imposition of sanctions for violations of the rules on abstinence. In contrast, underpinning the abuse treatment collectives' practices is the premise that the group is important for young people who struggle with substance abuse, and that using the group as a therapeutic method will contribute to awareness and opportunities for change in each young person's own substance abuse behaviour, including through recognition of the struggles of others and through mutual support. In general, greater emphasis is placed on control in the LBR institutions and less emphasis is placed on control in the abuse treatment collectives. While some of the young people in the abuse treatment collectives call for a tighter framework and more rules and consequences, a couple of the young people at the LBR institutions call for more spontaneity and alternative arenas for coping.

Children's right to participation

The young people seem to have good opportunities to participate in daily life and to engage with plans for their own therapeutic process, but many choose *not* to participate. They have been informed about the contents of the

Regulation on Children's Rights in Child Welfare Institutions⁸ and we found them to be aware of their right to submit complaints. Some had taken advantage of this, while others did not. Regarding the choice of residential treatment unit, some of the participants said that they had been given a choice, but most had not been involved in the decision. This means that young people have little influence on which residential treatment unit is chosen. One possible explanation may be that there are no real alternatives, as indicated in the interviews with employees at the state child welfare service's regional offices (Bufetat) and municipal child welfare social workers.

We do not know for whom and why the treatment works in the short and long term

This is not a study of the effect, in generalisable terms, of substance abuse treatment in two different kinds of residential treatment units. We have learned that it takes time for young residents in treatment units to change their attitude to living there, and that many resist treatment and continue to abuse – when they have run away from the institution, as well as when they are there - for the first six months. The main impression, based on interviews with the young people who have shared their experiences with us in this study, is that most of them either reduced their abuse considerably or stopped altogether after some months of living in the treatment unit. Our data also show that some of the young people go back to abusing substances when their stay in the residential treatment unit has come to an end. In such cases, having been through treatment and experienced that living without substance abuse is possible seems to help them start treatment again on their own initiative. In line with other research, the impression from interviews with three young people who had completed their stay at a substance abuse collective is that they had managed to stay substance-free because they had received support after their time of residence in the treatment unit. This was support in the form of continuous follow-up from the substance abuse collectives, through physical meetings with staff and older youth as well as having the opportunity to contact staff whenever needed.

8 The Regulation on Children's Rights in Child Welfare Institutions has become part of the new Child Welfare Act and deals with the rights young people have, and what access the measure has to restrict and interfere with their rights.

Litteratur og kilder

- Atkinson, R. (2001). The Life Story Interview. I J. F. Gubrium & J. A. Holstein (Red.), *Handbook of Interview Research*. SAGE Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9781412973588>
- Backe-Hansen, E., Madsen, C., Kristofersen, L. B. & Hvinden, B. (2014). *Barnevern i Norge 1990–2010. En longitudinell studie* (NOVA-rapport 9/14). Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Backe-Hansen, E., Løvgren, M., Neumann, C. B. & Storø, J. (2017). *God omsorg i barnevernsinstitusjoner* (NOVA-rapport 12/17). Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
- Bredal, A., Stefansen, K. & Bjørnholt, M. (2022). Why do people participate in research interviews? Participant orientations and ethical contracts in interviews with victims of interpersonal violence. *Qualitative Research*, 0 (0). <https://doi.org/10.1177/14687941221138409>
- Calheiros et al. (2015). Social images of residential care: How children and youth and residential care are portrayed. *Children and Youth services review*, 55, 159–169. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2015.06.004>
- Christie, N. (1982). *Pinens begrensning*. Universitetsforlaget.
- Dixon, J. (2008): Young people leaving care: health wellbeing and outcomes. *Child and family social work*, 13, 207–217.
- Drange, N., Hernæs, Ø. M., Markussen, S., Raaum, O., Oterholm, I. & Slettebø, T. (2022). *Barn, unge og familier i barnevernet – En longitudinell registerstudie. Delprosjekt 2: Hvordan går det med barna?* (Rapport 2/2022). Frischsenteret, VID vitenskapelige høgskole.
- Eggebo, H. (2020). Kollektiv kvalitativ analyse. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 4(2). <https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2020-02-03>
- Ericsson, K. (1995). *Barnevernet som samfunnsspeil*. Pax forlag.
- Ericsson, K. & Johansson, M. (1976). *På parti med ungdomsgruppa. Metoder i arbeid med «problemungdom»*. Universitetsforlaget.
- Franzen, E. (2001). *Metadonmakt*. Universitetsforlaget.
- Forandringsfabrikken. (2018). *Barnas barnevern*. Universitetsforlaget.

- Furuholmen, D. & Andresen, A. S. (2007). *Fellesskapet som metode: miljøterapi og evaluering i behandling av stoffmisbrukere*. Cappelen akademisk forlag.
- Goffman, E. (1961). *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Bantam Dell Publishing Group.
- Grünfeld, L. A., Backe-Hansen, E., Guldvik, M.K., Kjelsaas, I., Winje, E., Engebretsen, L.S. & Westberg, N.B. (2020). *Institusjonstilbudet i barnevernet* (Menon-publikasjon 54/2020). Menon Economics.
- Gundersen, T., Havre, M., Neumann, C. B., Fugletveit, R. & Jevne, K.S. (2023). *Enetiltak og alenetiltak i barnevernet. Et nødvendig botilbud til barn og ungdom* (NOVA-rapport 9/2023. NOVA/OsloMet.
- Gundersen, T. (2021). Embedded in relations—Interactions as a source of agency and life opportunities for care-experienced young adults. *Children & Society*, 35(5). <https://doi.org/10.1111/chso.12434>
- Hagen, A. L. & Lyng, S. T. (2019). Barn og unges deltakelse i forskning: Muligheter og utfordringer. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 3(1): 6–12.
- Hammerlin, Y. (2021). *Hard mot de harde, myk mot de myke*. Universitetsforlaget.
- Hayden, C. (2010). Offending behaviour in care: is children's residential care a *criminogenic* environment? *Child and family social work*, 15, 461–472.
- Helgeland, I. M. (2007). *Unge med atferdsvansker blir voksne. Hvordan kommer de inn i et positivt spor?* Unipub.
- Holth, P. (2008). Læringsbasert rusbehandling. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 45(10), 1276–1284. http://www.psykologtidsskriftet.no/index.php?seks_id=60759&a=3
- James, S. (2023). A Cross-National comparison of residential care for children and Youth: Conceptual and Methodological Foundations, I Whittaker, J., L. Holmes, J.F. del Valle and S. James (red.), *Revitalizing residential care for children and youth. Cross-national trends and challenges*. Oxford: Oxford University Press.
- Jørgensen, T.W, & Steinkopf, H. (2013). Traumebevisst omsorg. *Fosterhjemskontakt*, 1, 10-17.
- Kolltveit, S. & Lange-Nielsen, I. I. (2013). Behandlingselementer i ruskollektiver for ungdom. *Tidsskrift for norsk psykologforening*, 50(9).
- Kristoffersen, C. H., Holth, P. & Ogden, T. (2011). *Modeller for rusbehandling. En kunnskapsoversikt*. Atferdssenteret.

- Larsen, K. V. (2022). *Det aktuelle potensialet* [Masteroppgave]. OsloMet.
- Lauritzen, G. O., Ravndal, E. & Larsson, J. (2012). *Gjennom 10 år. En oppfølgingsundersøkelse av narkotikabrukere i behandling* (SIRUS-rapport 6/2012). Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS).
- Lone, A. (2003). *En resultatkartlegging fra Stiftelsen Hiismoenkollektivet*. Hiismoenkollektivet.
- Lorentzen, P. (2015). *Ansvar og etikk i miljøarbeid. En relasjonell tilnærming*. Universitetsforlaget.
- Mathiesen, T. (2007). *Kan fengsel forsvares?* Pax forlag.
- Neumann, C. B. & Hermansen, Å. (2018). *Sluttrapport. Følgforskning av utprøving av modell for veiledning i Bufetat* (Rapport 2018 nr. 11). OsloMet.
- Neumann, C. B. & Neumann, I. B. (2012). *Forskeren i forskningsprosessen: en metodebok om situering*. Cappelen Damm Akademiske.
- Neumann, C. B. (2017). Kroppsliggjorte omsorgspraksiser på omsorgsinstitusjon og barns medvirkning – to sider av samme sak. I E. Backe-Hansen (Red.). *God omsorg i barnevernsinstitusjoner* (NOVA-rapport 12/17). NOVA.
- Olberg, D. & Pettersen, K. S. (2015). *Arbeidstid i barneverninstitusjonene. Praktisering og regulering* (Fafo-rapport 2015:01). Fafo.
- Paulsen, V., Wendelborg, C., Riise, A., Berg, B., Tøssebro, J. & Caspersen, J. (2020). *Ettervern – en god overgang til voksenlivet? Helhetlig oppfølging av ungdom med barnevernserfaring* (Rapport). NTNU Samfunnsforskning. Mangfold og inkludering.
- Pettersen, K.-S. & Olberg, D. (2006). *Arbeidstid i barneverninstitusjonene og behandlingstiltaket MST* (NOVA-rapport 8/06). NOVA.
- Reime, M. A. (2017). Mellom uansvarlig og kompetent – Forståelser av barnet og rettighetspraksiser blant ansatte i barnevernsinstitusjoner. *Tidsskriftet Norges Barnevern*, 94, 22–39.
- Reime, M. A., & Tysnes I. B. (2021) Youth experiences of and Views on un-locked Coercive Placement in residential childcare. *Young* 29(1) 12–27, 2021. <https://doi.org/10.1177/1103308820937560>
- Silverman, D. (2011). *Interpreting Qualitative Data*. SAGE Publications.

- Skretting, A., Bye, E. K., Vedøy, T. F. & Lund K. E. (2016a) *Rusmidler i Norge 2016: Alkohol, tobakk, vanedannende legemidler, narkotika, sniffing, doping og tjenestetilbudet*. [rapport]. (ISBN (elektronisk): 978-82-8082-805-7, ISSN: 0802-2097). Oslo: Folkehelseinstituttet
- Slaatto, A., Kleppe, L. C., Mellblom, A. V., & Baugerud, G. A. (2022). Youth in Residential Facilities: “Am I Safe?,” “Do I Matter?,” and “Do You Care?”. *Residential Treatment For Children & Youth*, 40(1), 87-108. doi:10.1080/0886571X.2022.2082628
- Slaatto, A., Baugerud, G. A., & Mellblom, A. V. (2023). ‘I never win’: How children and staff in residential facilities experience meaningful participation. *Child & Family Social Work*, n/a(n/a). doi:https://doi.org/10.1111/cfs.13090
- Sommerfeldt, M. B. (2023). «Mer enn bare en jobb». *Relasjoner mellom ungdom og ansatte innenfor barneverninstitusjonen som kontekst* [Doktorgradsavhandling]. OsloMet – storbyuniversitetet.
- Sommerfeldt, M. B. (2022). «Sometimes I feel at home». Adolescents’ narratives of everyday life in residential care. *Journal of Children’s Services*, 17(1), 33–44. https://doi.org/10.1108/JCS-12-2020-0086
- Sommerfeldt, M. B. (2020). Sosialt arbeid med ungdom på barnevernsinstitusjoner – en analyse av ansattes refleksjoner. *Fontene Forsking*, nr. 2/2020.
- Sommerfeldt, M. B. (2019). Relasjoner mellom barn og voksne i barnevernsinstitusjoner i Norge. *Tidsskriftet Norges barnevern*, 96(3). https://doi.org/10.18261/ISSN.1891-1838-2019-03-04
- Steckley, L. & Kendrick, A. (2008). Hold on. Physical restraint in Residential Child Care. I A. Kendrick (Red.), *Residential Child Care. Prospects and challenges*. Jessica Kingsley Publishers.
- Stevens, I. & Furnivall, J. (2008). Therapeutic approaches in residential child care. *RESEARCH HIGHLIGHTS IN SOCIAL WORK*, 47(196).
- Stranger, C., Lansing, A. H. & Budney, A. J. (2016). Advances in Research on Contingent Management Approaches for Adolescent Substance Use Disorders. *Child Adolesc Psychiatr Clin N Am.*, 25(4), 645–659. <https://doi.org/10.1016/j.chc.2016.05.002>
- Storø, J. (2012). *Ettervern og overgang for ungdom i barnevernet*. Oslo Universitetsforlaget
- Thagaard, T. (2018). *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode* (5. utg.). Fagbokforlaget.

- Thommessen, C.S. Og C.B. Neumann (2019). *Gode hjelpere kjenner seg selv*. Oslo: Cappelen Damm.
- Ugelvik, T. (2012). Prisoners and their victims: Techniques of neutralization, techniques of the self. *Ethnography*, 13(3), 259–277.
- Ulset, G. & Tjelflaat, T. (2012). *Tvang i barnevernsinstitusjoner. Ungdommenes perspektiver* (Rapport 12/2012). NTNU samfunnsforskning AS.
- Ulset, G., & Tjelflaat, T. (2013). Ikke et sted å kalle et hjem? – Betydningen av tvangsbruk ved opphold i barneverninstitusjon. *Tidsskriftet Norges barnevern*, 90(2), 69–83. <https://doi.org/10.18261/ISSN1891-1838-2013-02-02>
- Ulset, G. (2010). Tilværelse og oppvekst i barneverninstitusjon. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 10(1).
- Ulset, G. (2018). Skiftende regler og praksiser i omsorgsmiljøet i en barneverninstitusjon – betydninger for ungdommenes opplevde trygghet og trivsel. *Tidsskriftet Norges Barnevern*, 95(2–3), 182–199.
- Vassenden A. & Andrews, T. (2007). Snøballen som ikke ruller. Utvalgsproblemer i kvalitativ forskning. *Sosiologisk tidsskrift*, 15(02), 151–162.
- Vik, S. & Halså, A. (2022). Ungdom i rusbehandling – overgang til voksenlivet. *Fontene forskning*, 15(2), 4–16.
- Wangensteen, T. & Jansen, S. D. (2021). [Jeg vil jo så gjerne bli en god, trygg og rusfri pappa: Erfaringer fra foreldreseminar med pasienter i rusbehandling](#). *Fokus på familien*, 49(2), 121–139.
- Whittaker, J., L. Holmes, J.F. del Valle and S. James (2023). *Revitalizing residential care for children and youth. Cross-national trends and challenges*. Oxford: Oxford University Press.
- Aamodt, L. G. (2019). *Samhandling mellom Barnevern og BUP*. Gyldendal.

Offentlige dokumenter

- Bufdir. (2014). *Sammenstilling av kunnskap om institusjoner rettet mot ungdommer med alvorlige atferdsvansker og/eller vedvarende misbruk av rusmidler* [Kunnskapsgrunnlag]. https://bibliotek.bufdir.no/BUF/101/Sammenstilling_av_kunnskap_om_institusjoner_for_ungdommer_med_alvorlige_atferdsvansker_2014.pdf
- Bufdir. (2019). 2019-03-31. 55424-3/2018. *Tolkningsuttalelse – bruk av ufrivillige turer som terapeutisk virkemiddel i behandlingen på barneverninstitusjoner*.

<https://www2.bufdir.no/Bibliotek/RettsdataStartPage/Rettsdata/?grid=gBUFDIRz2D2019z2E03z2E31>

Bufdir. (2022). *Anbefalinger om kompetanse og utdanning for barnevernsinstitusjoner* (Rapport). <https://www.bufdir.no/contentassets/ed7a489b2fbf4c808e4637c037e51450/anbefalinger-om-kompetanse-og-utdanning-for-barnevernsinstitusjoner2253.pdf>

Bufdir. (2023). *Veileder for forløp i barneverninstitusjoner*. https://www2.bufdir.no/globalassets/global/nbbf/institusjon/veileder_for_forlop_i_barneverninstitusjoner.pdf

Bufetat (2019). *Håndbok i Læringsbasert rusbehandling (LBR). Behandling av rusmisbruk hos ungdom på barneverninstitusjon*.

Helsedirektoratet (2022d). *Utredning av hvordan spesialisert rusbehandling for barn og unge bør tilbys – konkrete forslag til styrking av tjenesten*. Helsedirektoratet.

NOU 2023: 24. (2023). *Med barnet hele vegen. Barnevernsinstitusjoner som har barnas tillit*. Barne- og familiedepartementet.

Prop. 133 L (2020–2021). *Lov om barnevern (barnevernsloven) og lov om endringer i barne-vernloven*. Barne- og familiedepartementet. <https://www.regjeringen.no/contentassets/f325e4de00fb472f85a7a2b94124f531/no/pdfs/prp202020210133000dddpdfs.pdf>

Riksrevisjonen. (2021). *Riksrevisjonens undersøkelse av psykiske helsetjenester* (Dokument 3: 13 (2020–2021)).

Sivilombudet (2019). *Besøksrapport Jong ungdomshjem. 25.-26. september 2019*. <https://www.sivilombudet.no/wp-content/uploads/2020/05/Bes%C3%B8ksrapport-2019-Jong-ungdomshjem.pdf>

Sivilombudet (2018). *Besøksrapport Skjerfheimkollektivet 18.-20. september 2018*. <https://www.sivilombudet.no/wp-content/uploads/2019/02/Skerfheimkollektivet-bes%C3%B8ksrapport-1.pdf>

Sivilombudet (2017). *Besøksrapport Klokkergårdenkollektivet 6.-8. juni 2017*. <https://www.sivilombudet.no/wp-content/uploads/2017/11/Bes%C3%B8ksrapport-Klokkerg%C3%A5rdenkollektivet.pdf>

Vedlegg 1. Intervjuguide Ansatte

Tilrettelegging før og under plassering

- Planer for barnet:
 - Finnes det/utarbeides det for barnet under oppholdet – hva inneholder den?
- Hvordan følges planene opp?
- Hvordan er barnet involvert i planprosessene?
- Synes du at barnet var godt nok utredet før plassering, og hadde dere god og dekkende informasjon om barnas utfordringer?
- Var dere godt nok rustet til å jobbe med barnets utfordringer? Har dere måtte gjøre endringer i arbeidsmåter eller stab
 - som følge av mangelfull/uriktig informasjon?
 - erfaringer dere har gjort underveis?
- Har dere informasjon om barnets liv og erfaringer før plassering i tiltaket?
- Medisinsk utredet?
- Tannlege?

Kompetanse og bemanning på institusjonen

- Din bakgrunn og utdanning
 - Utdannelse, arbeidserfaring
 - Hvordan har du havnet her? Hva førte deg inn i arbeid på institusjonen? Hvorfor ønsker du å jobbe her?
- Hva slags kunnskapsgrunnlag og metoder bygger institusjonsplanen på?
- Hva slags faglig opplæring og oppfølging får de ansatte (kunnskapsgrunnlag og metode(r))?
- Har barnet behandlingsplan/handlingsplan og hvordan følges det opp (teori og praksis)?
- Veiledning av ansatte: Hvordan ser veiledningstilbudet for de ansatte ut?
 - Benyttes en egen metode for veiledning?
 - Hvem veileder og hvor ofte?
 - Hva kan være temaer for veiledning? (barnets situasjon? Ansattes egne prosesser? Annet?)
- Hva opplever dere som særlig givende i arbeid med barnet? Når synes du at du lykkes på jobben?
- gi konkrete eksempler – en god dag på jobb?
- Hva opplever dere som særlig belastende i arbeid med barnet?
 - gi konkrete eksempler
- Hvordan vurderer dere at turnus og eventuelle turnover, sykmeldinger og bruk av vikarer påvirker kontinuitet og stabilitet for barnet?
- Barnets behov for spesialkompetanse:

- Hvilke andre samarbeidspartnere jobber dere med jevnlig? (psykolog eller andre fagpersoner med spesialkompetanse? Hvilken tilknytning har disse fagpersonene til institusjonen?)
- Leders rolle: Hvordan opplever dere samarbeidet med leder?
 - Hvordan er leder tilgjengelig for institusjonen? (f.eks. hvor ofte er leder til fysisk stede?)
 - hvilken grad opplever dere at dere får støtte fra leder/ledelsen i det daglige arbeidet?

Hverdagsliv, rutiner i institusjonen

- Fortell om dagen i går fra dere kom på jobb til dere dro hjem?
 - Hva er de daglige rutinene?
 - Hvis ting ikke går som planlagt, hva tenker du dette skyldes og hvordan håndteres det?
- Hvordan jobbes det med å ivareta barnets helse, sosiale ferdigheter, familie, skole og nærmiljø i praksis?
 - Hvilke vurderinger gjøres i institusjonene mht kontakten barnet skal ha med foreldre/andre nære?
 - Hva slags skoletilbud har barnet og hvordan følges tilbudet opp?
 - I hvilken grad har barna sosial omgang og etablerte vennerelasjoner med skolekamerater, i og utenfor skolen?

Tilrettelegging for medvirkning

- I hvilken grad finnes det rutiner for medvirkning?
- Hvilke utfordringer og dilemmaer ser du knyttet til dette barnets rett til medvirkning?

Begrensninger i rettigheter og bruk av tvang

- Fortell om sist gang det ble skrevet tvangsprotokoll. Hva hendte?
- Hvilken opplæring og oppfølging har/får de ansatte i rettighetsforskriften?
- Hvilke typer tvang benyttes mest?
- Hvordan arbeider institusjonen systematisk for å forebygge bruk av tvang?
- Hvordan forstår de ansatte forskjellen på begrensninger i rettigheter ut fra omsorgsansvaret for barnet og ansvaret for alles trygghet og trivsel på institusjonen?
- Hvordan forstår de ansatte forskjellen mellom begrensninger i rettigheter ut fra omsorgsansvaret for barnet, og særlige inngrep i de samme rettighetene begrunnet i behandlingsansvaret for barnet (behandlingsopplegget og formålet med plasseringen)?
- Benyttes motivasjonsturer?
- Er barnet og foreldre orientert om klageadgang til fylkesmannen?

Rus

- Er det bekymringer knyttet til rusmisbruk? Hva handler det om og hvordan håndteres dette?
 - Samarbeid med helsetjenesten?

Barneverntjenestens oppfølging av barnet

- I hvilken grad følger barneverntjenesten opp barnet under oppholdet?
- Hvordan samarbeider barneverntjenesten og tiltaket ved etablering, når det gjelder barnets utvikling underveis og forberedelse av avslutning av tiltaket (inkludert skole og arbeid)?

Planer for veien ut av tiltaket

- Hvordan jobbes det med planer for hvordan tiltaket skal avsluttes?
 - Når starter planleggingen, hvem som involveres i den,
 - hvem som har ansvaret for oppfølgingen av at de ulike elementene i planen gjennomføres eller at målsettingen endres?

Vedlegg 2. Intervjuguide Ungdommer

Om barnet og plasseringshistorie

- Alder,
- Hvor lenge du har vært på institusjonen,
- Når kom du i kontakt med barnevernet første gang, og hvorfor
- Barnevernshistorien (utredninger, plasseringer, beslutninger, psykisk og fysisk helse utredninger/behandling)
- Hva var grunnen til at du flyttet hit? Var det noe du ville selv? (Hvis ja eller nei – hvorfor)
 - Fikk du være med på å bestemme om du ville flytte hit?
 - Var foreldrene dine involvert i beslutningen, var de enige med deg og bv?
- Medisinsk kartlegging
- Tannlege
- skole

Prosessene knyttet til beslutning om plassering

- Kjenner du til hvilken paragraf du er plassert på og hva det innebærer?
 - Hvordan var foreldrene dine involvert i beslutningen?
 - Hvordan har de blitt informert om hva samtykket innebærer? Vet de at de kan bli holdt tilbake i 3 uker om de trekker samtykket?
 - Hva visste du om innholdet i det du sa ja til? (samtykke til bl.a. kap. 4 i rettighetsforskriften: urinprøvetaking, inndragning av mobiltelefon, besøktnektelse, isolasjon, bevegelsesrestriksjoner m.m.)

Kompetanse og bemanning på institusjonen

- Hva synes du om de som jobber her?
- Er de ansatte opptatt av at du skal:
 - Gå på skole
 - Ha fritidsaktiviteter
 - Ha kontakt med familie
 - Ha kontakt med venner
- Hva synes du om de ansattes turnus/arbeidstidsordning?

Tilrettelegging for medvirkning

- Hvilke regler har dere på institusjonen? Fikk du være med å bestemme reglene? Hva synes du om reglene du har? Hva kunne vært annerledes?
- Hva får du være med på å bestemme når det gjelder:
 - Skole
 - Fritid
 - Venner
 - Familie
 - Leggetider
 - Mobil- og internettbruk

Begrensninger i rettigheter og bruk av tvang

- Hva tenker du når jeg sier ordet «tvang»?
- Fortell om sist gang du måtte skrive under på tvangsprotokoll?
 - Hva hadde skjedd
 - Hva slags tvang handlet det om
 - Forsto du hvorfor det ble bestemt å «bruke tvang»
 - Var dette første gangen det ble skrevet tvangsprotokoll?
- Hva slags tvang/begrensninger har du opplevd hyppigst?
- Har du opplevd at mange typer tvangstiltak (spesifiser) har blitt brukt på en gang?
 - Hadde du da anledning til å ha kontakt med noen utenfor institusjonen?
- Når slike tiltak har vært brukt, hva skjer i ettertid? (for eksempel: de voksne forklarer/ blir enige om hvordan det kan unngås i fremtiden, for eksempel ved at du forteller hvorfor du gjorde som du gjorde)
- Har du noen tanker om hva de ansatte kunne ha gjort i stedet for å bruke tvang?
- Har du noen tanker om hva du kunne ha gjort annerledes for å unngå slike tiltak?
- Har du fått opplæring i rettighetsforskriften?
- Har du fått informasjon om at du kan klage til fylkesmannen?

Skole /fritid

- Hva slags skoletilbud har du og hvordan følges tilbudet opp?
 - Ønsker du å gå på skole? Hvorfor/hvorfor ikke?
 - Hvor går du på skolen?
- Hvilken hjelp får du til å følge opp skolen?
- Har du venner her?
 - Hvordan har du møtt dem?
 - Hvor ofte treffes dere og hvor?
- For de som er på rusinstitusjon: Hvilken betydning har de andre ungdommene her for deg? (tilhelning, atferd, trivsel, valg)

Fritidsaktiviteter: hva liker du å gjøre på fritiden?

- Deltar du i organiserte fritidsaktiviteter?
- Hva skulle du ønske du kunne gjøre på fritiden?

Kontakt med familien:

- Har du kontakt med familien din? (Hvorfor, hvorfor ikke)
- Med hvem har du eventuelt kontakt, hvordan holder dere kontakt?

Barneverntjenestens oppfølging

- Har du jevnlig kontakt med barneverntjenesten?
- Skulle du ønske hyppigere kontakt (hvorfor, hvorfor ikke)?
- Har du en egen saksbehandler som følger deg opp?

Veien ut av tiltaket

- Har dere laget en plan for hva som skal skje når du flytter ut av institusjonen?
 - Når startet planleggingen?
 - hvem er involvert i planleggingen (hvordan har det skjedd konkret)?
 - Hva inneholder planen og hvordan har du deltatt i planleggingen?
 - Hva tenker du om fremtiden og hva som vil skje når du flytter ut?
 - Hvordan er barneverntjenesten involvert i planen?

Vedlegg 3. Bufetat, BFE og kommunalt barnevern Intervjuguide

(enetiltak og rustiltak)

Bakgrunnsinformasjon

- Stilling
- Utdanning
- Erfaring i barnevernet (antall år, typer saker mm)
- Erfaring med plassering av barn i enetiltak eller rustiltak

Kjennetegn ved de som plasseres i denne typen tiltak

- Problemomfang
- Barnevernshistorie
- Konkretisering gjennom å beskrive hendelsesforløpet i siste sak (anonymisert)

Tilrettelegging før plassering

- Hvordan kartlegges barnas behov for plassering i enetiltak eller rustiltak?
 - Brukes det verktøy (YLS)
 - Hvem involveres (foreldre, skole, helse, andre)?
- Hva legges det vekt på når det vurderes at barna bør plasseres i enetiltak eller rustiltak?
- Hvilke vurderinger gjøres av de ulike institusjonstilbudene?
- Hva vet dere om de ulike institusjonstilbudene?
- Hvis dere ikke vet noe om tilbudene fra før, gjør dere dere kjent med innhold og hva de tilbyr?
- Hvordan blir barnas egne meninger vektlagt i vurderingen av hva som er til det individuell barns beste?
- Utarbeides det tiltaksplan?
- Mange institusjoner klager over at de får for lite informasjon om barnet før det flytter inne, har du noen tanker om det?

Oppfølging på institusjonen

- Har dere kontakt med leder eller ansatte på institusjonene?
 - Hvordan følger dere opp at tiltaksplaner?
- Er dere i kontakt med barna under oppholdet (rutiner, hvor ofte, hvordan)
- Er dere i kontakt med foreldrene under barnas opphold på institusjon?
- Er dere på besøk på institusjonen?
- Hvilket ansvar har barnevernet for barnets skolegang, helse, fritid, kontakt med venner og familie når de er på institusjonen?
- Hva tenker dere om tvangsbruk i institusjoner, følges dette opp?

Samarbeid

- Hvordan samarbeider dere med; Bufetat, NABE
- Hvordan samarbeider dere med institusjonen?
- Hva er deres ansvar mht å følge opp skolegang, psykisk og fysisk helse, hvordan følger dere opp ansvaret?
- Har du noen tanker om rammeavtalene som inngår med institusjonene?
- Hvordan er barnevernstjenesten involvert hvis barnet må flytte fra institusjonen?
- Hvilke forberedelser gjøres før utflytting fra institusjon?

Bufetet, BFE, Plasseringer

- Hvilke vurderinger gjøres knyttet til barns plasseringer på enetiltak/ rustiltak?
 - Hva legges det vekt på?
 - Hvordan vurderes det hva som er til det individuelle barnets beste?
- Hva blir utredet før plassering? (skolesituasjon, ressurser og interesser, egne synspunkter, foreldres situasjon, rusmisbruk, behov for spesielle tiltak, sosioemosjonell fungering, psykisk og fysisk helse)
 - Hvordan foregår dette og av hvem?
 - Brukes YLS eller *brief problem monitor* i kartleggingen av barnet?
- Hvordan foregår prosessene knyttet til flytting?
 - 4-24 saker. Etter behandling i fylkesnemnd – bor barna der nemnda har vedtatt eller har de blitt flyttet?
 - Hva er beslutningsgrunnlaget ved flytting?
 - Hvilke vurderinger gjøres?
 - Hvordan dokumenteres dette?
- Hvilke vurderinger gjøres knyttet til flytting av et barn?
- Hvordan er dere involvert i barnet etter at det har flyttet til institusjonen?

Medvirkning/ Samarbeid

- Hvordan er samarbeidet mellom dere og institusjonen?
- Hvordan legges til rette for barnets / og foreldrenes (evt. andre nære) medvirkning ved plassering og evt. flytting?
- Hvilke muligheter har disse partene (barn, foreldre, bvtjenesten) til å klage på plassering ved evt. Uenighet?
- Hender det at dere revurderer plasseringen? Hva skjer da?
- Synspunkter på rammeavtalene som inngås med institusjonene
- Synspunkter på NABE/Bufetats handlingsrom gitt av Bufdir/BFd

